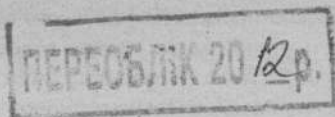


336  
M35

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ  
Національний аерокосмічний університет ім. М.С. Жуковського  
"Харківський авіаційний інститут"

І.Ю. Матюшенко, В.П. Божко



# БАНКІВСЬКІ ОПЕРАЦІЇ

Частина 2  
Навчальний посібник



50005M



Харків "ХАИ" 2000

УДК 65.262.1.10 973

ББК 65.262.1

Б 23

Банківські операції: Ч. 2 / І.Ю.Матюшенко, В.П.Божко.-Навч. посібник.- Харків:Нац.аерокосмічний ун-т "Харк. авіац. ін-т," 2000.-106 с.

Розглянуто фондові операції та інвестиційну діяльність комерційних банків. Визначено місце банків на ринку цінних паперів, цілі та інструменти банківських інвестицій.

Описано процеси банківського обслуговування зовнішньоекономічної діяльності підприємств, подано рекомендації з вибору оптимальних форм та умов розрахунків по експорту та імпорту. Розглянуто операції з торгівлі валютою на міжбанківському ринку, а також операції із залучення та розміщення іноземних кредитів.

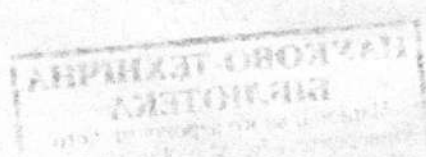
Викладено поняття і основні види банківських послуг кредитного та посередницького характеру, у вигляді гарантій та поручництв, фінансового інжинірингу.

Особливу увагу приділено аналізу діяльності комерційного банку та оцінці його фінансового стану та рейтингу.

Для студентів економічних спеціальностей вищих навчальних закладів третього та четвертого рівнів акредитації.

Іл. 25. Табл.3. Бібліогр.: 32 назви

Рецензенти: д-р техн. наук , проф.А.І. Бабушкін,  
канд. екон. наук А.Л. Дуленко



© Національний аерокосмічний університет ім. М.Є. Жуковського  
"Харківський авіаційний інститут", 2000 р.

## 6. Фондові операції та інвестиційна діяльність комерційних банків

### 6.1. Місце банків на ринку цінних паперів та цілі банківських інвестицій

Закон України «Про інвестиційну діяльність» визначає термін «**інвестиції**» як всі види майнових та інтелектуальних цінностей, що вкладаються в об'єкти підприємницької та інших видів діяльності, в результаті якої створюється прибуток (дохід) або досягається соціальний ефект.

Такими цінностями можуть бути:

- кошти, цільові банківські вклади, паї, акції та інші цінні папери;
- рухоме та нерухоме майно (будинки, споруди, устаткування та інші матеріальні цінності);
- майнові права, що випливають з авторського права, досвід та інші інтелектуальні цінності;
- сукупність технічних, технологічних, комерційних та інших знань, оформлених у вигляді технічної документації, навичок і виробничого досвіду, необхідних для організації того чи іншого виду виробництва, але не запатентованих («ноу-хау»);
- права користування землею, водою, ресурсами, будинками, спорудами, обладнанням, а також інші майнові права;
- інші цінності.

(Розрізняють інвестиції прямі та непрямі (портфельні).)

**Прямі інвестиції** — це безпосереднє вкладення коштів у виробництво, придбання реальних активів.

**Непрямі (портфельні) інвестиції** здійснюються у формі придбання цінних паперів (*портфель цінних паперів*) або надання коштів у довгострокову позичку (*портфель позичок*) у національній чи іноземній валюті (*валютний портфель*).

**Банківські інвестиції** являють собою непрямі вкладення банківських коштів в економіку й відбивають рух фізичного капіталу у формі інвестиційного портфеля банку. До цього інвестиційного портфеля входять зобов'язання, що перебувають в обігу на ринках цінних паперів у вигляді акцій, облігацій та інших високоприбуткових цінних паперів.

Банки — активні учасники ринку цінних паперів. Вони здійснюють операції з різними видами цінних паперів — пайовими, борговими, похідними (фінансовими інструментами) і в різних сегментах ринку — первинному і вторинному, біржовому і позабіржовому, ринку державних і корпоративних цінних паперів, внутрішньому, міжнародному та глобальному.

Діяльність банків на ринку цінних паперів багатогранна. Вони виступа-

ють у ролі емітентів, інвесторів, фінансових посередників та інфраструктурних учасників ринку, займаються непрофесійною та професійною діяльністю з цінними паперами.

Емісійна діяльність банків полягає у випуску власних цінних паперів з метою залучення коштів для формування і поповнення статутного капіталу, а також з метою тимчасового залучення ресурсів для проведення окремих банківських операцій, фінансування певних програм чи напрямів діяльності. Випуск банком цінних паперів відбувається у пасивних операціях банків.

Інвестиційна діяльність банків передбачає вкладення коштів у цінні папери від свого імені і за свій рахунок. Метою інвестиційної діяльності є передусім одержання прибутку. Банки, як правило, — активні інвестори на ринку державних цінних паперів. Що стосується ролі банків на ринку корпоративних цінних паперів, то є істотні розбіжності в законодавстві різних країн. Залежно від ролі банків на цьому ринку умовно можна виділити три моделі організації ринку цінних паперів: банківську, небанківську і змішану.

Банківська модель характеризується найактивнішою роллю банків (порівняно з іншими фінансовими посередниками) на ринку цінних паперів. Вони вкладають кошти як у державні цінні папери, так і в акції й облигації нефінансових компаній, здійснюють розміщення (андеррайтинг) цінних паперів, торгують ними, тобто займаються брокерською та дилерською діяльністю, формують інфраструктуру ринку. В найбільш завершеному вигляді ця модель діє в Німеччині. Німецькій економіці притаманна активна участь банківського капіталу у формуванні капіталу нефінансового сектора. Німецькі банки контролюють великі пакети акцій промислових фірм, активно впливають на діяльність Ради директорів цих фірм, тобто виступають у ролі стратегічних інвесторів.

Небанківська модель (її ще називають американською моделлю) обмежує інвестиційну та посередницьку діяльність банків (депозитно-кредитних) на ринку корпоративних цінних паперів. Так, у США згідно із законом Гласса-Стігала (1933 р.) банкам, як правило, забороняється займатися розміщенням (андеррайтингом), купівлею і продажем акцій нефінансових компаній, діяльність банків із корпоративними облигаціями обмежена. Активну діяльність на ринку корпоративних цінних паперів проводять спеціальні інвестиційні інститути, зокрема інвестиційні банки, компанії, фонди.

Змішана модель характеризується наявністю і діяльністю на ринку корпоративних цінних паперів як банків, так і спеціальних інвестиційних інститутів.

Як перевагу банківської моделі організації ринку цінних паперів передусім підкреслюють ефект диверсифікації банківської діяльності, підвищення конкурентоспроможності банків на фінансовому ринку. Перевагу небанківської моделі звичайно вбачають у можливості відокремити ризик за операці-

ями з цінними паперами від ризику за традиційними для банків кредитно-депозитними операціями і цим сприяти стабілізації банківського сектора.

Загалом у світовій практиці спостерігається *тенденція відходу від спеціалізації* банківських та інвестиційних інститутів і прагнення до універсального характеру їх діяльності, що зумовлено наростаючою конкуренцією між ними. Як тенденцію можна також назвати *поширення операцій з сек'юритизації банківських кредитів*. Зміст цієї операції полягає у тому, що банк випускає цінні папери, використовуючи як заставу пакет заставних зобов'язань, що перебувають у його кредитному портфелі і є однорідними за характером і строками.

В Україні згідно із законодавством *формується змішана модель організації ринку цінних паперів*. Банкам дозволяється займатися як інвестиційною, так і торговельною (професійною) діяльністю з цінними паперами. Інвестиційні операції банків на ринку корпоративних цінних паперів обмежуються *нормативом інвестування*. Згідно з вимогами НБУ інвестиції банків в акції, в корпоративні боргові зобов'язання, вкладення в асоційовані та дочірні компанії не повинні перевищувати 50% капіталу банку. Крім того, НБУ застосовує і «вбудовані» обмеження на банківські інвестиції. Так, *норматив платоспроможності* банку визначає достатність капіталу для здійснення активних операцій з урахуванням ризиків, характерних для різних видів банківської діяльності. Інвестиції банків в акції і корпоративні боргові зобов'язання НБУ визначають як високоризиковані операції і застосовують до цих операцій коефіцієнт ризику (зважування) 100%, що, у свою чергу, підвищує вимоги до розміру банківського капіталу. Інвестиції банків у цінні папери відображаються в активних операціях банків.

*Інвестиційна діяльність банків на ринку цінних паперів тісно пов'язана з їх кредитною діяльністю*. Цінні папери можуть використовуватися банками як застава для одержання кредиту на міжбанківському ринку, для рефінансування через центральний банк, а також для проведення операцій РЕПО.

Значне місце в діяльності банків на ринку цінних паперів посідає *посередницька діяльність, пов'язана з наданням послуг своїм клієнтам, тобто клієнтські операції*. Банки за дорученням клієнтів купують і продають цінні папери, формують портфелі цінних паперів для клієнтів, управляють цими портфелями на підставі відповідного довірчого договору, займаються розміщенням (андеррайтингом) цінних паперів на первинному ринку, надають консультаційні послуги. Цінні папери, які належать клієнтам, але перебувають у банку згідно з договором про довірче управління, а також цінні папери клієнтів, прийняті банком на зберігання, обліковуються за позабалансовими рахунками.

Банки беруть активну участь у формуванні інфраструктури ринку цінних паперів. Вони можуть виконувати депозитарні функції, займатися клі-

рингово-розрахунковою діяльністю, вести реєстр власників цінних паперів (реєстраторська діяльність) тощо.

Згідно з українським законодавством банки мають право здійснювати операції з цінними паперами за наявності відповідної ліцензії Національного банку України, а також відповідного дозволу Державної комісії з цінних паперів і фондового ринку.

Важливим моментом у діяльності банків на ринку цінних паперів є *контроль* (зовнішній і внутрішній) за використанням *конфіденційної інформації* співробітниками банків, тому що виникає конфлікт інтересів між банком, який має власний портфель цінних паперів, та його клієнтами, яким він надає послуги на фондовому ринку, і між окремими підрозділами банку (наприклад, інвестиційним і кредитним). З метою гарантування безпеки банку і додержання інтересів клієнтів необхідно дотримуватися «концепції китайської стіни», суть якої полягає у розмежуванні потоків конфіденційної інформації всередині банку, в організаційному відособленні окремих підрозділів, що забезпечують діяльність банків на фінансовому ринку.

Основні цілі банківських інвестицій - забезпечувати збереження коштів, тобто безпеку вкладень, дохідність, ліквідність, а також нарощування вкладень.

Під *безпекою вкладень* розуміють їхню невразливість від потрясінь на фондовому ринку і стабільність в одержанні доходу. Безпеки, як правило, досягають на шкоду дохідності та розширення вкладів, оскільки найбезпечнішими вважають вкладення в облігації державних позик, що їх забезпечують економічна вага та платоспроможність держави.

Під *дохідністю вкладень* розуміють одержання максимально можливих дивідендів на акції й доходів на облігації та інші боргові зобов'язання. Комерційні банки, як і решта інвесторів, розв'язують проблеми дохідності й безпеки. Оптимального співвідношення дохідності й безпеки досягають ретельною періодичною перевіркою і добором цінних паперів, банківського портфеля.

Ліквідність вкладень — це швидке та беззбиткове для їхніх власників перетворення цінних паперів з банківського портфеля в готівкові чи безготівкові гроші. Ліквідність не обов'язково має бути пов'язана з іншими цілями банківських інвестицій. Вона означає, що коли на певний цінний папір встановлено певну ціну, то завжди знайдеться покупець, який виявить бажання і матиме змогу придбати цей цінний папір.

Нарощування вкладень характерне для власників акцій. Збільшення капіталу досягають переважно за рахунок звичайних акцій акціонерних товариств, що діють у передових галузях народного господарства. Такі акції, як правило, приносять невисокі дивіденди, але забезпечують швидке подорожчання капіталу.

Жоден цінний папір не відповідає всім інвестиційним цілям одночасно, тому інвестор має йти на компроміс, обираючи цілі своїх інвестицій. Якщо цінні папери надійні, то їхня дохідність низька, оскільки банки, віддаючи перевагу надійності, скуповують їх за вищу ціну порівняно з номіналом, а це, в свою чергу, знижує дохідність. Якщо прогнози вказують на зростання капіталу, то на такі цінні папери підвищується попит, через це ціни зростають, а дохідність знижується.

У Україні інвестиційна діяльність комерційних банків обмежена законодавством і нормативними актами НБУ:

- загальна сума вкладень в акції інших суб'єктів господарської діяльності, що входять до інвестиційного портфеля банку, обмежена 20% статутного капіталу суб'єкта господарської діяльності. Вкладення в акції інших суб'єктів господарської діяльності, загальна сума яких перевищує 20% статутного капіталу одного суб'єкта господарської діяльності, вважають *інвестиціями до асоційованих осіб*;
- використання банківського капіталу на придбання часток (акцій, цінних паперів) акціонерних товариств, підприємств і недержавних боргових зобов'язань обмежене 50% всієї суми банківського капіталу. При цьому загальний капітал визначають з урахуванням вкладень у цінні папери на інвестиції та вкладень до асоційованих осіб.

## 6.2. Інвестиційні цінні папери

Банки, що створюються у формі акціонерних компаній (товариств), *емітують акції* (основний випуск) з метою формування статутного капіталу. Порядок емісії акцій і відповідно формування статутного капіталу залежать від форми організації банку. Згідно із законодавством України банки можуть створюватись як акціонерні товариства або як товариства з обмеженою відповідальністю. Якщо банк створюється у формі *акціонерного товариства відкритого типу (ВАТ)*, він пропонує акції широкому колу інвесторів, здійснює відкрите (публічне) розміщення акцій на умовах їх вільного подальшого обігу. Такі акції, як правило, є предметом угод купівлі-продажу на ринку, вони можуть обертатися на біржовому та позабіржовому ринках. Якщо ж банк створюється у формі *акціонерного товариства закритого типу (ЗАТ)*, то він здійснює закрите (приватне) розміщення акцій серед обмеженого кола інвесторів. Акції розподіляються, як правило, між засновниками банку згідно з розміром їхньої частки у статутному капіталі. Такі акції не можуть вільно відчужуватися третім особам без згоди або дозволу на це керівних органів акціонерного товариства, визначених статутом товариства.

Залежно від якісної та кількісної характеристики майнових і немайнових прав, що надаються власникам акцій, їх поділяють на акції привілейовані

та прості. Привілейовані акції можуть бути випущені на суму, що не перевищує 10% статутного капіталу банку.

Розміщення акцій на ринку може здійснюватися безпосередньо емітентом (прямий продаж) або через професійних посередників ринку цінних паперів. В Україні найпоширенішим є прямий продаж акцій емітентом, зокрема і банками. В країнах з розвинутим ринком цінних паперів найпоширенішим є розміщення акцій через професійних посередників (андеррайтерів), що мають великий досвід проведення операцій на ринку. Емітент укладає з посередником угоду про розміщення акцій.

*Створення банку як акціонерного товариства характеризується в Україні деякими особливостями.* Частка будь-якого із засновників, акціонерів не повинна перевищувати 35% статутного капіталу банку. Внесок до статутного капіталу банку здійснюється у грошовій формі у національній валюті України та вільно конвертованій іноземній валюті (для засновників акціонерів банку — нерезидентів України). Забороняється використовувати для формування статутного капіталу банку бюджетні кошти і кошти, одержані в кредит. Для формування статутного капіталу в регіональному управлінні НБУ за місцем створення банку засновникам відкривається тимчасовий рахунок, на який вони вносять відповідні суми за рахунок власних коштів. Після реєстрації банку йому відкривають в НБУ кореспондентський рахунок. Кошти, зібрані на формування статутного капіталу банку, перераховують з тимчасового рахунку на кореспондентський.

Крім емісії акцій з метою формування статутного капіталу, банки здійснюють також емісію акцій для досягнення ще декількох цілей, а саме:

- збільшення статутного капіталу шляхом додаткового випуску акцій при незмінній номінальній вартості акцій;
- розщеплення (поділ) або консолідації акцій при незмінному статутному капіталі;
- реорганізації банку (наприклад, внаслідок злиття двох банків створюється новий банк, який має випустити свої акції. Акції банків, що злились, обмінюють на акції новоствореного банку ).

Банки можуть викуповувати в акціонерів власні акції з різними цілями:

- подальший перепродаж акцій з метою підтримки ринкового курсу;
- пільговий перепродаж акцій працівникам банку;
- анулювання акцій, тобто списання їх, зниження таким способом статутного капіталу та зменшення числа акціонерів.

Викуплені акції мають бути реалізовані або анульовані впродовж одного року. Протягом цього періоду розподіл прибутку, а також голосування на загальних зборах акціонерів здійснюється без урахування викуплених банком акцій.

З метою залучення додаткових ресурсів на середньо- і довгостроковій



основі (довгі пасиви) банки вдаються до *емісії облігацій та інших боргових зобов'язань*.

Згідно з Базельською угодою про міжнародні стандарти капіталу випуск боргових зобов'язань у країнах, які дотримуються цієї угоди, може бути використаний банками для збільшення сукупного банківського капіталу. Зокрема, в додатковий капітал, який не повинен перевищувати основний, дозволено включати субординовані (капітальні) боргові зобов'язання з первісним середнім строком погашення 5 років. Субординовані зобов'язання («підпорядковані» або зобов'язання другої черги) в разі ліквідації банку погашають після розрахунків із вкладниками та кредиторами, але перед розрахунками з акціонерами.

Емісія облігацій та інших боргових зобов'язань має для банків деякі переваги порівняно з емісією акцій:

- проценти, які банки виплачують за зобов'язаннями, вираховують з прибутку, що оподатковується;
- боргові зобов'язання не надають їх власникам права голосу на зборах акціонерів.

Ефективність залучення ресурсів за допомогою емісії облігацій тісно пов'язана з їх ліквідністю та ціною. У свою чергу, ці характеристики облігаційної позики визначаються рейтингом облігацій. Для присвоєння облігаціям рейтингової категорії емітенти за кордоном звертаються до відомих рейтингових агентств (наприклад, Moody's, Standard & Poor's). Рейтинг забезпечує емітенту доступ до ринку облігацій, а його підвищення — це кращі цінові умови, краща ліквідність.

З метою підвищення привабливості облігацій для інвесторів банки емітують конвертовані облігації, які забезпечують їхнім власникам (кредиторам) право на одержання (в рахунок погашення боргових зобов'язань) акцій банку-емітента.

У структурі пасивів західних банків кошти, залучені шляхом емісії облігацій, відіграють помітну роль. Емісія облігацій українськими банками незначна, тобто вони фактично не здійснюють операцій з власними облігаціями. Банки віддають перевагу залученню довгострокових ресурсів на безповоротній основі, тобто шляхом емісії акцій, а не облігацій. Тим паче, що, як уже зазначалося, НБУ встановив для банків обов'язковий норматив, що регламентує мінімально допустимий розмір статутного капіталу банку, який може формуватися тільки за рахунок емісії одного виду цінних паперів, а саме - акцій. В умовах економічної нестабільності, значної інфляції банкам важко розмістити довгострокові облігації на прийнятних умовах. Крім того, вони мають можливість запозичити ресурси більш простим, ніж емісія облігацій, способом, а саме: шляхом випуску депозитних сертифікатів, векселів.

**Депозитний (ощадний) сертифікат** — це вид цінних паперів, що свідчує суму вкладу, внесеного в банк, і права вкладника (власника сертифіката) на одержання після закінчення встановленого строку суми вкладу та обумовлених у сертифікаті процентів у банку, що емітував сертифікат. Основна різниця між депозитним та ощадним сертифікатами полягає в тому, для кого вони призначені. Банки емітують ощадні сертифікати з низьким номіналом, орієнтовані на індивідуальних вкладників (інвесторів), тобто це «роздрібні» сертифікати, і депозитні сертифікати з великим номіналом, орієнтовані на інституційних вкладників (інвесторів), великий бізнес, тобто це «оптові» сертифікати. Крім процентних депозитних сертифікатів, випускають також дисконтні (зеро) депозитні сертифікати.

Депозитні сертифікати, що обертаються, виявилися привабливими як для банків, так і для їхніх клієнтів (вкладників). Банки завдяки емісії депозитних сертифікатів мають можливість гнучко управляти процесом залучення коштів, оскільки вони самостійно визначають:

- номінал сертифікатів, обсяг і порядок їх емісії;
- строк сертифікатів, тобто тривалість залучення коштів, що дозволяє банкам знизити ризик незбалансованої ліквідності і планувати активні операції;
- вартість залучення коштів, тобто дисконтну або процентну ставку (фіксовану або плаваючу).

Крім того, банки мають можливість розширити коло клієнтів завдяки диверсифікації послуг, що надаються суб'єктам ринку.

Для вкладників депозитні сертифікати — це ліквідний і досить дохідний інструмент розміщення їхніх коштів. Так, депозитні сертифікати американських банків, визнаних у ділових колах, мають активний вторинний ринок, на якому вони можуть обертатися до настання строку погашення і, отже, на якому їх можна легко перетворити в готівку. Ринкова процентна ставка по цих депозитах на 1/4 процента вища, ніж по казначейських векселях. Сертифікати, які не мають вторинного ринку, можна достроково продати банку-емітенту, якщо це передбачено умовами випуску. При цьому банки сплачують менший депозитний процент або взагалі його не сплачують.

Емісія цінних паперів пов'язана для банків з фінансовими та функціональними ризиками. Суттєве значення для емісійної діяльності має ризик нерозміщення цінних паперів на ринку і ринковий ризик. Рівень цих ризиків визначається:

- інвестиційною привабливістю цінних паперів;
- наявністю на ринку платоспроможного попиту і кон'юктурою ринку;
- послугами та правами, які банки-емітенти пропонують інвесторам (потенційним акціонерам і кредиторам).

Емісія боргових зобов'язань (облігацій, депозитних сертифікатів), чут-

ливих до коливань процентної ставки, пов'язана для банків-емітентів з процентним ризиком. Управління ризиками передбачає використання різних методів та інструментів їх хеджування.

Отже, коли комерційний банк обирає собі інвестиційні цілі, перед ним постає питання вибору цінних паперів, що відповідають поставленим цілям (табл.6.1).

Таблиця 6.1

**Класифікація цінних паперів за ризиком зміни їхньої вартості, строку, ліквідності**

Види інвестицій	Ризик зміни вартості	Строк вкладень	Ліквідність
Акції	високий	довгострокові	середня/низька
Облігації	дуже високий	довгострокові	середня/низька
Державні цінні папери	низький	короткострокові середньострокові	висока середня

Слід зауважити, що банківські вкладення в *прості та привілейовані акції* відрізняються за рівнем дохідності й можливістю нарощування при однаковому рівні решти інвестиційних факторів (табл.6.2).

Отже, *банкикладають кошти в акції* (як прості, так і привілейовані) тоді, коли своїми головними інвестиційними цілями обирають дохідність і нарощування вкладень.

Залежно від категорії емітента *облігації* поділяють на *державні* (зобов'язання органів державної влади) та *недержавні* (зобов'язання підприємств, організацій, банків), що дуже відрізняються за оцінкою інвестиційних факторів (табл.6.3).

Найнадійнішими і найбезпечнішими на фондовому ринку вважають *державні боргові зобов'язання*, оскільки їхнє погашення гарантує держава-емітент. Тому банки,кладаючи кошти в державні облігації, вирішують такі завдання:

- підтримують високу дохідність власного інвестиційного портфеля;
- спекулюють цінними паперами, тобто купують їх, а потім (по змозі швидко) перепродують з метою одержання доходу за рахунок різниці в ціні;
- формують ринок цінних паперів за допомогою "котирування" певних цінних паперів;
- підтримують ліквідність банку на достатньому рівні. Нині на фондовому ринку України в обігу перебувають *облігації державної внутрішньої позики (ОДВП)*, емітовані Міністерством фінансів за дорученням уряду.

Таблиця 6.2

## Характеристика оцінки факторів банківських інвестицій в акції

Вид інвестицій	Фактори				
	Безпека	Ризик	Дохідність	Нарощування	Ліквідність
Прості акції	середня	середній	середня	високе	середня/ низька
Привілейовані акції	середня	середній	висока	середнє	середня/ низька

Таблиця 6.3

## Характеристика оцінки факторів банківських інвестицій в облігації

Вид інвестицій	Фактори				
	Безпека	Ризик	Дохідність	Нарощування	Ліквідність
Облігації підприємств, організацій, банків	середня	середній/ високий	висока	низьке	середня/ низька
Державні облігації	висока	низький	висока*	низьке	висока

\* У країнах з розвинутою ринковою економікою вкладення в державні цінні папери, на відміну від України, не приносять високих доходів.

Комерційні банки, виступаючи на ринку ОДВП як інвестори, можуть брати участь у їхньому первинному розміщенні через аукціони, що їх проводить НБУ. У такому разі комерційні банки, які бажають придбати ОДВП, подають у визначений термін відповідні заявки:

- *конкурентні* (в яких зазначають ціну купівлі та реальну кількість облігацій, що їх хоче придбати банк);
- *неконкурентні* (в яких зазначають лише кількість облігацій).

Конкурентні заявки задовольняють тільки за зазначеною в них ціною, а неконкурентні — за середньозваженою ціною, встановленою за конкурентними заявками, ціни в яких вказано вищі від ціни відсічення.

До участі в первинному розміщенні ОДВП допускаються лише комерційні банки, підключені до комп'ютерної системи "Ліга". На вторинному ринку комерційні банки можуть купувати ОДВП у інших власників.

Облігації, емітовані підприємствами, організаціями чи банками, вважаються більш ризиковими, з нижчим рівнем безпеки порівняно з ОДВП, але вищим рівнем доходності.

Тому, коли банк зацікавлений у максимізації доходності, він певною мірою поступається безпекою. Однак це не означає, що чим менш надійні цінні папери, тим вони доходніші, оскільки доходність залежить також від інших факторів.

### 6.3. Інвестиційні операції банків із цінними паперами, управління ризиками

Розмаїття інвестиційних операцій банків на ринку цінних паперів визначається як різними цілями, так і неоднаковими стратегіями, які використовує банк-інвестор і які передбачаються його інвестиційною політикою. Проте незалежно від виду операцій процес інвестування в цінні папери складається з кількох етапів (напрямоків):

- визначення цілей, горизонту і форми інвестицій;
- інвестиційний аналіз;
- формування й управління портфелем цінних паперів;
- оцінка ефективності інвестиційної діяльності.

1. Розглянемо перший етап інвестування в цінні папери, а саме - **формування цілей, визначення горизонту і форм**. Банки інвестують кошти у цінні папери, маючи при цьому різні **цілі**:

• розширення доходної бази за рахунок зростання вартості цінних паперів, одержання прибутку у формі процентів, дивідендів, дисконту, курсової різниці від перепродажу цінних паперів;

• підтримання ліквідності банку шляхом створення вторинних резервів у формі високоліквідних цінних паперів (інструментів грошового ринку), які у разі необхідності легко можна реалізувати або використати як заставу при позичанні коштів;

• забезпечення диверсифікації банківських операцій з метою мінімізації банківських ризиків і стабілізації доходів;

• формування контрольного пакету цінних паперів та участь в управлінні діяльністю об'єкта інвестування;

• розширення клієнтської бази, забезпечення присутності банку на найдинамічніших ринках.

Цілі інвестиційної діяльності визначають форму інвестицій у цінні папери. Інвестиції можуть бути стратегічними та портфельними. **Стратегічні**

**інвестиції** — це вкладання коштів у цінні папери конкретних емітентів. Мета стратегічних інвестицій полягає у формуванні контрольного пакету цінних паперів компанії (фірми) й управлінні її діяльністю. **Портфельні інвестиції** — це вкладання коштів у цінні папери різних видів, що належать різним емітентам, але управляються як єдине ціле. Мета портфельних інвестицій — це приріст капіталу на основі зростання курсової вартості портфеля й одержання прибутку від створення цінними паперами стабільних грошових потоків (дивідендів, процентів) при диверсифікації ризиків.

2. Наступний етап — це **інвестиційний аналіз**. Найпоширенішими вважають два напрями аналізу — фундаментальний і технічний.

**Фундаментальний аналіз** включає чотири рівні дослідження:

- макроекономічний аналіз;
- галузевий аналіз;
- аналіз фінансового стану та перспектив розвитку конкретної компанії-емітента;
- прогнозування (моделювання) ціни фінансового інструменту.

**Аналіз макроекономічної ситуації** здійснюють на основі показників, що характеризують динаміку виробництва, рівень економічної активності, споживання і накопичення, темпи інфляції, рівень зайнятості населення і процентних ставок, стан державних фінансів, сальдо платіжного балансу. Результати аналізу дають змогу оцінити, наскільки загальна ситуація на ринку сприятлива для інвестування, і виявити фактори, що детермінують її в короткостроковій і довгостроковій перспективі.

**Галузевий аналіз** передбачає вивчення економічного циклу, а також здійснення класифікації галузей відносно рівня ділової активності і по стадіях розвитку. Галузевий аналіз дає можливість визначити пріоритетність інвестування коштів.

**Фінансовий стан компанії-емітента** оцінюється на основі різних джерел інформації: фінансової звітності компанії, публікацій у пресі, інформації, одержаної з Internet, результатів досліджень, що виконані спеціалізованими організаціями. Стан компанії порівнюють зі станом аналогічних компаній в галузі за допомогою коефіцієнтів ефективності (коефіцієнти ліквідності, капіталізації, якості цінних паперів тощо). Результатом аналізу є вибір компанії, цінні папери якої дають змогу якнайкраще реалізувати поставлені банком інвестиційні цілі.

Кінцева мета фундаментального аналізу — це **прогнозування ціни фінансового інструменту**. Визначивши ціну для майбутніх періодів, аналітики банків обчислюють теперішню вартість інструменту, користуючись схемою дисконтування. Потім теперішню («дійсну») вартість порівнюють із ринковою ціною. Якщо ринкова ціна нижча від «дійсної», то акцію вважають «недооціненою» і згідно з фундаментальним аналізом її слід купувати, і навпа-

ки. Основою фундаментального аналізу є дві передумови. *Перша* — це можливість оцінки «дійсної вартості» фінансового інструменту. Знання «дійсної» та ринкової ціни дозволяє виявити недооцінені і переоцінені фінансові активи. *Друга* — це припущення, що ринок з часом правильно оцінить фінансові активи, отже, ринкова ціна має тенденцію до зближення з «дійсною».

**Технічний аналіз** — це сукупність методів і прийомів прогнозування тенденцій зміни цін на ліквідних ринках цінних паперів на основі виключно технічних характеристик ринку — динаміки цін та обсягів операцій з купівлі та продажу цінних паперів. При цьому ігноруються фундаментальні фактори, що є основою формування ціни на той чи інший інвестиційний інструмент. Основні завдання технічного аналізу:

- розкриття закономірностей у реальному русі цін;
- виявлення моментів перелому тенденцій в русі цін на ринку (цінового піка), тобто моментів, коли зростання ціни змінюється на падіння, або навпаки. Ці моменти ще називають сигналами продажу або сигналами купівлі;
- прогнозування напрямку руху ціни (межі коливань) у майбутньому.

Основний інструментарій технічного аналізу — цінові графіки, діаграми, лінійні діаграми, стовпчикові діаграми, графіки «крапок і цифр».

— В умовах українського ринку за нерозвинутості ринкових механізмів об'єктивної оцінки курсів цінних паперів і низької ліквідності ринку перевага віддається фундаментальному аналізу.

У другій половині ХХ ст. виникає новий підхід до інвестиційного аналізу. На перше місце виходить завдання оцінити дохідність і ризик інвестиційного інструменту, а не просто передбачити ціну. В основі сучасного аналізу лежить використання ймовірно-статистичних методів.

3. Наступний етап інвестиційного процесу — це **формування банком портфеля цінних паперів** з урахуванням результатів проведеного аналізу й управління цим портфелем.

Банки, як уже відзначалося, вкладають кошти у фінансові інструменти, що мають різні характеристики з точки зору ліквідності, дохідності, схильності до ризику. З метою аналізу інвестиційної якості фінансових інструментів прийнято умовно поділяти їх на дві групи. *Перша* — це інструменти грошового ринку зі строком обігу до одного року, які характеризуються, як правило, низьким рівнем ризику, поміркованою дохідністю і високою ліквідністю (казначейські векселі, депозитні сертифікати, банківські акцепти, комерційні папери). *Друга* група — інструменти ринку капіталів, строк обігу яких перевищує рік і яким притаманна вища дохідність і відповідно вищий рівень ризику (корпоративні цінні папери, довгострокові державні облигації). За останні роки спектр інвестиційних можливостей банків розширився, виникли нові фінансові інструменти — ф'ючерсні контракти, опціони по цінних паперах, по фондових індексах тощо.

Структура портфеля цінних паперів залежить від цілей інвестиційної діяльності банку і від обраної банком інвестиційної стратегії— пасивної чи активної. Головне завдання банку-інвестора — це сформувати ефективний портфель, тобто портфель, який забезпечує найвищий рівень очікуваного доходу за даного рівня ризику або найменший ризик за даного рівня доходу.

*Пасивна* (консервативна, очікувальна) *стратегія* формування і управління портфелем полягає у диверсифікації інвестицій по різних сегментах ринку й у різні цінні папери. Вона базується на прагненні до гарантованого досягнення заданих параметрів доходу (на рівні середньоринкового) та ризику.

*Активна стратегія* формування й управління портфелем цінних паперів базується на прогнозуванні майбутніх процентних ставок і цінової динаміки. Використання цієї стратегії при портфельних інвестиціях у боргові зобов'язання передбачає вибір зобов'язань з максимальним значенням показників дохідності, а при портфельних інвестиціях у акції — вибір акцій, недооцінених ринком на даний момент. Характерною рисою активної стратегії є постійний перегляд інвестиційних рішень з урахуванням ринкових тенденцій і на цій основі реструктуризація (поновлення) портфеля цінних паперів.

4. Останній етап інвестиційного процесу — це оцінка ефективності інвестиційної діяльності банку і, зокрема, ефективності управління портфелем цінних паперів.

Під оцінкою ефективності мається на увазі, *по-перше*, періодичний контроль за тим, наскільки реальні результати інвестиційної діяльності відповідають цілям політики, сформованої банком і, отже, наскільки ефективною виявилася стратегія банку з формування й управління портфелем. *По-друге*, ефективність, безумовно, оцінюється дохідністю вкладень, яка досягнута банком за відповідний проміжок часу, порівняно з показниками інших інвесторів або ринку взагалі.

До середини 1998 р., тобто до кризи на фінансовому ринку, українські банки здійснювали активну інвестиційну діяльність на ринку державних цінних паперів, і передусім на ринку облігацій внутрішньої державної позики, які характеризувалися високим рівнем дохідності, ліквідності і користувалися довірою суб'єктів ринку, враховуючи своєчасні розрахунки уряду з власниками облігацій. Діяльність банків на ринку корпоративних цінних паперів стримується несталістю курсів цього виду паперів, недостатньою ліквідністю як цінних паперів, так і банків, обмеженістю власного капіталу банків.

Згідно з нормативними документами Національного банку України цінні папери, в які банки вкладають кошти, класифікуються за різними критеріями. З урахуванням цих критеріїв здійснюють облік вкладень у цінні папери на балансі комерційних банків.

*Залежно від мети придбання, характеристики цінного паперу і строків зберігання в портфелі банку* цінні папери підрозділяють на чотири



**ВИДИ:**

- портфель цінних паперів на продаж — враховують цінні папери, які обертаються на ринку та придбані на короткий строк з наміром подальшого їх продажу до часу погашення;
- портфель цінних паперів на інвестиції — враховують цінні папери, які придбані на строк до дати погашення або з метою інвестування на строк більше одного року (належність цінних паперів до портфеля на продаж обмежена календарним роком, після чого їх автоматично переводять у портфель на інвестиції);
- портфель пайової участі (вкладень в асоційовані компанії);
- портфель вкладень у дочірні компанії. Вкладення банків у цінні папери, як боргові, так і пайові, підрозділяють також залежно від того, хто їх емітував в обіг.

**Вкладення в боргові цінні папери підрозділяють на п'ять видів:**

- боргові цінні папери центральних органів державного управління;
- боргові цінні папери місцевих органів державного управління;
- боргові цінні папери, випущені банками;
- боргові цінні папери, випущені фінансовими (небанківськими) установами;
- боргові цінні папери, випущені нефінансовими підприємствами. Особливо виділяють у балансі комерційних банків вкладення в боргові цінні папери, які входять до переліку цінних паперів, що приймаються Національним банком до рефінансування.

**Вкладення в акції та інші цінні папери з нефіксованим прибутком підрозділяють на чотири види:**

- акції та інші цінні папери з нефіксованим прибутком, які випущені банками;
- акції та інші цінні папери з нефіксованим прибутком, які випущені фінансовими (небанківськими) установами;
- інші акції та цінні папери з нефіксованим прибутком;
- власні акції банку, викуплені в акціонерів.

Банки можуть здійснювати операції з цінними паперами за рахунок власних і залучених коштів як на первинному ринку, так і на вторинному, на біржовому і позабіржовому. Так, *облігації внутрішньої державної позики* банки можуть купувати на первинному ринку, беручи участь в аукціонах з розміщення облігацій, що проводяться Національним банком України. До участі в аукціонах допускаються банки, які дотримуються установлених НБУ економічних нормативів та уклали з ним договір про депозитарне і інформаційне обслуговування операцій з облігаціями та про набуття статуту депонента депозитарію НБУ. Якщо банки купують облігації з метою їх подальшого перепродажу, вони повинні одержати дозвіл Державної комісії з цінних паперів і фондового ринку на здійснення діяльності щодо випуску та обігу

цінних паперів.

Як генеральний агент уряду з обслуговування випуску та погашення облігацій НБУ надсилає електронною поштою повідомлення про умови проведення аукціону банкам. Розміщення облігацій здійснюють у вигляді електронних торгів з використанням телекомунікаційної мережі передачі даних. На підставі договору з НБУ банкам — учасникам торгів надають програмно-технологічні засоби системи «Ліга», які забезпечують формування та передачу заявок на участь у торгах та одержання даних за їх результатами. Після того, як банки перерахують кошти за придбані облігації, НБУ зараховує на рахунки «депо» у депозитарії відповідну кількість облігацій, що придбана банком.

Банки для проведення операцій купівлі-продажу цінних паперів беруть участь у *біржовій та позабіржовій торгівлі*. Порядок проведення операцій на **біржовому ринку** регламентується нормативними документами відповідної біржі. Біржову торгівлю здійснюють на підставі великої низки конкретних правил, вимог, принципів, процедур, тобто вона являє собою значною мірою «організовану» систему торгів. Так, для того, щоб брати участь у біржових торгах із цінними паперами, наприклад, на Українській міжбанківській валютній біржі (УМВБ), банк має стати членом Фондової секції (ФС) біржі і придбати брокерське місце на торговельному майданчику секції. Категорія членства у Фондовій секції залежить від того, які біржові угоди має намір укласти банк.

Усі дії на біржі від імені члена секції (ЧС) здійснює трейдер (представник ЧС), який пройшов акредитацію на ФС УМВБ. Трейдер від імені члена секції подає заявки на торги і укладає угоди. Укладання угод у торговельному просторі здійснюють за технологією безперервного подвійного аукціону, одностороннього аукціону або фіксингу. Заявку вважають виконаною, а угода за цією заявкою — укладеною, якщо вона зареєстрована маклером (представником біржі) та внесена у протокол торговельної сесії.

**Позабіржовий ринок** цінних паперів у більшості країн являє собою складну систему ринкових відносин, що складаються «поза» або «поруч» з торгівлею на фондових біржах. У позабіржовій системі торгівлі існують певні правила і процедури укладання та виконання угод купівлі-продажу цінних паперів, але в цілому вимоги щодо участі в ній є більш ліберальними порівняно з біржовим ринком. З огляду на це досить часто позабіржовий ринок ще називають «неорганізованим» ринком. Найбільш «організованою» підсистемою позабіржового ринку є система комп'ютерної торгівлі, наприклад, NASDAQ у США, Позабіржова фондова торговельна система (ПФТС) в Україні.

Порядок проведення операцій із цінними паперами в ПФТС регламентується нормативними документами Асоціації цієї системи. Доступ до ПФТС

надається членам Асоціації — реєстровим і нереєстровим торговцям. Реєстровий торговець може вводити котирування на ПФТС у відповідних цінних паперах. Нереєстровий торговець може тільки переглядати котирування реєстрових торговців і може відгукнутися на виставлене котирування. Кожна фірма (зокрема банк) — член ПФТС повинна призначити одну або кількох уповноважених осіб. Вводити інформацію в ПФТС, вести переговори й укладати угоди з цінними паперами між членами Асоціації можуть тільки уповноважені особи.

Діяльність банків на ринку цінних паперів пов'язана з безліччю ризиків.

**Ризики** звичайно поділяють на дві групи:

- **фінансові**, пов'язані з непередбаченими змінами в обсягах, дохідності, вартості і структурі активів і пасивів;
- **функціональні**, пов'язані з використанням банками різної техніки і технологій, з діяльністю операційних підрозділів, з помилками в управлінні тощо.

Розрізняють також **системний** і **несистемний** ризики.

**Системний** — це ризик понесення збитків від зміни умов функціонування фінансового ринку в цілому або окремих його сегментів (наприклад, інфляційний ризик, ризик відмови уряду від виконання своїх боргових зобов'язань або затримки виконання урядом зобов'язань).

**Несистемний** — це ризик, пов'язаний з особливостями обігу конкретних фінансових інструментів, з діяльністю окремих учасників ринку (наприклад, ризик невиконання дивідендів).

Банки в процесі інвестування в цінні папери підпадають під дію багатьох ризиків, основні з них:

- **ринковий** — пов'язаний з можливістю непередбаченої зміни дохідності та вартості цінних паперів на ринку;
- **ризик процентних ставок** — пов'язаний із мінливістю процентних ставок на фінансовому ринку;
- **кредитний**, пов'язаний із можливістю невиконання боргових зобов'язань емітентом.

Банки управляють ризиками з метою їх обмеження чи мінімізації рівня. У світовій банківській практиці застосовують системний підхід до управління ризиками. Цей підхід базується на загальноприйнятих принципах ризику (Generally Accepted Risk Principles — GARP). Згідно з принципами GARP банки створюють спеціальний структурний підрозділ, який займається управлінням ризиками. **Процес управління ризиками** складається з кількох етапів: виявлення ризику, оцінка його величини, моніторинг ризику і використання відповідних методів та інструментів, спрямованих на мінімізацію ризику. Стосовно інвестиційної діяльності банки використовують такі **методи управління ризиками**:

- диверсифікація інвестицій;

- установлення лімітів на здійснення тих чи інших інвестиційних операцій;
- хеджування ризиків за допомогою відповідних похідних фінансових інструментів;
- створення резервів на знецінення цінних паперів. Резерви згладжують негативні наслідки для банків втрат від реалізації цінних паперів за ціною, нижчою, ніж ціна придбання.

#### 6.4. Заставні операції банків із цінними паперами

Банки можуть використовувати цінні папери, що перебувають у їхній власності, як предмет застави, тобто як предмет забезпечення своїх зобов'язань за угодами при одержанні кредиту (рефінансування) від Центрального банку або на міжбанківському ринку. Застава цінних паперів є однією з найпоширеніших форм забезпечення повернення кредиту, що пояснюється особливими властивостями цінних паперів як предмета застави, наприклад здатністю до тривалого зберігання, мінімальними витратами на зберігання.

*Застава цінних паперів* оформляється договором про заставу або заставним зобов'язанням. Власник цінних паперів (у даному випадку банк-позичальник) у відносинах застави є заставодавцем. Передача цінних паперів заставоутримувачу (банку-кредитору) не означає, що йому переходить право власності. При виконанні своїх зобов'язань перед заставоутримувачем право власності на цінні папери залишається за заставодавцем. Згідно із законодавством заставоутримувач (кредитор) має право в разі невиконання заставодавцем (позичальником) зобов'язання, забезпеченого заставою, одержати задоволення претензій із вартості заставленого майна переважно перед іншими кредиторами.

Заставні операції банків не мають самостійного значення. Вони є похідними від кредитних операцій і здійснюються банками для гарантування своєчасного та повного погашення кредиту.

Цінні папери як предмет застави повинні задовольняти певні вимоги: належати заставодавцю, бути ліквідними, їхня вартість має перевищувати суму позички та нарахованих процентів. Маржа, тобто різниця між вартістю заставлених цінних паперів і позичкою, що надана під цінні папери з урахуванням процентів, залежить від якості цінних паперів. У світовій банківській практиці найвищий рейтинг якості мають державні цінні папери, зважаючи на їхню надійність, ліквідність і визначеність. Розмір позички може досягати 90% від вартості заставлених державних цінних паперів, тобто маржа може становити близько 10%. При використанні для застави корпоративних цінних паперів береться до уваги, чи обертаються вони на біржі. Цінні папери, що котируються на біржі, оцінюють, як правило, вище, ніж ті, що не котируються, тому маржа при їх використанні під заставу буде нижчою.

Центральні банки виступають відносно комерційних банків у ролі кредиторів в останній інстанції. Вони надають банкам з метою підтримки їх поточної ліквідності кредит під заставу цінних паперів, що дістав назву ломбардного. Центральні банки можуть надавати *ломбардний кредит* як за зав'язками банків під фіксовану процентну ставку, так і шляхом проведення кредитних аукціонів.

Національний банк України почав надавати ломбардні кредити з кінця 1995 р., що пов'язано із започаткуванням у цьому році емісії облігацій внутрішньої державної позики. Загальна сума ломбардного кредиту, яка може бути видана комерційним банкам, процентна ставка та строки кредиту встановлюються НБУ з урахуванням основних напрямів монетарної політики і ситуації на грошово-кредитному ринку. Як правило, *ломбардний кредит* з огляду на його призначення — це короткостроковий кредит, ломбардну процентну ставку визначають на вищому рівні, ніж облікова процентна ставка НБУ. Кредит видають і оформляють через регіональні управління НБУ. Як забезпечення кредиту НБУ приймає цінні папери, що задовольняють певні вимоги:

- цінні папери повинні бути занесені до Ломбардного списку, тобто списку цінних паперів, затвердженого Правлінням НБУ;
- цінні папери повинні обліковуватись на балансі банку та бути вільними від інших зобов'язань банку;
- строк погашення цінних паперів має перевищувати строк користування кредитом.

Заборгованість банку за ломбардним кредитом не повинна перевищувати 75% вартості портфеля цінних паперів (облігацій), що надані як забезпечення кредиту. НБУ здійснює контроль за достатністю забезпечення кредиту. У разі падіння вартості портфеля облігацій до рівня, що є недостатнім для забезпечення ломбардного кредиту, банк зобов'язаний надати додаткову кількість облігацій як забезпечення кредиту і відповідно заблокувати їх на окремому рахунку в Депозитарії або частково погасити заборгованість.

Для одержання ломбардного кредиту комерційний банк надає регіональному управлінню НБУ заявку на кредит, кредитний договір і доручення на право реалізації НБУ облігацій, що передані як забезпечення кредиту. Після укладання кредитного договору комерційний банк надає до депозитарію НБУ ДЕПО - розпорядження про блокування необхідної кількості облігацій під забезпечення ломбардного кредиту. Блокування здійснюють у разі надання повідомлення від регіонального управління НБУ про зарахування суми кредиту на кореспондентський рахунок комерційного банку. Після настання строку повернення ломбардного кредиту регіональне управління НБУ стягне його суму одночасно з нарахованими процентами з кореспондентського рахунку банку. Облігації під забезпечення ломбардного кредиту розб-

локовують у депозитарії на підставі ДЕПО - розпорядження, що надається комерційним банком — заставодавцем, та повідомлення регіонального управління НБУ про повернення кредиту. У разі невиконання умов кредитного договору облігації переходять у власність заставоутримувача — НБУ. Заборгованість за кредитом і нараховані проценти НБУ погашає за рахунок коштів від реалізації облігацій (згідно з дорученням комерційного банку), що передані йому як забезпечення кредиту. Якщо кошти від реалізації облігацій перевищують суму боргу, залишок коштів зараховують на кореспондентський рахунок комерційного банку.

Комерційні банки можуть самостійно надавати і одержувати від інших комерційних банків кредити під заставу облігацій внутрішньої державної позики. Облігації, що передають як забезпечення кредиту (як застava), блокують у депозитарії на підставі ДЕПО-розпорядження банку-заставодавця і повідомлення банку-кредитора (заставоутримувача) про перерахування коштів. У разі повернення кредиту облігації розблоковують на підставі відповідного розпорядження банку-заставодавця і повідомлення банку-кредитора про повернення кредиту. При невиконанні умов кредитної угоди заставлені облігації за письмовою угодою сторін переходять у власність банку-заставоутримувача.

Новим видом операцій із цінними паперами для українських банків є операції РЕПО.

**Операція РЕПО** (REPO, RP-repurchase agreement) — це фінансова операція, що складається з двох частин. У першій частині цієї операції (стандартне РЕПО) одна сторона продає цінні папери іншій стороні. Водночас перша сторона бере на себе зобов'язання викупити вказані цінні папери у визначений термін або на вимогу другої сторони. Це зобов'язання на зворотню купівлю відповідає зобов'язанню на зворотний продаж, яке бере на себе друга сторона. Різниця між цінами і є тим процентним доходом, який повинна одержати сторона, що виступає покупцем цінних паперів (продавцем грошових коштів) у першій частині РЕПО. Ціна зворотного викупу являє собою суму первісної ціни продажу та деякого процента, що сплачується позичальником коштів. Ставку цього процента (ставка РЕПО) розраховують на основі року (365 днів), що дає певну підставу розглядати РЕПО як форму короткострокового кредиту, забезпеченого цінними паперами.

Процентний дохід, який можна одержати від інвестування коштів в угоду РЕПО, визначається формулою

$$\text{Процентний дохід} = \frac{\text{Сума коштів, інвестованих для здійснення угоди РЕПО} \times \text{Ставка РЕПО} \times \text{Строк операції}}{365}.$$

Зворотне РЕПО — дзеркальне відображення стандартного РЕПО. Вона означає ту ж саму угоду, але з позиції покупця цінних паперів у першій частині РЕПО.

У світовій практиці угоди РЕПО укладають, як правило, на позабіржовому ринку, на короткий проміжок часу і на великі суми, тобто це операції оптового грошового ринку. Окремі параметри операцій РЕПО є стандартизованими.

Що стосується переміщення та зберігання цінних паперів, то, як показує світова практика функціонування ринку РЕПО, можуть застосовуватись різні способи. *Перший спосіб* полягає у тому, що цінні папери, куплені у першій частині операції РЕПО, справді перераховують (переказують) покупцеві цінних паперів. У цьому випадку покупець цінних паперів у першій частині РЕПО мінімізує свій кредитний ризик. *Другий спосіб* передбачає переказування (переміщення) цінних паперів на користь третьої сторони, що визначило назву цієї операції— «трестороннє» РЕПО. Третя сторона, згідно з договором, має певні зобов'язання перед безпосередніми учасниками угоди. Останній, *третій спосіб* здійснення операцій РЕПО відрізняється тим, що цінні папери залишаються у сторони, яка виступає продавцем цінних паперів у першій частині цієї операції. Продавець виступає у ролі зберігача цінних паперів для покупця. Цей спосіб РЕПО традиційно називають «Довірчим РЕПО». Він характеризується мінімальними витратами на переміщення цінних паперів, а також найвищим рівнем кредитного ризику для покупця цінних паперів.

Починаючи з 1997 р. Національний банк проводить на позабіржовому ринку операції з державними цінними паперами на умовах угоди РЕПО. При проведенні цих операцій НБУ укладає з комерційним банком генеральну угоду про продаж-купівлю цінних паперів на певний строк із зобов'язанням зворотного продажу-купівлі у визначений строк або на вимогу однієї зі сторін за ціною, обумовленою заздалегідь.

Згідно з нормативними документами НБУ операції РЕПО поділяють на три види залежно від строку дії та порядку встановлення процентної ставки:

- *нічне РЕПО*. Строк дії становить один день. Процентна ставка є фіксованою на весь період проведення операції;
- *відкрите РЕПО*. Строк операції в угоді не визначають. Кожна зі сторін угоди може вимагати виконання операції РЕПО, але з обов'язковим повідомленням про завершення операції. Процентна ставка не є фіксованою;
- *строкове РЕПО*. Строк операції визначається в угоді. Ставка є постійною протягом усього строку проведення операції.

Операції щодо обліку облігацій за угодами РЕПО здійснюють у депози-

тарії Національного банку. Банк-продавець надає ДЕПО – розпорядження, на підставі якого депозитарій здійснює блокування облігацій. Повідомлення про блокування подається банку-покупцю. Після надходження повідомлення покупець переказує кошти на рахунок продавця облігацій. При зворотному викупі після надходження повідомлення про перерахування коштів у депозитарії здійснюють операції з розблокування облігацій.

### 6.5. Фінансове посередництво, управління і обслуговування обігу цінних паперів

Згідно з українським законодавством банки можуть займатися професійною діяльністю ( тобто фінансовим посередництвом, управлінням цінними паперами і організаційно-технічним обслуговуванням операцій із цінними паперами) на ринку цінних паперів при наявності відповідного дозволу Державної комісії із цінних паперів і фондового ринку.

*Фінансове посередництво* включає такі види діяльності:

- **діяльність із випуску** цінних паперів за дорученням, від імені та за рахунок емітента шляхом організації підписки на цінні папери або їх реалізації іншим способом (андеррайтингова діяльність);
- **комерційна діяльність** із цінними паперами, яка передбачає купівлю-продаж цінних паперів, що здійснюється банком від свого імені та за свій рахунок з метою перепродажу третім особам (дилерська діяльність). Дохід дилера утворюється за рахунок різниці у цінах, за якими він купує та продає цінні папери;
- **комісійна діяльність** із цінних паперів. Купівля – це продаж цінних паперів, що здійснюється банком як торговцем цінними паперами на підставі договорів-доручень чи комісії за рахунок клієнтів (брокерська діяльність). У договорі визначають вид і термін дії замовлення клієнтів, права й обов'язки сторін, умови розрахунків і розмір комісійної винагороди, відповідальність сторін і порядок розгляду спорів.

Банк як торговець цінними паперами зобов'язаний:

- діяти в інтересах клієнтів;
- попереджати клієнтів про ризики конкретної угоди з цінними паперами;
- узгоджувати з клієнтом рівень можливого ризику щодо виконання операцій купівлі-продажу або обліку цінних паперів;
- надавати клієнту інформацію щодо курсу цінних паперів;
- виконувати договори та замовлення клієнтів у порядку їх надходження;
- передусім виконувати операції із цінними паперами за договорами та замовленнями клієнтів, а потім уже власні операції з такими самими цінними паперами;
- за наявності у банку заінтересованості, яка перешкоджає йому виконати за-



мовлення клієнта на найвигідніших умовах, банк (торговець) зобов'язаний негайно повідомити про це клієнта.

**Діяльність з управління цінними паперами** — це діяльність, яку здійснює банк як професійний учасник ринку від свого імені за винагороду стосовно довірчого управління цінними паперами, що належать на правах власності іншій особі, а йому передані у володіння. Управління здійснюють на користь довірительів або бенефіціарів, тобто осіб, яким згідно з договором належать доходи від довірчої діяльності. Предметом управління можуть бути не тільки цінні папери, а й грошові кошти, призначені для інвестування в цінні папери, а також грошові кошти і цінні папери, одержані в процесі управління цінними паперами. В Україні з огляду на правову неврегульованість як відносин довірчої власності, так і відносин довірчого управління найреальнішим є виконання банками агентських послуг стосовно цінних паперів, наприклад формування портфеля цінних паперів згідно з вказівками клієнта.

Виступаючи у ролі інфраструктурних учасників ринку цінних паперів, банки можуть здійснювати важливі, але допоміжні за своїм характером види професійної діяльності:

- діяльність з ведення реєстру власників іменних цінних паперів;
- депозитарну діяльність зберігача;
- розрахунково-клірингову діяльність за угодами щодо цінних паперів.

За законодавством України Національна **депозитарна система** складається з двох рівнів.

**Нижній рівень** — це реєстратори власників іменних цінних паперів і зберігачі, які ведуть рахунки власників цінних паперів.

**Верхній рівень** — це Національний депозитарій України та депозитарії, що ведуть рахунки для зберігачів і здійснюють кліринг і розрахунки за угодами щодо цінних паперів. Національний депозитарій створено в Україні у 1999 р. у формі відкритого акціонерного товариства зі специфічними функціями. Обслуговування обігу державних цінних паперів, в тому числі депозитарну діяльність щодо цих паперів, здійснює Національний банк України.

Здійснюючи депозитарну діяльність, банки як зберігачі забезпечують:

- зберігання цінних паперів;
- обслуговування обігу цінних паперів на рахунках у цінних паперах;
- обслуговування операцій емітента, пов'язаних із випущеними ним цінними паперами;
- надання інших послуг, наприклад знерухомлення цінних паперів, тобто переведення цінних паперів, випущених у документарній формі, у бездокументарну форму шляхом депонування сертифікатів у сховищі банку з метою забезпечення їх подальшого обігу у вигляді облікових записів на рахунках банку.

Для забезпечення зберігання цінних паперів банки здійснюють різні депозитарні операції, а саме: прийом цінних паперів, їх зберігання, переміщення, інкасування, транспортування, інвентаризацію, видачу та деякі інші операції.

Банки як депозитарні установи зберігають цінні папери двома способами: відокремленим або колективним.

При *відокремленому способі зберігання* банки зобов'язані вести облік цінних паперів із зазначенням індивідуальних ознак їх сертифікатів, зокрема серії та номера. Відокремленим способом можуть зберігатися тільки цінні папери у документарній формі на пред'явника.

При *колективному способі зберігання* банки ведуть облік цінних паперів без зазначення їх індивідуальних ознак. Виключно колективним способом зберігають знеруховлені цінні папери, випущені у документарній формі, та цінні папери, випущені у бездокументарній формі.

Для виконання функції *обслуговування обігу цінних паперів* на рахунках у цінних паперах банки як депозитарні установи здійснюють такі операції:

- адміністративні;
- облікові;
- інформаційні.

Адміністративні операції — це депозитарні операції з відкриття рахунків у цінних паперах та їх закриття, а також операції, пов'язані зі зміною способу зберігання цінних паперів та іншими змінами, що не приводять до зміни залишків цінних паперів на рахунках у цінних паперах.

Облікові операції — це депозитарні операції з ведення рахунків у цінних паперах і відображення операцій із цінними паперами, наслідком яких є зміна кількості цінних паперів на рахунках у цінних паперах, установлення або зняття обмежень щодо їх обігу, а також зміна режиму та місця зберігання цінних паперів. До облікових операцій належать операції зарахування, списання, переказування та переміщення цінних паперів.

Інформаційні операції — це депозитарні операції, пов'язані з видачею виписок з рахунку у цінних паперах, а також видачею іншої інформації щодо операцій клієнтів з рахунками у цінних паперах за запитом клієнтів та інших осіб, що мають повноваження на одержання такої інформації.

Для обслуговування операцій емітентів, пов'язаних з випущеними ними цінними паперами, банки можуть надавати їм такі послуги, а саме:

- викуп цінних паперів, випущених емітентом, для їх подальшого перепродажу або анулювання;
- дроблення або консолідація цінних паперів (зміну номінальної вартості цінних паперів певного випуску з одночасною зміною їх вартості, але без зміни обсягу випуску);

- конвертація цінних паперів, тобто обмін емітентом цінних паперів одного випуску на цінні папери іншого випуску;
- анулювання цінних паперів;
- погашення цінних паперів і виплата емітентом доходів за випущеними ними цінними паперами;
- деякі інші операції.

Кліринг і розрахунки за угодами щодо цінних паперів здійснюються виключно депозитаріями (кліринговими), які забезпечують поставку цінних паперів на рахунки зберігачів у депозитарії. Для здійснення грошових розрахунків за угодами щодо цінних паперів кліринговий депозитарій зобов'язаний користуватися послугами, що надають розрахункові банки на підставі відповідного договору.

## 6.6. Інвестування шляхом кредитування

У цьому розділі зосередимо увагу на *прямих банківських інвестиціях*, які можна класифікувати так:

1. **Інвестиції у власну діяльність.** Це, насамперед, інвестиції у власні основні фонди та інші вкладення, які збільшують вартість власних активів банку.

2. **Інвестиції в інші види діяльності.** Ці інвестиції здійснюються:

а) за рахунок коштів банку. Вони спрямовуються на створення підприємств чи участь у їхній діяльності (крім купівлі акцій), які передусім є елементами інфраструктури банківської діяльності;

б) за рахунок кредитних ресурсів. Кредитування клієнтів банку на інвестиційні потреби здійснюється як за рахунок кредитних ресурсів, залучених власними силами банку, так і за рахунок обслуговування цільових кредитних ресурсів на інвестиційні цілі зовнішнього походження.

**Капітальні вкладення** — один із основних видів інвестицій. Їх здійснюють у формі вкладень коштів у відтворення основних фондів шляхом нового будівництва, розширення, реконструкції, технічного переоснащення діючих підприємств. Капітальні вкладення включають витрати на виготовлення проектів і кошторисів для будівництва, на будівельні роботи, оплату технологічного, енергетичного, підйомно-транспортного та інших видів устаткування, його монтаж, придбання інструмента й інвентаря, що зараховується до основних фондів, і т. ін.

При технічному переоснащенні підприємств здійснюються витрати на підвищення техніко-економічного рівня окремих виробництв, цехів, ділянок шляхом механізації й автоматизації виробництва, модернізації та заміни застарілого і фізично зношеного устаткування новим, продуктивнішим.

Під час реконструкції здійснюють перебудову існуючих цехів та

об'єктів підприємства на основі впровадження досягнень науково-технічного прогресу, розширюють окремі будівлі та споруди, якщо в них через габаритні розміри не може бути розміщене нове обладнання, будівництво на території підприємства нових будівель і споруд замість ліквідованих, будівництво та розширення діючих об'єктів обслуговуючого призначення і т. ін.

*Принципи*, відповідно до яких банки фінансують капітальні вкладення, такі: прямий характер фінансування, цільовий характер джерел коштів для капітальних вкладень і самого фінансування, фінансування будівництва у міру виконання капітального будівництва, безперервність фінансування в межах кошторисної вартості будівництва. Кредитування капіталовкладень будівництва має бути забезпеченим матеріальними цінностями і витратами, терміновим, поворотним, платним.

Джерела фінансування капітальних вкладень. Капітальні вкладення бюджетних організацій і установ фінансують за рахунок коштів державного бюджету. Підприємства та інші організації, що мають власні прибутки, використовують на ці витрати власні кошти і банківські кредити. Джерела фінансування капітальних вкладень за формами власності такі:

1. Для забезпечення технічного переоснащення, реконструкції і розширення підприємство створює *фонд нагромадження*, що формується за рахунок відрахувань від прибутку, амортизаційних відрахувань на повне відновлення основних фондів, виторгу від реалізації вибулого та зайвого майна, орендної плати від здавання в оренду майна іншим підприємствам і організаціям та інші джерела.
2. *Довгостроковий кредит* заповнює нестачу в коштах для здійснення капітальних вкладень. Як кредитні ресурси використовують тимчасово вільні кошти підприємств і населення, власні кошти банків, бюджетні кошти.
3. В умовах ринкових відносин набувають розвитку нові форми мобілізації коштів, використовуваних на капітальні вкладення підприємств. Однією з таких форм є *цінні папери*: акції, облігації, казначейські зобов'язання держави тощо. Кошти, одержані від цінних паперів, направляють в оборот підприємств, а їхні власники одержують прибутки у вигляді дивідендів або процентів.
4. Створюють також *спеціальні фонди підтримки малих підприємств* для фінансування заходів щодо створення нових і розвитку діючих малих підприємств. Засновниками фондів підтримки малих підприємств можуть бути державні, кооперативні та інші підприємства, організації і громадяни. Фонди підтримки утворюють за рахунок добровільних внесків державних, кооперативних, суспільних та інших підприємств, установ і громадян. У фонди підтримки направляють бюджетні кошти на стимулювання розвитку пріоритетних видів діяльності малих підприємств (виробництво товарів, надання послуг населенню і т. ін.). Ці фонди надають позички

малим підприємствам, установлюють їм пільгові умови кредитування (субсидування).

**Оформлення фінансування капітальних вкладень.** Оформлення фінансування будівництва в обслуговуючій установі банку — початковий етап процесу фінансування капітальних вкладень. Порядок оформлення фінансування залежить від того, чи є капітальні вкладення державними чи їх здійснюють за рахунок підприємства. Банки оформляють фінансування державних капітальних вкладень при дотриманні замовником таких умов, як включення його в план капітального будівництва, забезпеченість проектно-кошторисною документацією, дотримання ним норм виділення капітальних вкладень по роках будівництва тощо. Ці умови підтверджуються наявністю у замовника плану капітального будівництва і титульного списку з будівництва, копії зведеного кошторисного розрахунку вартості, договорів підряду та інших необхідних документів.

Оформлюючи фінансування будівництва, банк здійснює контроль за нормативними строками будівництва, станом проектно-кошторисної дисципліни, забезпеченістю будівництва джерелами фінансування. Банк розробляє і вносить відповідним органам державного управління пропозиції, спрямовані на забезпечення виконання завдань щодо введення в дію виробничих потужностей та основних фондів. Оформлення фінансування державних капітальних вкладень завершується складанням висновку банку про відповідність поданих йому документів вимогам до них. Потім виписують розпорядження бухгалтерії банку про відкриття фінансування будівництва.

В умовах переходу до ринкових відносин, поглиблення самостійності підприємств відповідальність за ефективність використання капітальних вкладень відповідно до Закону про інвестиційну діяльність покладають насамперед на безпосередніх учасників інвестицій і регулюють укладеними між ними контрактами. У зв'язку з цим *капітальні вкладення за рахунок власних коштів підприємств* здійснюють без оформлення фінансування в умовах банку. З метою забезпечення безперервних розрахунків у капітальному будівництві банк за бажанням підприємства може фінансувати такі капітальні вкладення на договірних умовах. До таких капітальних вкладень належить придбання устаткування, що не входить у кошториси будівництва, а також фінансування заміни морально застарілого та фізично зношеного устаткування, будівництво окремих об'єктів.

Ці витрати фінансуються в межах фонду нагромадження, створюваного на підприємстві, кошти якого зберігаються на розрахунковому рахунку підприємства.

**Фінансування будівництва, що ведеться підрядним і господарським способом.** При підрядному способі будівництва виконані будівельно-монтажними організаціями роботи оплачуються замовником з рахунку фі-

*Фінансується, а якщо бур-в* користується довгостроковим кредитом, — з позичкового рахунку. Оплату здійснюють за договірною ціною, що є основою для укладання договору підряду на капітальне будівництво.

Договірну ціну в будівництві формують з урахуванням попиту на будівельну продукцію та пропозиції, кон'юнктури вартості матеріалів, застосовуваних машин і устаткування, розв'язання завдань розвитку соціальної сфери та будівельної бази підрядних організацій, одержання необхідного прибутку.

Договірні ціни визначають на будівництво в цілому з розподілом по об'єктах, що входять до складу будівництва, а також на окремі комплекси і види робіт, що доручають окремим організаціям.

У договірну ціну входять:

- кошторисна вартість будівельно-монтажних робіт;
- інші витрати, що відносять до діяльності підрядника;
- вартість інших робіт, що доручають за договором підряднику (проектні роботи, забезпечення устаткуванням тощо);
- резерв коштів на непередбачені роботи і витрати, розрахований на основі вартості будівельно-монтажних робіт та інших витрат у розмірі, встановленому за домовленістю між замовником і підрядником;
- витрати, пов'язані з формуванням ринкових відносин, що не знайшли відбитку в державних нормах і цінах.

Порядок розрахунків за виконання будівельно-монтажних робіт самостійно визначають у договорі підряду замовник з будівельною організацією. Застосовують такі основні їх види:

- за готову будівельну продукцію, тобто за закінчене будівництво підприємства, готового до випуску продукції та надання послуг чи його окремих об'єктів;
- за закінчене будівництво окремої будівлі чи споруди;
- за етапи (комплекси) будівельних робіт;
- за закінчені укрупнені конструктивні елементи і види робіт на об'єктах;
- за закінчені частини укрупнених конструктивних елементів і видів робіт на підставі єдиних районних одиничних розцінок;
- інші види розрахунків.

Нестача потужностей підрядних організацій для здійснення будівництва, а також зростаючі обсяги робіт із технічного переоснащення та реконструкції діючих підприємств обумовлюють необхідність у будівництві власними силами підприємства, тобто господарським способом.

Вибір порядку фінансування будівництва, здійснюваного господарським способом, залежить від обсягу будівництва. Фінансування здійснюють як за елементами витрат, так і в міру виконання робіт.

Роботу оплачують щомісяця за виконані її обсяги. При оплаті відраховують планові накопичення й економію від зниження собівартості будівель-

но-монтажних робіт.]

**Фінансування розроблення проектно-кошторисної документації на будівництво.** Проектно-кошторисну документацію на будівництво виробляють проектні інститути й інші організації. Проект— це модель майбутніх основних фондів, який визначає основні техніко-економічні показники майбутнього виробництва. Складовою проекту є кошторисна документація, що визначає як загальну кошторисну вартість будівництва, так і вартість окремих об'єктів, видів робіт і витрат. Кошторисна вартість будівництва є кошторисним лімітом його фінансування.

Банки відкривають фінансування витрат на виготовлення проектно-кошторисної документації для об'єктів державних капітальних вкладень на підставі плану капітального будівництва, договору на створення (передачу) науково-технічної продукції та іншої документації. Оплату підготовленого проекту, робочої документації на річний обсяг будівельно-монтажних робіт здійснюють у межах договірної ціни, яка визначається замовником разом із проектним інститутом у договорі на створення і передачу науково-технічної продукції. Оплата відповідно до договору може вестися за закінчений проект, поетапно, за значні частини проекту або в міру фактичного виконання проектних робіт. Договором визначають порядок авансування цих витрат. Фінансування виготовлення проектно-кошторисної документації для технічного переозброєння малих підприємств здійснюється банком на підставі платіжних документів із розрахункового рахунку підприємства, на якому зберігаються кошти фонду накопичення.

**Довгострокове кредитування капітальних вкладень малого підприємства.** Довгострокові кредити банки надають тим підприємствам, у яких немає або недостатньо власних коштів на розвиток виробництва (розширення, реконструкцію, технічне переоснащення), інфраструктури (житлове, соціально-культурне та інше будівництво). Розмір кредиту визначають як різницю між вартістю будівництва і сумою власних коштів, що спрямовують на це будівництво.

Кредитні відносини між банком і позичальником регулюють кредитним договором, що укладають на весь строк кредитування. Відповідно до договору банк може надати підприємству *довгостроковий кредит на такі витрати:*

- науково-дослідні, проектні, конструкторські, технологічні роботи;
- придбання науково-технічної продукції в інших підприємств;
- підготування нових виробництв, освоєння нових технологічних процесів, нових конкурентноспроможних видів продукції;
- створення одиничних партій продукції;
- випуск нової продукції за повним циклом, починаючи від науково-дослідних розробок і створення дослідних зразків до її серійного випуску;

- технічне переоснащення, реконструкцію, розширення, будівництво виробництв та інші заходи, що забезпечують насичення ринку товарами і зростання прибутку;
- житлове будівництво, будівництво об'єктів побутового та іншого соціального призначення;
- інші ефективні заходи.

Довгострокові кредити позичальникам видають, як правило, на строк від трьох до шести років. При цьому позичальник надає банку:

- техніко-економічне обґрунтування, де вказано суму кредиту, яку він просить, доведено доцільність капітальних витрат, дано розрахунки розміру очікуваних прибутків, чистого прибутку, окупності витрат;
- дозвіл на відведення земельної ділянки при новому будівництві, договори на постачання устаткування, інші документи;
- проект кредитного договору;
- заява на одержання кредиту;
- термінове зобов'язання на погашення кредиту;
- гарантійний лист або заставне зобов'язання, складені за установленою формою;
- статут або положення, що регламентує діяльність підприємства (якщо позичальник не обслуговується даною установою банку);
- бухгалтерський баланс на останню звітну дату зі звітом про фінансові результати роботи.]

Банк перевіряє надані документи на одержання кредиту. Він здійснює оцінку кредитоспроможності позичальника на підставі бухгалтерського балансу та інших документів, що характеризують його фінансовий стан, аналізує можливість і доцільність здійснення витрат за рахунок довгострокового кредиту, реальність одержання позичальником прибутку від використання кредиту, забезпечення своєчасного його погашення, розглядає інші питання. Потім уточнюють поданий проект кредитного договору і при позитивному вирішенні питання про надання довгострокового кредиту позичальнику відкривають позичковий рахунок, з якого здійснюють використання кредиту на оплату устаткування, наукових розробок, виконаних будівельно-монтажних робіт тощо. Кошти також можуть перераховуватися відразу сповна або поетапно на розрахунковий рахунок позичальника.

Довгостроковий кредит погашається позичальником із розрахункового рахунку з коштів фонду накопичення після виконання заходу, що кредитується. Конкретні строки погашення встановлюються кредитним договором. У цьому ж договорі визначають процент за кредит, сплату якого здійснюють, як правило, при погашенні кредиту.

**Державне кредитування будівництв і об'єктів виробничого призначення.** Державне кредитування будівництв і об'єктів виробничого призначення.



що перебувають в обігу та є законним платіжним засобом на території відповідної іноземної держави, а також вилучені з обігу або такі, що вилучаються з нього, але підлягають обмінові на грошові знаки, які перебувають в обігу;

- *кошти у грошових одиницях іноземних держав і міжнародних розрахункових одиницях*, що перебувають на рахунках або вносяться до банківських та інших кредитно-фінансових установ за межами України;
- *платіжні документи та інші цінні папери* (акції, облігації, купони до них, векселі (тратти), боргові розписки, акредитиви, чеки, банківські накази, депозитні сертифікати, інші фінансові та банківські документи), *виражені в іноземній валюті або монетарних металах*;
- *монетарні метали* — золото і метали іридієво-платинової групи в будь-якому вигляді та стані, за винятком ювелірних, промислових і побутових виробів із цих металів і брухту цих металів.

Згідно з Декретом «іноземна валюта» — це як власне іноземна валюта, так і монетарні метали, платіжні документи та інші цінні папери, виражені в іноземній валюті або монетарних металах.

Згідно з Декретом *до валютних операцій* належать:

- операції, пов'язані з переходом права власності на валютні цінності, за винятком операцій між резидентами у валюті України;
- операції, пов'язані з використанням валютних цінностей у міжнародному обігу як засобу платежу, з передаванням заборгованостей та інших зобов'язань, предметом яких є валютні цінності;
- операції, пов'язані із ввезенням, переказуванням і пересиланням на територію України та вивезенням, переказуванням і пересиланням за її межі валютних цінностей.

Отже, операції, пов'язані з використанням як засобу платежу іноземної валюти і платіжних документів в іноземній валюті, а також з покладанням виконання зобов'язань в іноземній валюті на третю особу, є валютними операціями.

Операції з іноземною валютою поділяють на поточні і такі, що пов'язані з рухом капіталу, причому для здійснення останніх має бути спеціальний дозвіл НБУ.

*Банківські операції з іноземною валютою* за ступенем їх складності та ризикованості можна класифікувати таким чином:

- ведення валютних рахунків клієнтів;
- неторговельні операції;
- встановлення прямих кореспондентських зв'язків з іноземними банками;
- операції за міжнародними торговельними розрахунками;
- операції з торгівлі іноземною валютою на внутрішньому валютному ринку;

- операції із залучення та розміщення валютних коштів на внутрішньому ринку (здійснюються з резидентами України);
- операції із залучення та розміщення валютних коштів на міжнародних ринках (здійснюється з нерезидентами України);
- валютні операції на міжнародних грошових ринках;
- операції з монетарними металами на внутрішньому ринку;
- операції з монетарними металами на міжнародних ринках.

Валютні операції здійснюються уповноваженими банками, тобто банками, що мають ліцензії НБУ на здійснення цих операцій. Банки, які одержали ліцензію на здійснення операцій в іноземній валюті, виконують функції агента валютного контролю за операціями своїх клієнтів.

Валютні операції можуть здійснюватися як громадянами України, так і громадянами іноземних держав. Відповідно до цього існують такі поняття, як «резидент» і «нерезидент».

#### *Резидентами є:*

- *фізичні особи* (громадяни України, іноземні громадяни, особи без громадянства), які мають постійне місце проживання на території України, у тому числі ті, що тимчасово перебувають за кордоном. (Постійне місце проживання — місце проживання на території України не менше одного року фізичної особи, яка не має постійного місця проживання на території інших держав і має намір проживати на території України протягом необмеженого строку, не обмежуючи таке проживання певною метою, за умови, що таке проживання не є наслідком виконання цією особою службових обов'язків або зобов'язань за договором (контрактом));
- *юридичні особи*, суб'єкти підприємницької діяльності, що не мають статусу юридичної особи (філії, представництва тощо), з місцезнаходженням на території України, які здійснюють свою діяльність на підставі законів України;
- *дипломатичні, консульські, торговельні та інші офіційні представництва України за кордоном*, які користуються імунітетом і дипломатичними привілеями, а також філії та представництва підприємств і організацій України за кордоном, що не здійснюють підприємницької діяльності.

#### *Нерезидентами вважаються:*

- *фізичні особи* (іноземні громадяни, громадяни України, особи без громадянства), які мають постійне місце проживання за межами України, в тому числі ті, що тимчасово перебувають на території України;
- *юридичні особи*, суб'єкти підприємницької діяльності, що не мають статусу юридичної особи (філії, представництва тощо), з постійним місцезнаходженням за межами України, які створені та діють відповідно до законодавства іноземної держави, у тому числі юридичні осо-

би та інші суб'єкти підприємницької діяльності з участю юридичних осіб та інших суб'єктів підприємницької діяльності України ;

— розташовані на території України іноземні дипломатичні, консульські, торговельні та інші офіційні представництва, міжнародні організації та їхні філії, що користуються імунітетом і дипломатичними привілеями, а також представництва інших організацій і фірм, які не здійснюють підприємницької діяльності на підставі законів України.

Для резидентів і нерезидентів існують різні порядки відкриття і ведення рахунків в іноземній валюті, що регламентуються НБУ в межах валютного регулювання.

Правовідносини, що виникають при відкритті клієнтам банків рахунків, регулює Інструкція «Про відкриття банками рахунків у національній та іноземній валюті», затверджена постановою Правління НБУ від 18 грудня 1998 р. (далі Інструкція).

Банківські рахунки в іноземній валюті поділяються :

- на поточні;
- депозитні (вкладні).

Поточний рахунок в іноземній валюті відкривається підприємству - юридичній особі для проведення розрахунків у межах чинного законодавства України в безготівковій та готівковій іноземній валюті при здійсненні поточних операцій, визначених чинним законодавством України, та для погашення заборгованості по кредитах в іноземній валюті.

Під юридичною особою розуміють організацію, що є відповідно до закону суб'єктом цивільних прав та обов'язків. В Україні юридичні особи володіють відокремленим майном, можуть від свого імені придбати майнові та особисті немайнові права і нести відповідальність, бути позивачами та відповідачами у суді, арбітражному чи третейському суді. Правоздатність юридичної особи визначається цілями, передбаченими в її статуті.

Відкриття рахунку юридичній особі включає оформлення юридичної справи (договору) і присвоєння номера валютного рахунку. При відкритті валютного рахунку операціоналіст банку інформує клієнта про те, які документи необхідно подати, про порядок ведення рахунку і тарифи.

Юридичні особи-резиденти можуть мати більше одного рахунку в іноземній валюті в уповноважених банках. Відкривати рахунки за межами України і здійснювати, користуючись ними, операції вони можуть тільки з дозволу НБУ.

Для відкриття поточного рахунку в іноземній валюті підприємство-резидент подає уповноваженому банку ті самі документи, що і для відкриття поточного рахунку в національній валюті. До одержання повідомлення про взяття рахунків суб'єктів підприємницької діяльності на податковий облік на цих рахунках здійснюють лише операції із зарахування коштів.

Ведення рахунку передбачає готівкове та безготівкове його обслугову-

вання. Під режимом ведення рахунку розуміють правила зарахування та здійснення видатків відповідних коштів.

**Юридичні особи-нерезиденти** (крім нерезидентів-інвесторів) можуть відкривати поточні рахунки в іноземній валюті на території України тільки своєму представництву.

Для відкриття поточного рахунку в іноземній валюті представництву юридичної особи-нерезидента до уповноваженого банку подають:

- а) заяву про відкриття рахунку;
- б) копію свідоцтва про реєстрацію представництва в уповноважених органах України, засвідчену нотаріально або органом, що видав свідоцтво;
- в) копію легалізованого витягу з торговельного, банківського чи судового реєстру або реєстраційне посвідчення місцевого органу влади іноземної держави про реєстрацію юридичної особи-нерезидента, засвідчену нотаріально;
- г) копію легалізованої довіреності юридичної особи-нерезидента її офіційному представнику на ведення справ в Україні, засвідчену нотаріально;
- д) картку зі зразками підписів і відбитком печатки, засвідчену нотаріально.

Під поняттям «фізична особа» розуміють людину (громадянина) як учасника правовідносин.

**Фізичним особам** — суб'єктам підприємницької діяльності (резидентам), які здійснюють свою діяльність без створення юридичної особи, поточний рахунок відкривають згідно з порядком, визначеним для юридичних осіб-резидентів.

Поточний рахунок в іноземній валюті фізичній особі — суб'єкту підприємницької діяльності відкривають на підставі договору за умови пред'явлення паспорта чи іншого документа, що засвідчує особу, та подання до уповноваженого банку:

- а) заяви встановленої форми;
- б) копії свідоцтва про державну реєстрацію фізичної особи як суб'єкта підприємницької діяльності, засвідченої нотаріально або органом, що видав свідоцтво;
- в) картки зі зразком підпису, що надається у присутності працівника банку, який відкриває рахунок, та засвідчується цим працівником або нотаріально.

Зарахування коштів на поточний рахунок в іноземній валюті фізичної особи-резидента, яка займається підприємницькою діяльністю, та використання коштів із цього рахунку здійснюються за режимом поточного рахунку в іноземній валюті юридичних осіб-резидентів.

Поточний рахунок в іноземній валюті фізичній особі-резиденту відкривають на підставі заяви; документа, що засвідчує особу (паспорт або доку-

мент, що замінює його); договору на відкриття й обслуговування рахунку між установою банку та громадянином; картки зі зразком підпису, який надається у присутності працівника банку, що відкриває рахунок, і засвідчується цим працівником.

Поточний рахунок в іноземній валюті фізичній особі-нерезиденту відкривають на підставі договору за умови пред'явлення паспорта чи іншого документа, що засвідчує особу, та подання до уповноваженого банку:

а) заяви встановленої форми;

б) картки зі зразком підпису, що надається у присутності працівника банку, який відкриває рахунок, та засвідчується цим працівником;

в) засвідченої нотаріально копії легалізованого дозволу центрального банку іноземної країни на відкриття рахунку у разі, якщо це передбачено міжнародними договорами України.

Вкладні (депозитні) рахунки в іноземній валюті відкриваються уповноваженим банком фізичним та юридичним особам (резидентам і нерезидентам) на підставі укладеного депозитного договору між власником рахунку та банком на визначений у договорі строк.

На вкладний (депозитний) рахунок в іноземній валюті фізичної особи-резидента зараховують готівкову валюту, а також валюту, перераховану з власного поточного чи вкладного рахунку в іноземній валюті в іншому уповноваженому банку України.

Рахунки в іноземній валюті закривають і переоформлюють із застосуванням загального порядку, передбаченого розділом 8 Інструкції.

При здійсненні операцій із зарахування іноземної валюти на рахунок клієнта, зняття іноземної валюти з рахунку клієнта в іноземній валюті, переказу іноземної валюти за межі України та виплати переказу в іноземній валюті комісійну винагороду уповноваженого банку, не пов'язану із витратами за обслуговування кореспондентського рахунку, стягують у грошовій одиниці України.

## 7.2. Операції з міжнародних торговельних розрахунків

Банки, які одержали ліцензію Національного банку України на проведення операцій з іноземною валютою, здійснюють міжнародні розрахунки за дорученням своїх клієнтів у трьох загальноприйнятих формах: *банківський переказ, інкасо і акредитив*. Форми розрахунків — це способи оформлення, передавання й оплати платіжних і товаросупроводжувальних документів, які склалися в міжнародній банківській та комерційній практиці. Конкретну форму розрахунків визначають за погодженням сторін і фіксують у розділі «Умови платежу» зовнішньоторговельної угоди.

### 7.2.1. Банківський переказ

**Банківський переказ** являє собою просте доручення банку своєму банку-кореспонденту виплатити певну суму грошей за дорученням і за рахунок переказодавця іноземному одержувачу (бенефіціару) з вказівкою способу відшкодування виплаченої суми. Банківський переказ здійснюють безготівковим способом за допомогою платіжних доручень, адресованих одним банком іншому.

Переказні операції банки виконують тільки після подання платником у банк платіжного доручення на оплату контракту. За даної форми розрахунків в обов'язки банку входить лише переказ платежу з рахунку переказодавця (імпортера) на рахунок переказоодержувача (експортера) в момент подання платіжного доручення (рис.7.1).

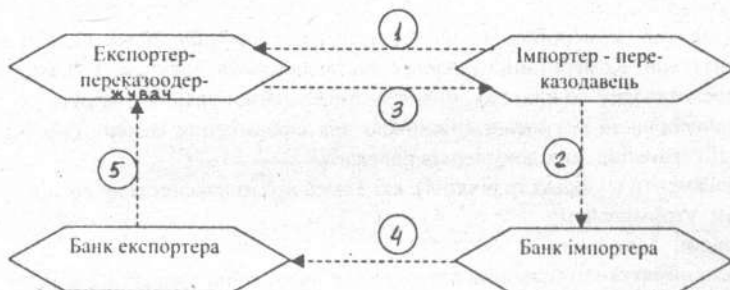


Рис.7.1. Схема розрахунку банківським переказом

#### Техніка розрахунків банківським переказом:

1. Імпортер та експортер укладають контракт.
2. Імпортер направляє в банк заяву на переказ.
3. Доставка товару може передувати переказу або відбуватися за ним, що визначається контрактом і валютним законодавством країн.
4. Банк імпортера, прийнявши платіжне доручення від імпортера, направляє від свого імені платіжне доручення у відповідний банк експортера.
5. Одержавши платіжне доручення, банк експортера перевіряє його справжність і завершує операцію щодо зарахування коштів (5) на рахунок експортера.

### 7.2.2. Розрахунки інкасо

**Інкасо** — це доручення експортера (кредитора) до свого банку одержати від імпортера (платника, боржника) безпосередньо або через інший банк певну суму або підтвердження (акцепт) того, що ця сума буде виплачена у встановлений строк.

Базою для проведення операцій документарного інкасо є «Уніфіковані правила по інкасо» (УПІ), розроблені Міжнародною Торговельною Палатою і визнані банками.

Згідно з УПІ інкасо — це операція, яка здійснюється банком на підставі одержаних інструкцій з документами з метою:

- одержання акцепту та/або платежу;
- видачі комерційних документів проти акцепту та/або платежу;
- видачі документів на інших умовах. Залежно від видів документів, за якими здійснюється інкасова операція, визначають два види інкасо:
- *чисте інкасо*, тобто інкасо тільки фінансових документів;
- *документарне інкасо* — інкасо комерційних документів, які іноді супроводжуються фінансовими документами, або інкасо тільки комерційних документів.

Головними комерційними документами є *комерційні рахунки*, або рахунки-фактури. Комерційний рахунок виставляють на покупця. Він містить суму, представлену до платежу, повне та точне найменування товару.

*Транспортний документ* є основою для оформлення комерційного рахунку. До транспортних документів належать:

- коносаменти (морські та річкові), які дають право власності на товар їхнім утримувачам;
- накладні;
- акти прийняття-передавання товару, а також поштові квитанції і т. ін.

*Страхові поліси та страхові сертифікати* свідчать про присутність договору страхування вантажу.

Учасниками інкасової операції є:

- *довіритель* — клієнт, який доручає операцію з інкасування своєму банку;
- *банк-ремітент* — банк, якому довіритель доручає операцію з інкасування;
- *банк-інкасатор* — будь-який банк, що не є банком-ремітентом, який бере участь в операції з виконання інкасового доручення;
- *репрезентуючий банк* — банк, який безпосередньо одержує платіж або акцепт і подає документи платнику.

Схему розрахунків за інкасо показано на рис.7.2.

#### Техніка розрахунків за інкасо:

1. Експортер та імпортер укладають контракт, в якому сторони вказують банки, що будуть здійснювати розрахунки.
2. Експортер відвантажує товар відповідно до умов укладеного контракту.
3. Експортер одержує від транспортної організації транспортні документи.
4. Після чого він готує комплект документів, до якого входять комерційні, а можливо, і фінансові документи, і подає їх до свого банку (банку-

ремітента), використовуючи при цьому інкасове доручення.

Одержавши від довірителя документи, банк-ремітент перевіряє їх за зовнішніми ознаками, які вказані в інкасовому дорученні, і надалі діє згідно з інструкціями довірителя, які містяться в даному дорученні. Банк-ремітент відправляє документи банку-інкасатору, який, як правило, є банком країни-імпортера. В інкасовому дорученні банк-ремітент указує інструкції з переказування коштів, одержаних від платника.

Банк-інкасатор, одержавши інкасове доручення та документи, передає їх платнику для перевірки з метою одержання від нього платежу або акцепту згідно з інструкцією, яка міститься в інкасовому дорученні.

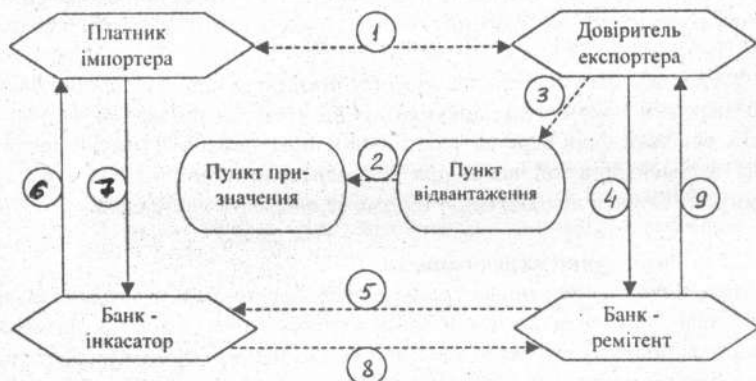


Рис. 7.2. Схема розрахунків за інкасо

Банк-інкасатор може надати документи платнику самостійно або через інший банк — репрезентуючий банк. Інкасове доручення може передбачати різні інструкції щодо передачі документів платнику, а саме:

- видати документи проти платежу;
- видати документи проти акцепту тратти;
- видати документи без оплати.

Банк-інкасатор (репрезентуючий банк) повинен дотримуватись інструкцій експортера. Якщо інструкціями передбачено видачу документів проти платежу, репрезентуючий банк направляє платнику повідомлення про одержання інкасового доручення з документами та з проханням оплатити документи.

7. Після отримання платежу від імпортера банк передає йому документи.
8. Банк-інкасатор переказує виторг банку-ремітенту поштою або телеграфом (телексом).
9. Одержавши переказ, банк-ремітент зараховує виторг на рахунок експор-



тера (довірителя).

Якщо ж інструкціями, які містяться в інкасовому дорученні, передбачено передачу документів платнику проти акцепту, банк повинен передати йому документи після отримання від нього акцептованого переказного векселя (тратти), направленою довірителем при інкасовому дорученні. Акцептувавши вексель, платник бере на себе зобов'язання виконати платіж у відведений строк.

#### Переваги та недоліки документарного інкасо

Документарне інкасо – простий та зручний спосіб, але до нього можна вдаватися тільки у випадку регулярних комерційних контактів з іноземним покупцем, з яким склалися відносини довір'я. Крім того, при документарному інкасо експортер вимушений чекати, доки покупець здійснить платіж або акцептує тратту.

У випадку документарного кредиту експортер одержує платіж зразу ж після передачі документів. Документарний кредит - це значно надійніший спосіб, оскільки банк бере на себе зобов'язання здійснити платіж проти надання документів, в той час як при документарному інкасо оплата залежить від того, на скільки швидко імпортер зможе одержати документи.

#### **7.2.3. Розрахунки акредитивами**

**Акредитив** — це умовне грошове зобов'язання банку, яке виставляють на підставі доручення його клієнта-імпортера провести платіж на користь експортера (акцептувати його тратти) або забезпечити платіж (акцепт тратт) іншим банком у межах певної суми та у встановлені строки проти документів, указаних в акредитиві.

У розрахунках за зовнішньоторговельними операціями використовують *документарні акредитиви* (платежі здійснюють за умови подання в банк комерційних документів).

Застосування акредитивів у міжнародних розрахунках регулюється спеціальним документом — «Уніфікованими правилами і звичаями для документарних акредитивів» (УПДА).

Учасниками акредитивних операцій є такі:

- *покупець* (імпортер), який звертається до банку з проханням відкрити акредитив;
- *бенефіціар* (експортер) — сторона, якій адресується акредитив і на користь якої буде виконано платіж за умови подання документів, указаних в акредитиві;
- *банк-емітент* — банк, який відкриває акредитив на прохання клієнта або просить інший банк відкрити акредитив за його рахунок та за його дорученням;

- *авізуючий банк* — банк, який повідомляє бенефіціара про відкриття на його ім'я акредитива. Авізуючим банком може бути банк-емітент, виконуючий банк або ж будь-який третій банк;
- *підтверджуючий банк* — банк, який бере на себе зобов'язання в доповнення до обов'язків банку-емітента здійснити платіж (акцепт тратт) бенефіціару при додержанні ним умов акредитива. Підтверджуючим може бути авізуючий банк або будь-який третій банк, але він має бути добре відомим, великим банком, бажано першокласним;
- *банк-платник* (виконуючий банк) — банк, указаний в акредитиві як виконуючий платіж бенефіціару проти документів, передбачених акредитивом; ним може бути банк-емітент, підтверджуючий, авізуючий банк або будь-який інший банк, уповноважений банком-емітентом;
- *негоціуючий банк* — банк, який виконує платіж проти документів і бере на себе ризик, якщо навіть цей банк не має відношення до акредитива. Негоціуючим банком може бути банк, який здійснює платіж, або підтверджуючий банк.

Крім банків, в акредитивній операції беруть участь інші небанківські установи: транспортні компанії, митні брокери, страхові компанії.

Схему розрахунків за акредитивом показано на рис. 7.3.



Рис. 7.3. Схema розрахунку акредитивом

**Техніка розрахунків акредитивами в експортно-імпортних операціях:**

1. Експортер та імпортер укладають між собою контракт, в якому вказують, що розрахунки за поставлений товар здійснюватимуться у формі доку-

ментарного акредитива. У контракті мають бути чітко сформульовані умови майбутнього акредитива, а також указаний банк, в якому буде відкрито акредитив, вид акредитива, назва авізуючого та виконуючого банків, умови виконання платежу, перелік документів, проти яких буде виконуватися платіж, строки дії акредитива, порядок виплати банківської комісії і т. ін. Умови платежу, що обумовлені в контракті, повинні відобразитися в дорученнях імпортера банку про відкриття акредитива.

2. Після укладення контракту експортер готує товар до відвантаження, про що повідомляє імпортера (2).
3. Одержавши повідомлення експортера, покупець направляє своєму банку заяву про відкриття акредитива, в якій указує умови платежу, що містяться в контракті.
4. Після оформлення відкриття акредитива банк-емітент направляє акредитив до іноземного банку, як правило, до банку, що обслуговує експортера - авізуючого банку.
5. Авізуючий банк, перевіривши достовірність одержаного акредитива, сповіщає експортера про відкриття та умови акредитива.
6. Експортер перевіряє відповідність умов акредитива платіжним умовам укладеного контракту. Якщо експортер приймає умови відкритого на його користь акредитива, він відвантажує товар в обумовлені в контракті строки.
7. Експортер одержує від транспортної організації транспортні документи.
8. Експортер подає їх разом з іншими документами, передбаченими акредитивом, до свого банку.
9. Банк перевіряє відповідність поданих документів умовам акредитива, повноту документів, правильність їх оформлення. Перевіривши документи, банк експортера відсилає їх банку-емітенту для оплати або акцепту. У супровідному листі вказують порядок зарахування виторгу на рахунок експортера.
10. Одержавши документи, банк-емітент ретельно перевіряє їх і переказує суму платежу банку, що обслуговує експортера.
11. На суму платежу дебетується рахунок імпортера.
12. Банк експортера зараховує виторг на рахунок експортера.
13. Імпортер, одержавши від банку-емітента комерційні документи, вступає у володіння товаром.

За ступенем банківського забезпечення платежу для продавця акредитиви поділяють на такі:

- *підтверджені* — тверде зобов'язання двох банків (один з яких, як правило, розташований у країні експортера, а другий — у країні покупця);
- *непідтверджені* — банк експортера обмежується лише повідомленням експортера про відкриття акредитива і платить тільки у випадку, якщо банк

імпортера перераховує йому відповідну суму.

Обидва акредитиви є безвідкличними, тобто такими, що не можуть бути анульованими (відкликаними) або заміненіми банком імпортера до настання строку без згоди експортера, на користь якого вони відкриті.

Акредитив у зовнішній торгівлі має бути безвідкличним, оскільки відкличний дає змогу іноземному покупцю, навіть після відвантаження товарів, скоригувати або навіть відмінити цей акредитив без попереднього повідомлення експортера. Безвідкличний акредитив може бути скоригованим або відміненим тільки після одержання згоди всіх сторін цього акредитива.

Все частіше в міжнародній банківській практиці застосовують *трансферабельний (переказний)* акредитив. Він дає змогу здійснювати платежі не тільки на користь бенефіціара, а й третіх осіб.

Якщо умовами акредитива не передбачена можливість його переказування, а бенефіціар за акредитивом не є постачальником товару, в розрахунках може бути використано *компенсаційний акредитив*. Він відкривається бенефіціаром за *основним, базисним* акредитивом як зустрічний акредитив на користь виробника товару або субпостачальника. Базисний та компенсаційний акредитиви є самостійними і в правовому відношенні не пов'язані між собою.

При постійних поставках товару рівними партіями в розрахунках може бути використано *револьверний (поновлювальний) акредитив*. Револьверний акредитив передбачає поповнення акредитива на певну суму (квоту) або до початкової величини у міру використання. При відкритті револьверного акредитива, як правило, вказують загальну суму акредитива, розмір однієї квоти та кількість квот, а також строк використання квот.

Для забезпечення платежу за акредитивом може відкриватись акредитив з валютним покриттям. При відкритті *покритих* акредитивів банк-емітент подає в розпорядження іноземного банку, який виконує акредитив, валютні кошти на суму відкритого акредитива на строк його дії з умовою використання цих коштів для виплат за акредитивом. У міжнародній практиці в основному використовують *непокриті* акредитиви, що не потребують відвернення коштів банку-емітента в момент відкриття акредитива.

Іноді в міжнародній практиці використовують акредитиви «з червоним застереженням», які передбачають видачу виконуючим банком експортеру авансу до певної суми. Аванс, як правило, використовується бенефіціаром для закупівлі товару, передбаченого для експорту. Фактично частину суми акредитива витрачають на оплату невідвантаженого товару. Банки видають аванси проти пред'явлення експортером «зобов'язання здійснити відвантаження» або іншого аналогічного документа.

Відкриваючи акредитив із «червоним застереженням», банк-емітент зобов'язується відшкодувати виконуючому банку суму виплачених авансів на-

віть у тому разі, якщо відвантаження товару за цим акредитивом не було здійснено.

Як спосіб виконання зобов'язань за контрактом у міжнародній практиці використовують *резервний (гарантійний)* акредитив. Його відкривають як на користь експортера, так і на користь імпортера за контрактом. Резервний акредитив може використовуватись аналогічно документарному, а також для додаткового забезпечення платежів на користь експортера при розрахунках у формі інкасо чи банківського переказу. Водночас резервний акредитив може бути забезпеченням повернення раніше виплаченого імпортером авансу або виплати штрафів на користь імпортера при невиконанні експортером умов контракту.

Платежі за резервним акредитивом виконуються банками на основі заяви бенефіціара про те, що наказодавець за резервним акредитивом не виконав своїх зобов'язань. При цьому банки не перевіряють достовірність такої заяви, тобто виконують платіж безумовно. Отже, резервний акредитив можна розглядати як гарантію забезпечення платежу в тому разі, якщо наказодавець за резервним акредитивом не виконав своїх обов'язків за контрактом.

#### Переваги документарного акредитива

Документарний акредитив надає певні гарантії як імпортеру, так і експортеру. Експортеру гарантують одержання платежу безпосередньо після відправлення товару та виконання всіх умов документарного акредитива. Імпортеру гарантують, що платіж постачальнику буде здійснений тільки після одержання документів, що підтверджують виконання поставки.

Той факт, що документарні акредитиви звичайно підтверджуються банком країни експортера, дозволяє уникнути політичних ризиків і ризику переказу. Але ступінь безпеки у більшості випадків залежить від форми акредитива.

### **7.2.4. Вибір оптимальних форм та умов розрахунків по експорту й імпорту**

Розрахунки по експорту. Найвигіднішою для експортера формою розрахунків є безвідкличний документарний акредитив, що являє собою тверде платіжне зобов'язання банку, який його відкрив (банку-емітента), на користь експортера і відособлене від зовнішньоторговельного контракту, на якому він заснований. Акредитив, при дотриманні всіх його умов, забезпечує (порівняно з іншими формами намірів) найбільш надійне та швидке одержання експортного виторгу.

Акредитив може застосовуватися як забезпечення платежів при намірах на умовах оплати готівкою та при розрахунках за комерційним кредитом. При розрахунках за комерційним кредитом використовують акредитиви, від-

криті на акцепт тратт (акцептні акредитиви), а також акредитиви з відстроченим платежем. Акредитиви можуть відкриватися для оплати поставок, наданих послуг (включаючи послуги фахівців), проектних, монтажних і будівельних робіт.

У розрахунках по експорту з країнами, що розвиваються, у зв'язку з валютно-фінансовими труднощами цих країн, акредитив с формою розрахунків, яка найбільш повно гарантує одержання вільно конвертованої валюти, оскільки в цих країнах відкриття акредитива, як правило, неможливо без одержання імпортером дозволу на переказ валюти платежу за кордон. Крім того, як показує практика, банки країн, що відчують валютно-фінансові труднощі, насамперед погашають заборгованість по відкритих ними акредитивах.

Якщо застосовують акредитивну форму розрахунків, то слід керуватися «Уніфікованими правилами і звичаями для документарних акредитивів», розробленими та затвердженими Міжнародною торговельною палатою (МТП). Тому всі акредитиви, що відкриваються іноземними банками для оплати українського експорту, повинні містити вказівку про їхнє підпорядкування Уніфікованим правилам (у даний час діє редакція правил 1993 р., публікація МТП № 500). При застосуванні інкасової форми розрахунків необхідно мати на увазі «Уніфіковані правила по інкасо», розроблені Міжнародною торговельною палатою (на даний час діє редакція правил 1978 р., публікація МТП № 322).

При використанні інкасо в розрахунках на умовах оплати готівкою необхідно добиватися там, де це можливо, застосування інкасо з платежем проти телекса (телеграми) уповноваженого банку про виставлення документів на інкасо (телеграфне інкасо). Телеграфне інкасо доцільно використовувати особливо в тих випадках, коли товари відвантажуються залізницею, автомобільним та авіатранспортом, морем (малий каботаж), а також відправляються поштою. Додатковим забезпеченням платежів по телеграфному інкасо можуть бути банківські платіжні гарантії.

Доцільно добиватися включення в платіжні умови експортних контрактів, що передбачають інкасову форму розрахунків (як при намірах на умовах оплати готівкою, так і за комерційним кредитом), положень, пов'язаних із виставленням забезпечення платежів у вигляді безвідкличної безумовної банківської гарантії з платежем за простою першою вимогою підприємства-бенефіціара по гарантії. У розрахунках по інкасо на умовах оплати готівкою забезпечення у вигляді безумовних банківських гарантії повинно бути передбачене контрактом, особливо в тих випадках, коли спосіб транспортування товару дозволяє покупцю одержувати його до оплати відповідних документів. У розрахунках за комерційним кредитом (незалежно від того, оформлений він вексялями чи ні) необхідно використовувати безумовні банківські

гарантії, що покривають також проценти за наданий кредит.

Безумовні платіжні гарантії виставляються банками, як правило, за дорученням крупних постійних клієнтів; по таких гарантіях потрібно внесення забезпечення; банківська комісія за виставлення безумовних гарантії є найбільш високою серед документарних операцій. За відсутності в контракті точного визначення виду необхідної гарантії іноземні покупці можуть надати в якості забезпечення документарні гарантії. Документарні гарантії є умовними, тому що платіж за ними пов'язаний з оформленням і наданням експортером імпортеру комплексу відвантажувальних документів. Звичайно банки-гаранти потребують надання документів через банки та виписки товаророзпорядливих документів за своїм наказом.

У зв'язку з відсутністю міжнародного документа, що регулює операції з платіжними гарантіями, останнім часом намітилася тенденція до підпорядкування документарних платіжних гарантії «Уніфікованим правилам і звичаям для документарних акредитивів». Банки здійснюють операції з документарними платіжними гарантіями аналогічно операціям з документарними акредитивами. Вимоги, що надаються до оформлення документів за документарними гарантіями, аналогічні вимогам для документарних акредитивів, і за виконання операцій із такими гарантіями застосовують ставки комісії з акредитивів, що, як правило, вище, чим за платіжними гарантіями.

Прийняття в якості забезпечення платежів документарної гарантії можливо тільки за контрактами, за якими раніше розрахунки проводилися по інкасо без якогось банківського забезпечення і/або не вдалося добитися одержання документарного акредитива або безумовної банківської гарантії з платежем на першу вимогу. Крім гарантії у якості забезпечення платежів по інкасо можуть прийматися резервні акредитиви типу «стенд-бай», що підпорядковуються «Уніфікованим правилам і звичаям для документарних акредитивів». Акредитив «стенд-бай» являє собою зобов'язання банку, що його відкрив, сплачувати і забезпечити платіж проти письмової заяви продавця, що констатує невиконання платником своїх зобов'язань, із додаванням копій комерційного рахунку і товаророзпорядливих документів. Резервні акредитиви доцільно використовувати в якості забезпечення платежів із контрагентами тих країн, банки яких не уповноважені видавати гарантії.

У тих випадках, коли курс валюти контракту схильний до значних коливань або валюти ціни і платежу за контрактом не збігаються, необхідно використовувати мультивалютні зауваження або зауваження на базі СДР. При використанні таких зауважень варто чітко визначити методику розрахунку платежів по зауваженню і зафіксувати її в умовах контракту. Необхідно добитися включення умов про перерахунок суми платежу в зв'язку з дією зауваження в акредитиви і банківські гарантії.

Включення в контракти захисних зауважень, а також тексти цих заува-

жень доцільно в попередньому порядку погоджувати з уповноваженим банком.

В інтересах експортера варто добитися оплати іноземним покупцем усіх банківських витрат, пов'язаних із відкриттям, зміною, пролонгацією та використанням акредитива/гарантії; усіх витрат по інкасо; витрат по акцепту і зберіганню тратт, гербові збори, а у випадку, якщо іноземний покупець згодний прийняти на себе оплату витрат тільки на території своєї країни, суму комісії і витрат, стягнуту уповноваженим банком, доцільно враховувати в ціні товару.

Розрахунки по імпорту. Найбільш вигідною для імпортера формою розрахунків є інкасо з платежем після одержання документів банком імпортера. Інкасо застосовують при розрахунках як за готівку, так і на умовах комерційного кредиту. Використання інкасової форми розрахунків дозволяє забезпечити максимальну економію валютних ресурсів імпортера. При виконанні інкасових доручень іноземних банків і фірм уповноважені банки керуються власними інструкціями, а також «Уніфікованими правилами по інкасо», розробленими Міжнародною торговельною палатою (редакція 1978р., публікація МТП № 322).

При укладенні контрактів доцільно добитися здійснення розрахунків головним чином у формі інкасо з платежем у конкретний строк після одержання документів уповноваженим банком і передбачити здійснення платежу з максимальною відстрочкою та зазначенням фіксованої кількості днів від дати одержання уповноваженим банком інкасового доручення від іноземного банку або фірми. Як показує практика, при розрахунках на умовах оплати готівкою строк оплати інкасо може досягати 30-45 днів від дати одержання уповноваженим банком документів на інкасо, якщо це не впливає на рівень ціни імпортованого товару.

Всі платіжні доручення уповноваженому банку, що відносяться до оплати інкасо, повинні містити чітке посилання на номер інкасового доручення та номер гарантії. При проведенні остаточного розрахунку за товар, який оплачений на умовах інкасо, доцільно передбачати остаточний розрахунок банківським переказом, а у випадках, коли це неможливо, - виставлення окремого інкасо на суму остаточного платежу, а також добитися від іноземних продавців включення в інкасові доручення інструкцій про можливість здійснення покупцем утримань із суми інкасо, передбачених в умовах контрактів (конвенційні штрафи, витрати по страхуванню та інші витрати).

При укладенні імпортних контрактів, що передбачають проведення розрахунків за акредитивами, доцільно обумовлювати в контрактах відкриття акредитивів тільки на суму платежу, що здійснюють при відвантаженні товару (якщо це не суперечить правилам, що діють у країні продавця), і добитися проведення остаточних розрахунків банківськими переказами після



кількісного і якісного приймання товару, обумовленого контрактом.

Підприємствам-імпортерам варто уникати прийняття на себе витрат по продовженню і зміні акредитивів у випадку порушення іноземним продавцем контрактних строків постачання або інших умов контрактів, а також у випадку тривалого невикористання імпортних акредитивів, що призводять до уповільнення оборотності засобів.

В інтересах імпортера в імпортних контрактах передбачається також віднесення всіх банківських витрат по акредитивах та інкасо за рахунок іноземного продавця, а якщо він згодний прийняти на себе оплату комісії і витрат тільки на території своєї країни, то можливу суму витрат, стягнуту уповноваженим банком, враховують у ціні товару.

### 7.3. Операції з торгівлі валютою на міжбанківському ринку

Торгівлю іноземною валютою на території України резидентами і нерезидентами — юридичними особами здійснюють через уповноважені банки та інші кредитно-фінансові установи, які одержали ліцензію НБУ на торгівлю іноземною валютою.

Здійснювати операції на міжбанківському валютному ринку України можуть тільки *суб'єкти цього ринку*, до яких належать:

- Національний банк України;
- уповноважені банки — комерційні банки України, які мають ліцензію НБУ на здійснення операцій з валютними цінностями;
- інші фінансово-кредитні установи — резиденти (страхові, інвестиційні, дилерські та інші компанії), які мають ліцензію НБУ на здійснення валютних операцій;
- юридичні особи, які уклали з уповноваженими банками агентські угоди на відкриття пунктів обміну іноземних валют;
- кредитно-фінансові установи — нерезиденти (в тому числі іноземні банки), які одержали індивідуальний дозвіл НБУ.

Крім того, до структури міжбанківського валютного ринку входять також валютні біржі, валютні відділення товарних і фондових бірж, які мають відповідний дозвіл на торгівлю іноземною валютою.

Усі надходження на користь резидентів в іноземній валюті з червня 1997 р. не підлягали обов'язковому продажу на міжбанківському валютному ринку України. Однак з вересня 1998 р. знову введено обов'язковий 50-процентний продаж валютного виторгу експортерів.

Уповноважені банки зобов'язані викуповувати цю іноземну валюту на міжбанківському валютному ринку України за дорученнями (заявками клієнтів на продаж валюти) і за рахунок резидентів з метою забезпечення виконання зобов'язань резидентів.

Не підлягають обов'язковому 50-процентному продажу такі надходження на валютні рахунки резидентів:

- кошти, придбані на міжбанківському ринку України й УМВБ, протягом п'яти днів з часу їх придбання;
- надходження на адресу фізичних осіб, за винятком коштів від ведення підприємницької діяльності;
- кошти банків та інших фінансово-кредитних установ, які мають генеральні валютні ліцензії;
- кошти від реалізації продукції власного виробництва на основі сертифіката Міністерства економіки України;
- кошти, що надійшли на адресу посередника, на основі розподілу ним валюти на власну й ту, що підлягає переказуванню власнику товарно-матеріальних цінностей;
- кошти, одержані від приватизації державного майна.

Після зарахування суми валюти, яка надійшла, банк повинен не пізніше наступного дня сповістити про це власника рахунку. Протягом п'яти банківських днів обов'язковий продаж здійснюють за дорученнями клієнта уповноваженому банку. Якщо протягом указанного строку доручення не надійшло, то на шостий робочий день обов'язковий 50-процентний продаж здійснюється уповноваженим банком у примусовому порядку.

Уповноважені банки можуть продавати іноземну валюту на міжбанківському валютному ринку України за заявками клієнтів підприємницької діяльності, страхових і туристичних організацій, підприємств, які здійснюють продаж квитків на міжнародні пасажирські перевезення, підприємствам зв'язку і телекомунікацій, транспортним організаціям, державним патентним відомствам тощо.

Необхідними умовами для придбання клієнтами уповноважених банків іноземної валюти в Україні є такі:

- відповідним чином оформлений контракт на імпорт товарів, робіт чи послуг;
- документи, що свідчать про правомірність переказування за кордон прибутку, одержаного іноземним інвестором від іноземних інвестицій в Україні;
- документи відносно руху капіталу, проліцензійовані НБУ;
- документи, що свідчать про правомірність купівлі іноземної валюти для погашення і обслуговування резидентом кредиту, одержаного в іноземній валюті у встановленому порядку від нерезидента або в уповноваженому банку.

Продаж уповноваженими банками іноземної валюти здійснюють як за умови фактично здійсненого імпорту товарів, робіт і послуг, так і на умовах попередньої оплати (авансовий платіж).

Продаж іноземної валюти уповноваженими банками України здійснюють тільки за наявності необхідного еквівалента в гривнях на поточному рахунку клієнта на момент подання заявки на купівлю іноземної валюти. Це має бути підтверджено платіжними документами, які свідчать про списання суми грошей у гривнях. При відсутності коштів у гривнях на поточному рахунку клієнта банк може надати короткостроковий кредит.

Куплена клієнтом іноземна валюта має бути використана у повній відповідності з контрактом або іншими необхідними документами протягом п'яти банківських днів, інакше банк здійснить зворотну операцію.

Заявки клієнтів на купівлю чи продаж безготівкової іноземної валюти разом з підтверджуючими документами надходять до операційного відділу банку, де вони перевіряються спеціалістами відділу щодо відповідності всім тим вимогам і нормам, які були наведені вище. У разі позитивного рішення на заявках ставлять відмітки, і їх передають до відділу конвертації валютного управління. Такі самі заявки від філій банку приймає відділ кореспондентських відносин валютного управління і після перевірки передає до відділу конвертації валют. Заявки, прийняті до 12-00 за київським часом, обслуговують в той самий день.

Відділ конвертації валют (ділінгу) складається з двох підрозділів — власне самого ділінгу (фронт-офісу) та бек-офісу, тобто підрозділу, що оформляє всі укладені дилерами угоди. Саме бек-офіс спочатку зводить одержані заявки по всіх валютах, прораховує сальдо по кожній з них, виводить загальну суму клієнтського попиту по валютно і подає зведену інформацію начальнику відділу. Аналізуючи курси, що склалися на міжбанківському ринку, начальник відділу вирішує, як будуть виконуватися заявки клієнтів, і дає відповідні вказівки дилерам. Крім того, певна частка угод у разі потреби має здійснюватися з метою підтримання ліквідності банку по окремих валютах, а також в діях дилерів.

На початку кожного дня торгівлі на міжбанківському валютному ринку України уповноважені банки одержують інформацію НБУ про офіційні курси валют. Після цього дилери банків за допомогою моніторів системи Рейтер і телефонів починають з'ясовувати курси купівлі-продажу окремих валют у різних інших банках. Якщо певний курс влаштовує якісь дві сторони, то та з них, котра ініціювала угоду (наприклад, купівлі валюти), надсилає телекс зі стандартними реквізитами, головними з яких є:

- код валюти;
- курс обміну;
- кількість валюти;
- тип угоди;
- дати валютування обох валют;
- номер кореспондентського рахунку банку (в цьому випадку банку-

покупця у банку-продавця).

Банк-контрагент надсилає телекс - підтвердження угоди в той самий день.

Укладені угоди дилери оформляють розпорядженнями на здійснення розрахунків (так званими «тікетами»). Всі розпорядження перевіряються і підписуються спочатку начальником відділу (старшим дилером), а потім особою, що має в банку право першого підпису. Після цього розпорядження одержує бек-офіс, який перевіряє всі реквізити угод і потім безпосередньо розподіляє їх між бухгалтерією (якщо банк повинен переказувати гривню) та відділом кореспондентських відносин (у разі переказування валюти).

Звичайно валютні угоди поділяють на касові та строкові. Якщо куплена валюта має бути надана у розпорядження покупця в день укладання угоди (today — «TOD») або на наступний день (tomorrow — «TOM»), то такі угоди називають овернайт (over-night).

Угоди, які передбачають поставку валюти протягом двох робочих днів після укладання, іменуються угодами спот (spot).

Ці два види угод об'єднуються поняттям «касові» валютні операції. За такий короткий період обмінний курс, як правило, не встигає значно змінитися, і ризик практично не виникає або зводиться до мінімуму. Інша справа, коли здійснюються строкові (форвардні) угоди, які передбачають обмін валют у заздалегідь установлені строки (як правило, від одного тижня до року і більше), але за курсом, зафіксованим у момент укладання угоди, тобто сьогодні.

До строкових належать також угоди типу своп, що являють собою комбінацію операцій спот і простого форварда. Операція своп — це одночасна купівля та продаж іноземної валюти на приблизно рівні суми за умови розрахунків за них на різні дати (купівля або продаж валюти на ближчу дату з одночасною контругодою на визначений строк у майбутньому).

Класифікацію видів валютних угод показано на рис.7.4.

Операції своп майже повністю усувають валютний ризик. І хоча валюту купують і продають одночасно за умови розрахунків на різні дати і теоретично можна говорити, що кожна з цих операцій є окремою, однак на практиці ринок використовує своп саме як базу для строкових угод.

Форвардний курс звичайно відрізняється від того курсу, що застосовується при угодах спот. Курс форвард — це ціна, за якою дану валюту продають чи купують за умови поставки її на визначену дату в майбутньому. Однак по суті між курсами спот і форвард не така вже й велика різниця, особливо коли умови ринку дають змогу здійснювати розрахунки в день укладання угод або на наступний день.

При форвардних угодах можуть бути й інші додаткові ризики, що вимагає більшої обережності, ніж при операціях спот. Наприклад, форвардний

курс є не просто прямим відбитком сильних і слабких позицій валют, він також ураховує різницю процентних ставок, чим і пояснюються його часом різкіші коливання порівняно з курсом спот. З іншого боку, ці недоліки повністю покриваються низкою переваг. Передусім, це можливість покриття ризиків на ринку форвардних операцій, що допомагає визначити вартість майбутніх активів і пасивів.

У міжнародній практиці при котируванні валют для форвардних угод звичайно вказують не повний форвардний курс, а лише різницю відносно курсу спот (дисконт або премію). Для визначення форвардного курсу її необхідно відповідно відняти від курсу спот або додати до нього.

Розмір премії чи дисконту в перерахунку в річні проценти і буде відповідати різниці у процентних ставках за кредити на ринку сврвалют.

Вплив процентних ставок на валютний курс визначається тим, що для придбання необхідної валюти треба взяти позичку або зняти відповідну суму з банківського депозиту, заплативши в результаті цього проценти.

#### **7.4. Операції із залучення та розміщення іноземних кредитів**

Для фінансування проектів пріоритетних напрямів розвитку економіки України існує певний порядок залучення іноземних кредитів і надання гарантій Кабінетом Міністрів України (КМУ) для забезпечення зобов'язань юридичних осіб-резидентів за цими кредитами.

Гарантії КМУ стосуються погашення кредитів у формах:

- кредитів, наданих іноземними державами, міжнародними фінансовими організаціями та іноземними банками відповідно до міжнародних договорів України;
- міжбанківських кредитних ліній, оформлених Українським експортно-імпорتنим банком чи іншими банками – агентами Кабінету Міністрів України з іноземними банками та міжнародними фінансовими організаціями;
- кредитів в іноземній валюті, які надаються юридичним особам-резидентам міжнародними фінансовими організаціями, іноземними банками та іншими фінансово-кредитними установами відповідно до міжнародних договорів України, за умови обслуговування даних кредитів банками-агентами.

Тут можна виділити два різновиди кредитів:

а) залучення юридичними особами-резидентами кредитів, погашення яких передбачає умову валютної самоокупності проектів;

б) залучення юридичними особами-резидентами іноземних кредитів, погашення яких передбачає умову використання коштів з державного бюджету України. Такі заявки розглядають лише у тому разі, якщо відповідні кошти

передбачалися в державному бюджеті.

Залучення резидентами кредитів під гарантії Кабінету Міністрів України (КМУ), погашення яких передбачає умову валютної самоокупності, здійснюють таким способом. Перед одержанням кредитів під гарантії КМУ юридичні особи-резиденти звертаються:

- до Національного агентства реконструкції та розвитку, Міністерства економіки та Міністерства фінансів з питань пріоритетних напрямів використання іноземних кредитів,

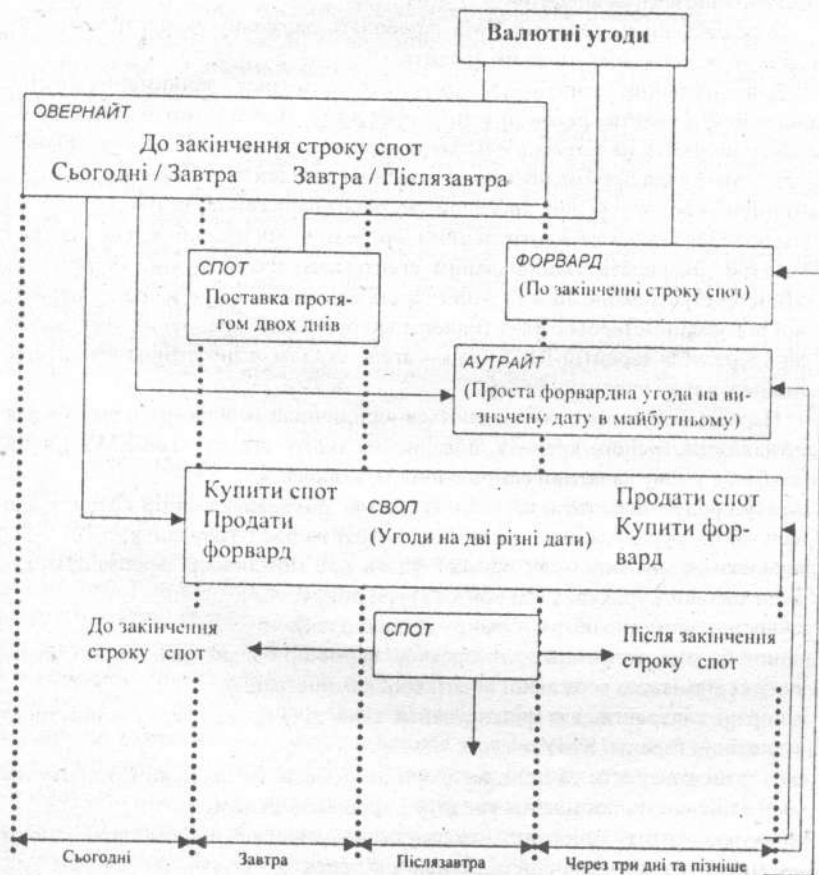


Рис. 7.4. Класифікація видів валютних угод

вимог до цінової експертизи, процедурних умов порядку надання гарантій КМУ;

- в Міністерство зовнішньоекономічних зв'язків і торгівлі з питань організації міжнародних торгів, цінової і юридичної експертизи імпорتنних та експортних контрактів;
- до банку-агента з питань фінансових умов іноземних, кредитних ліній, порядку оформлення внутрішніх кредитних угод, договорів застави, схем погашення іноземних кредитів.

Перед наданням гарантій КМУ проводять державну експертизу проєктів, для яких залучають іноземні кредити.

Для одержання гарантій КМУ резидент подає лист - клопотання до Національного агентства реконструкції та розвитку. В разі позитивного рішення заяву виносять на розгляд у Валютно-кредитну Раду КМУ. Якщо Валютно-кредитна Рада прийме позитивне рішення, резиденти укладають:

- внутрішні кредитні угоди, договори - застави з банками-агентами;
- угоди-зобов'язання із центральними органами виконавчої влади згідно із галузю діяльності, Національним агентством реконструкції та розвитку, Міністерством економіки та Міністерством фінансів про надання необхідної інформації стосовно ефективності використання кредитних коштів. Після одержання гарантій КМУ банк - агент складає з іноземним кредитором індивідуальну кредитну угоду.

Перелік документів, які надаються юридичною особою-резидентом для одержання іноземного кредиту, повернення якого гарантується КМУ і який передбачає умову валютної самоокупності, включає:

- анкети предмета застави, вартість якого має покривати розмір кредиту, що залучають з урахуванням процентів і витрат на обслуговування;
- висновки незалежної аудиторської фірми про можливість реалізації предмета застави з урахуванням кон'юнктури ринку;
- техніко-економічне обґрунтування (бізнес-план);
- річний баланс, завірений аудиторською фірмою, і баланс на останню звітну дату (з відміткою державної податкової адміністрації);
- імпорتنі контракти, для фінансування яких залучають кредит в іноземній валюті під гарантії КМУ;
- експортні контракти та інші договори на реалізацію продукції, за рахунок якої здійснюють погашення кредиту і процентів за ним;
- цінову експертизу імпорتنних і експортних контрактів, а в разі необхідності — експертизу економічної ефективності проєкту;
- розрахунок окупності проєкту;
- висновки екологічної експертизи (при необхідності);
- виписки з розрахункового та валютного рахунків в обслуговуючому банку;

- зобов'язання про відкриття валютного та розрахункового рахунків у банку - агенті і направлення на них усіх фінансових коштів;
- зобов'язання про щомісячне подання Національному агентству реконструкції і розвитку та Міністерству економіки інформації про ефективність використання іноземного кредиту;
- нотаріально засвідчені копії статутних документів і свідоцтва про державну реєстрацію підприємства;
- довідку державної податкової адміністрації про стан розрахунків із бюджетом.

Резиденти України можуть одержувати кредити в іноземній валюті в уповноважених банках України, які мають генеральну ліцензію НБУ. Строки і суми кредитів в іноземній валюті уповноважені банки можуть установлювати самостійно.

При видачі кредитів банк ретельно аналізує подані потенціальним клієнтом документи на одержання кредиту в іноземній валюті (економічне обґрунтування необхідності одержання кредиту, розрахунки валютної окупності проекту з графіком погашення заборгованості і нарахованих процентів, контракти з нерезидентами на імпорт продукції або послуг, контракти на експорт продукції або послуг, ліцензії на експорт продукції, бухгалтерську звітність резидента тощо).

Процедура прийняття рішень та їх подальшого виконання аналогічна техніці обслуговування кредитів у національній валюті.

## **7.5. Операції у валюті з дорожніми чеками та кредитними картками**

До неторговельних операцій в іноземній валюті належать операції банків із дорожніми чеками та кредитними картками.

**Дорожній чек** — платіжний документ, що використовують як засіб міжнародних розрахунків неторговельного характеру, переважно для забезпечення валютою туристів. Це — грошове зобов'язання виплатити означену суму грошей власнику, чий зразок підпису проставляють на чеку в момент його продажу. При пред'явленні чека до оплати власник повинен повторно розписатися на ньому. Дорожні чеки оплачують при встановленні ідентичності підписів. Така система страхує власника у разі втрати чека. Дорожні чеки виставляються банком на власні відділення за кордоном або на іноземні банки-кореспонденти, але, як правило, без вказування конкретного адресата.

Емітентами дорожніх чеків виступають комерційні банки, інші кредитні та фінансові установи, туристичні організації (найбільші з них — American Express, VISA, Thomas Cook).

Дорожній чек містить у своєму тексті:



- назву «Дорожній чек»;
- назву компанії, яка випустила чек;
- наказ емітента про виплату визначеної суми в іноземній валюті;
- зразок підпису власника чека, проставлений у визначеному місці під час купівлі чека.

При роботі з чеками працівники банків користуються документами, що регулюють операції купівлі дорожніх чеків:

- загальною інструкцією про порядок оплати дорожніх чеків;
- інструкцією про порядок купівлі дорожніх чеків відповідних компаній;
- Стоп - листами для фальшивих або викрадених дорожніх чеків.

Дорожні чеки оплачують тільки першому власнику, зразок підпису якого є на чеку. Оплату дорожнього чека здійснюють тільки в повній сумі, часткову оплату не допускають. Дорожні чеки можуть оплачуватися як в іноземній валюті, в якій виписаний чек, так і в іншій валюті, а також у гривнях. За видачу валюти готівкою за дорожніми чеками утримується комісія у встановленому банком порядку.

При прийнятті від клієнта дорожніх чеків працівник банку зобов'язаний перевірити тотожність чека зі зразками, які є в іспорядженні банку, наявність відмітки про місце і дату продажу чека, зразок підпису власника чека. Якщо у верхньому лівому куті чека вказано назву банку (компанії), що випустив чек, працівник банку повинен пересвідчитись, що цього банку (компанії) немає у списку банків (компаній), чеки яких не підлягають оплаті.

Після встановлення платіжності чека працівник банку пропонує клієнту у своїй присутності розписатися у визначеному місці чека і оплачує чек. Підписи мають бути зроблені ручкою або тонким фломастером. Якщо другий підпис зроблено товстим фломастером, то касир повинен попросити клієнта повторити підпис на звороті чека шариковою ручкою.

Куплений дорожній чек погашається штампом «Оплачено».

**Кредитні картки** являють собою пластикові картки, на яких зашифровано інформацію, що дає змогу їх власникам здійснювати платежі і одержувати гроші готівкою. Досить поширеними є картки платіжних систем VISA, Eurocard-Mastercard, American Express.

У банку видача валюти готівкою за кредитними картками здійснюється касиром на підставі документів, які регулюють операції з обслуговування кредитних карток:

- інструкції про видачу коштів готівкою власникам кредитних карток VISA;
- інструкції про порядок звітності за операціями з видачі валюти готівкою власникам карток VISA;
- правил оформлення *слінів* (відбитків із картки);
- інструкції про порядок видачі готівкових коштів власникам кредитних карток Eurocard - Mastercard;

— Стоп - листів для карток, які заборонені для оплати.

Для роботи з кредитною картою (наприклад, VISA) касир повинен:

- ідентифікувати її, тобто перевірити її справжність;
- зробити зовнішній огляд картки щодо відсутності пошкоджень;
- перевірити строк дії картки;
- виявити наявність голограми та захисних символів;
- перевірити наявність підпису клієнта. Підпис не повинен мати слідів підтертостей, розмитостей;
- звірити особу клієнта з фотографією в паспорті. Якщо паспорт відсутній, то ідентифікація особи можлива за правами воєдя (для громадян США), а також за дипломатичними картками для співробітників іноземних дипломатичних представництв, акредитованих на території України.

Оформлення та заповнення сліпа відбувається в такому порядку. Касир з'ясовує, яку суму бажає одержати власник кредитної картки, після чого відбиває сліп на імпринтері у трьох примірниках. Якщо хоч би одна цифра номера картки погано відбивається, наприклад в результаті пошкодження картки, касир має право відмовити клієнту в операції.

Далі на відбитому сліпі записують номер, серію, країну видачі та дату закінчення строку дії паспорта або іншого документа, суму готівкових коштів, яку бажає одержати клієнт з урахуванням комісії. Касир проставляє код авторизації і дату операції, а перші чотири цифри номера картки заносить у спеціально передбачені клітки. Потім суму, яку клієнт хоче одержати з урахуванням комісії, записують на лицьовому боці сліпа в графу «сума», а суму фактично виданої валюти проставляють на зворотному боці сліпа та засвідчують підписом.

Після заповнення сліпа касир пропонує розписатися на ньому власнику картки і звіряє підпис з оригінальним підписом на картці та в паспорті, після чого він ставить свій підпис на сліпі.

Якщо сліп заповнений неправильно, його треба знищити і заповнити новий. Ніякі виправлення в сліпі не допускаються, він має бути заповнений чітко, розбірливо і без помилок.

Далі роблять запит *авторизації*, для чого касир зобов'язаний зателефонувати в центр авторизації (централізований офіс для роботи з картками, в який надходить вся інформація про карткові рахунки клієнтів у банку — емітенті карток. Якщо на рахунку достатньо коштів або немає перевищення кредитного ліміту, із центру надходить підтвердження правомочності купівлі). Касир повідомляє повний номер кредитної картки (13 або 16 цифр), строк її дії та суму в доларах США з урахуванням комісії. Після надходження підтвердження з центру авторизації одержаний код авторизації (числовий код, який присвоюється банками продажам або одержанням кредиту в готівково-грошовій формі і підтверджує, що операція дозволена) заносять у сліп.

Якщо з центру авторизації одержано негативну відповідь на здійснення операції, касир пропонує клієнту знизити суму, яку той просить.

За необхідності можна відмовитися від одержаної авторизації. Двох однакових кодів авторизації не буває.

Клієнтові видають потрібну йому суму без урахування нарахованої комісії.

Перший примірник сліпа передається клієнту. На зворотному боці другого і третього примірників записують фактично видану клієнтові суму без урахування комісії і ставлять підпис касира. Другий і третій примірники сліпа залишаються у касира.

Касир заповнює для звітності реєстр на видачу касових авансів у двох примірниках, в яких указують номери кредитних карток і суми фактично виданої валюти, а також суми, які запитувались у центрі авторизації. Реєстр підписується касиром і начальником відділу неторговельних операцій.

## 8. Послуги комерційних банків

### 8.1. Поняття та види банківських послуг

Конкуренція між банками та небанківськими фінансово-кредитними установами, а також всередині самої банківської системи сприяє подальшій універсалізації банківської справи, розвитку та розширенню кола операцій та послуг, що їх може виконувати сучасний універсальний банк. Крім традиційних, базових для комерційних банків України операцій, вони виконують нові, не традиційні для них операції та послуги. До перших належать операції та послуги, пов'язані з формуванням банківських ресурсів, їх розміщенням в активи та здійсненням розрахунків між клієнтами.

**Банківські послуги** – це види банківської діяльності, що супроводжують основні (базові) банківські операції, а також спрямовані на залучення юридичних і фізичних осіб як постійних клієнтів і на зростання доходності банківської діяльності.

До нетрадиційних для банків України операцій та послуг можна, зокрема, віднести: лізинг; факторинг; довірчі (трастові) послуги; операції з дорогоцінними металами; гарантійні, посередницькі, консультаційні та інформаційні послуги; фінансовий інжиніринг.

За характером надання банківські послуги поділяють на такі:

- *кредитні* (лізинг, факторинг, форфейтинг, операції з пластиковими кредитними картками);
- *гарантійні* (видача банком гарантій, поручництв, аваль, акцепт векселів);
- *посередницькі*:
  - а) *агентські* — послуги, що їх банк надає клієнтові, не дістаючи від нього

го прав власності, а тільки одержуючи повноваження на здійснення операцій від імені клієнта;

б) *трастові* — довірене управління та розпорядження майном за дорученням клієнта;

в) *довірчі* — пов'язані із зберіганням цінностей.

Наголосимо, що банківським послугам притаманні такі ознаки:

— для надання банківських послуг банкам не потрібні додаткові ресурси;

— доходи від надання послуг банки одержують у вигляді комісії. Комісійні доходи обчислюються банками пропорційно сумі активу чи зобов'язання незалежно від часу або є завчасно фіксованими.

З погляду зв'язку банківських послуг із рухом матеріального продукту розрізняють послуги, пов'язані з рухом матеріального продукту, та «чисті» послуги, тобто послуги, безпосередньо не пов'язані з рухом матеріального продукту.

За критерієм стягнення банками плати за надання послуг розрізняють платні та безоплатні послуги. Наявність останніх пов'язана з тим, що в окремих випадках комерційні банки самі зацікавлені в наданні клієнтам безоплатних послуг. Це дає їм змогу, зокрема, залучати нових клієнтів, збільшувати банківські ресурси, розширювати асортимент суміжних послуг та операцій, підвищувати рівень обслуговування клієнтів.

В Україні значна частка нетрадиційних операцій та послуг не набула широкого застосування в практичній діяльності комерційних банків. Передусім це пов'язано з повною відсутністю чи недосконалістю існуючої законодавчої бази, яка регулює здійснення таких операцій або надання послуг, а також із сучасним станом економіки країни.

## 8.2. Послуги кредитного характеру

Послуги кредитного характеру вимагають наявності в банку надлишкових ресурсів, а тому, крім комісійної винагороди, передбачають виплату процента за користування банківськими ресурсами.

### 8.2.1. Лізингові операції

*Лізинг* — це вид підприємницької діяльності, спрямований на інвестування власних чи залучених фінансових коштів. Він полягає у наданні лізингодавцем у виняткове користування на обумовлений договором строк лізингоодержувачу майна, яке належить лізингодавцеві або яке він набув у власність за дорученням і погодженням із лізингоодержувачем у відповідного продавця майна, за умови сплати лізингоодержувачем періодичних лізингових платежів.

Поряд із терміном «лізинг» широко вживають терміни «оренда», «прокат», якими позначають однотипні за своєю юридичною природою договори,

кожен з яких має певні особливості, обумовлені предметом найму. Так, предметом прокату можуть бути, як правило, речі, що використовують для задоволення побутових невиробничих потреб приватних осіб, надають у тимчасове користування громадянам на строк не більше кількох місяців з обов'язковим поверненням після закінчення строку прокату.

Незважаючи на спільні риси, які властиві оренді та лізингу, між ними існують суттєві відмінності:

1. Суб'єктами лізингових відносин є не лише лізингодавець і лізингоодержувач, а й продавець лізингового майна, який відсутній при орендних відносинах.
2. При лізингу лізингоодержувач не просто бере майно в лізинг, а й виконує деякі обов'язки, притаманні власнику, — вибір та одержання від постачальника об'єкта лізингу, прийняття його в експлуатацію тощо. При оренді продавець майна не має самостійної ролі або він просто відсутній.
3. Якщо орендодавець, як правило, несе відповідальність за недоліки наданого в оренду майна, то лізингодавець лише здійснює оплату майна. Це пов'язано з тим, що лізингоодержувач сам вибирає постачальника та приймає майно (за винятком, коли лізингодавець сам здійснює вибір постачальника та об'єкта лізингу).
4. Незважаючи на те, що лізингодавець протягом усього строку договору залишається власником об'єкта лізингу, лізингоодержувач бере на себе ризик раптової загибелі та пошкодження цього об'єкта. При звичайній оренді ризикує орендодавець, якщо інше не передбачено договором.
5. Характерною ознакою лізингу є прискорена амортизація об'єкта лізингу.
6. Договір лізингу на відміну від договору оренди укладають на строк, за який вартість об'єкта лізингу амортизується повністю або в основному.

*Об'єктом лізингу* може бути будь-яке майно, що належить до основних фондів, не заборонене до вільного обігу на ринку і щодо якого немає обмежень про передавання його в лізинг. Розрізняють лізинг рухомого та нерухомого майна.

*Суб'єктами лізингу* є сторони, які мають безпосереднє відношення до об'єкта лізингу. При цьому їх можна умовно поділити на прямих і непрямих учасників.

Безпосередніми учасниками лізингової угоди можуть бути:

- *лізингодавець*, тобто суб'єкт підприємницької діяльності, у тому числі банківська або небанківська фінансова установа, який передає в користування об'єкту лізингу;
- *лізингоодержувач*, тобто суб'єкт підприємницької діяльності, який одержує в користування об'єкту лізингу за договором лізингу;
- *продавець лізингового майна (постачальник)* — суб'єкт підприємницької діяльності, що виготовляє майно та/або продає власне майно, яке є об'єк-

том лізингу.

Непрямыми учасниками лізингової угоди можуть бути, наприклад, страхові компанії, брокерські та інші посередницькі фірми, банки, які кредитують лізингодавця і є гарантами угод.

Залежно від ознак, за якими можна класифікувати лізинг, відомо ряд його різновидів:

**1. За складом учасників угоди** — прямий і непрямий.

*Прямий лізинг* — власник майна самостійно здає об'єкт у лізинг. *Непрямий лізинг* — майно передають через посередника. У такому разі учасники можуть укласти класичну тресторонню угоду (постачальник — лізингодавець — лізингоодержувач), а коли угоди великі, учасників може бути й більше.

**2. За типом майна, що є об'єктом лізингу**, — рухомого майна (машини й транспортні засоби), нерухомого майна (будинки, споруди, приміщення) та матеріально-технічної продукції (устаткування, обчислювальна та інша техніка, системи телекомунікацій).

**3. За обсягом обслуговування майна, що є об'єктом лізингу**, — чистий лізинг (усі види обслуговування майна бере на себе лізингоодержувач) з повним набором послуг і неповним набором послуг (лізингодавець бере на себе повне або часткове обслуговування майна, яке є об'єктом лізингу).

**4. Щодо податкових та амортизаційних пільг** — дійсний, фіктивний і змішаний. *Фіктивний лізинг* — лізингова угода має суто спекулятивний характер, і її укладають тільки з метою одержання прибутку від користування податковими і амортизаційними пільгами.

**5. За ринковим сектором** — внутрішній і зовнішній (міжнародний).

*Внутрішній лізинг* — лізингові суб'єкти перебувають під юрисдикцією однієї держави. *Міжнародний лізинг* — суб'єкти лізингу перебувають під юрисдикцією різних держав або майно чи платежі перетинають кордони держави. Міжнародний лізинг поділяють, крім того, на *імпортований* (коли лізингодавцем є іноземний партнер) і *експортний* (коли лізингоодержувачем є іноземний партнер).

**6. За характером лізингового платежу** — грошовий і компенсаційний. *Грошовий лізинг* — лізинговий платіж здійснюють у грошовій формі. *Компенсаційний лізинг* — платіж здійснюють у формі товарів, що вироблені на устаткуванні, одержаному в користування за лізинговим договором, або у формі зустрічних послуг.

**7. За ступенем окупності** — з повною чи неповною окупністю (передбачає збіг чи незбіг строку служби майна, що передається в користування лізингоодержувачу, з терміном лізингового договору).

**8. За умовами амортизації** — з повною чи неповною амортизацією (передбачає повну або неповну амортизацію майна, що передається в користу-

вання лізингоодержувачу за період користування ним відповідно до лізингового договору).

9. *За умовами амортизації та передачі прав власності на об'єкт лізингу* — оперативний, фінансовий і зворотний.

*Оперативний лізинг* передбачає передачу лізингоодержувачу права користування об'єктом лізингу, який належить лізингодавцю, на строк, що не перевищує строку його повної амортизації, з обов'язковим поверненням об'єкта лізингу його власнику після закінчення строку дії лізингового договору. Закон України «Про лізинг» передбачає, що сума відшкодування вартості об'єкта лізингу в складі лізингових платежів за період дії договору оперативного лізингу не може перевищувати 10% вартості об'єкта лізингу, визначеної в день укладення договору.

Оперативному лізингу властиві такі характерні ознаки:

- лізингодавець не розраховує на відшкодування всіх своїх витрат за рахунок надходження лізингових платежів від одного лізингоодержувача;
- строк дії договору лізингу не охоплює строку повної амортизації об'єкта лізингу;
- ризик випадкового знищення чи пошкодження об'єкта оперативного лізингу несе лізингодавець, якщо інше не передбачено договором лізингу;
- при оперативному лізингу, якщо інше не передбачено договором, усі витрати на утримання об'єкта лізингу, крім витрат, пов'язаних з його експлуатацією та поновленням використаних матеріалів, несе лізингодавець;
- об'єкт оперативного лізингу обліковують на балансі лізингодавця;
- розмір лізингових платежів при оперативному лізингу, як правило, вищий, ніж при фінансовому, що пов'язано з видами ризиків, які має враховувати лізингодавець;
- після закінчення строку договору оперативного лізингу він може бути продовжений іноді на вигідніших для лізингоодержувача умовах або об'єкт лізингу підлягає поверненню лізингодавцю і може бути повторно переданий у користування іншому лізингоодержувачу.

Оперативний лізинг застосовують тоді, коли лізингоодержувач готовий скоріше платити вищі розміри лізингових платежів, ніж брати на себе в повному обсязі ризики, пов'язані з володінням майном. Цей вид лізингу використовують також у випадках:

- коли строк використання об'єкта лізингу менший строку його фізичного зносу;
- коли використовують машини, обладнання, які потребують спеціального технічного обслуговування або мають властивість швидкого морального старіння;
- коли беруть у лізинг нове, не перевірене на практиці майно. До інших чинників застосування оперативного лізингу можна віднести: лізингоо-

держувач не впевнений у тому, що зможе протягом тривалого проміжку часу виплачувати лізингові платежі; доходи, які передбачається одержати від використання об'єкта лізингу, не настільки значні, щоб покрити його первісну вартість.

Фінансовий лізинг передбачає протягом дії договору лізингу виплату лізингоодержувачем платежів, які покривають повну або більшу частку вартості амортизації об'єкта лізингу, додаткові витрати і прибуток лізингодавця. Законом України «Про лізинг» передбачено, що сума відшкодування вартості об'єкта лізингу в складі лізингових платежів за період дії договору фінансового лізингу має дорівнювати не менше 60% вартості об'єкта лізингу, визначеної в день укладення договору.

Фінансовому лізингу притаманні такі ознаки:

- вибір об'єкта лізингу та постачальника здійснює лізингоодержувач;
- лізингоодержувач має виключне право використовувати об'єкт лізингу протягом всього договірної строку;
- строк фінансового лізингу має наблизитися за тривалістю до строку повної амортизації об'єкта лізингу, тобто строк такого лізингу охоплює строк фізичного зносу об'єкта лізингу повністю або більшу його частину;
- у межах лізингового строку існує період, протягом якого сторони лізингового договору не можуть його розірвати. Цей строк визначають із розрахунку, що лізингодавець мусить компенсувати свої первісні вкладення та інші витрати повністю або більшу їх частину, а також одержати певний прибуток;
- при фінансовому лізингу всі витрати на утримання об'єкта лізингу, пов'язані з його страхуванням, експлуатацією, технічним обслуговуванням та ремонтом, несе лізингоодержувач, якщо інше не передбачено договором;
- ризик випадкового знищення або пошкодження об'єкта фінансового лізингу несе, якщо інше не передбачено договором, лізингоодержувач;
- наявність права придбати об'єкт лізингу після закінчення строку договору за ціною, зафіксованою на дату укладення договору лізингу;
- майно, передане за договором фінансового лізингу, обліковують на балансі лізингоодержувача;
- після закінчення строку договору фінансового лізингу об'єкт лізингу переходить у власність лізингоодержувача або викуповується ним за залишковою вартістю. Лізингоодержувач може також скласти новий договір на коротший строк і на пільгових умовах або повернути об'єкт лізингу.

Різновидом фінансового є зворотний лізинг, коли майбутній лізингодавець купує майно у власника та передає його тому в лізинг.

Відповідно до чинного законодавства комерційні банки в Україні можуть виступати в ролі лізингодавця, надаючи клієнтам лізингові послуги за відповідним договором, який підписують банк-лізингодавець і клієнт-



лізингоодержувач.

Основні умови лізингового договору такі:

- об'єкт лізингу, його вартість;
- строк дії договору;
- розмір, склад і графік сплати лізингових платежів;
- умови страхування об'єкта лізингу;
- умови експлуатації та технічного обслуговування об'єкта лізингу;
- права і обов'язки лізингоодержувача та лізингодавця і т. ін.

Лізинговий платіж має містити:

- суму, яка відшкодовує лізингодавцеві частину вартості об'єкта лізингу, що амортизується протягом строку, за який вносять плату;
- суму, що її сплачують лізингодавцеві як позичковий процент за користування банківськими ресурсами;
- комісійну винагороду лізингодавцеві за надане в лізинг майно;
- суму, яка відшкодовує лізингодавцеві страхові платежі за договором страхування об'єкта лізингу, якщо майно застраховане лізингодавцем;
- суми, які відшкодовують інші витрати лізингодавця, передбачені лізинговим договором.

Отже, лізинговий платіж розраховують як фіксовану загальну суму відшкодувань усіх витрат лізингодавця, пов'язаних із наданням майна в лізинг, плати за ресурси та комісійної винагороди. Лізингову плату вносять періодично протягом строку дії лізингового договору (зокрема, й нерівномірно) за кожен обумовлений договором період.

У загальному вигляді схема організації багатосторонньої лізингової угоди має такий вигляд (рис. 8.1).

Майбутній лізингоодержувач складає заявку, в якій зазначають об'єкт лізингу, його технічні характеристики, назву постачальника (виробника), строк лізингу та його вид, дані про господарсько-фінансовий стан лізингоодержувача тощо, та надає її лізингодавцю (1). Після одержання заявки та інших необхідних документів лізингодавець перевіряє їх та всебічно аналізує лізинговий проєкт, одночасно з'ясовуючи кредитоспроможність потенційного лізингоодержувача (2). Прийнявши позитивне рішення про участь у лізинговому договорі, а також про кредитоспроможність потенційного лізингоодержувача, лізингодавець сповіщає про це останнього та направляє постачальникові замовлення - наряд та інші документи, що визначають умови виконання лізингової угоди (3). Між лізингодавцем і лізингоодержувачем укладають договір лізингу (4). При використанні кредиту як джерела фінансування лізингової угоди лізингодавець одержує в банку кредит (5).

Між постачальником і лізингодавцем укладають договір купівлі-продажу об'єкта лізингу, яким, зокрема, регулюють їхні взаєм. звідносини в

процесі виготовлення, доставлення й оплати об'єкта лізингу (6). Постачальник відвантажує об'єкт лізингу лізингоодержувачу, який бере на себе обов'язки щодо його прийняття. Постачальник, як правило, здійснює монтаж і введення в експлуатацію об'єкта лізингу (7). Після закінчення роботи складають акт прийняття в експлуатацію об'єкта лізингу, який підписують всі сторони лізингової угоди (8). Підписання акта дає право постачальнику на одержання грошових коштів від лізингодавця (9).

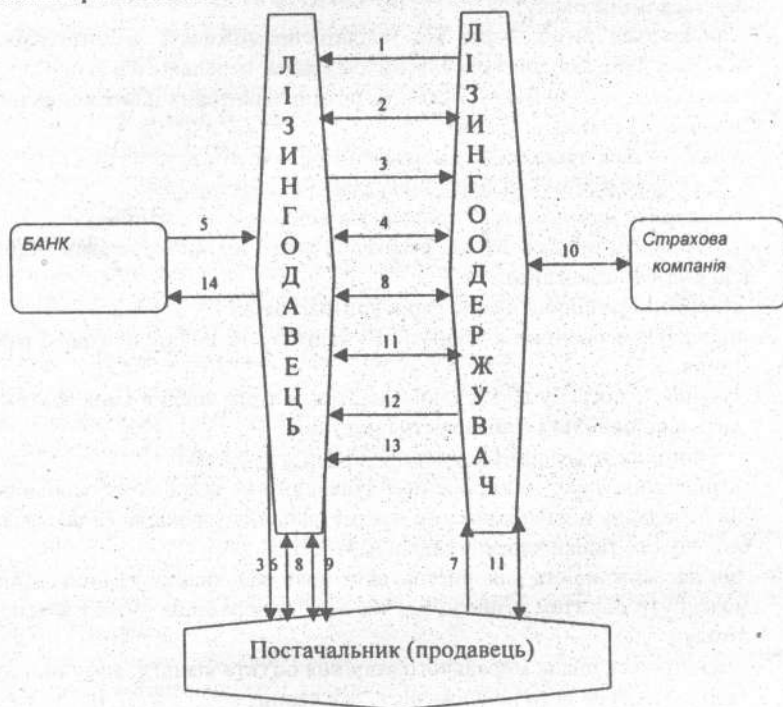


Рис. 8.1. Організація лізингового процесу при багатосторонній лізинговій угоді

Лізингова угода підлягає страхуванню за домовленістю сторін договору лізингу відповідно до чинного законодавства (10). Право лізингоодержувача на ремонт і технічне обслуговування об'єкта лізингу визначається договором лізингу або окремим договором, укладеним з продавцем (11). Лізингоодержувач за користування об'єктом лізингу вносить періодичні лізингові плате-

жі (12). Після закінчення строку дії договору об'єкт лізингу повертається лізингодавцю, якщо інше не передбачено договором лізингу (13). Періодично лізингодавець здійснює погашення кредиту та виплату процентів банку (14).

Кожен із суб'єктів лізингу має у ньому свої переваги.

Якщо лізингодавцем виступає банк, він має такі вигоди:

- розширюється коло банківських операцій, зростає число клієнтів, підвищується імідж банку;
- знижується ризик втрат від неплатоспроможності лізингоодержувача, оскільки банк залишається власником майна, переданого в лізинг;
- зростають доходи банку, оскільки розмір лізингових платежів вищий, ніж процентна ставка за кредит;
- здійснюється прискорена амортизація об'єкта лізингу.

Для продавця майна лізинг, зокрема, дає можливість:

- розширити номенклатуру товарів, які він постачає на ринок;
- забезпечити продаж майна, реалізація якого на інших умовах недоцільна або взагалі неможлива;
- створити і розширити коло своїх контрагентів;
- прискорити обертання оборотного капіталу та поліпшити його використання;
- зменшити потребу в залучених коштах, у тому числі в банківському кредиті, а відповідно і собівартість продукції.

З погляду лізингоодержувача переваги лізингу такі:

- лізинг припускає 100-процентне фінансування придбання основних фондів на відміну від банківського кредитування, де грошовими ресурсами забезпечують тільки частину їхньої вартості;
- він дає можливість використовувати нове обладнання та інше майно, що може бути об'єктом лізингу, без значних одноразових витрат власного капіталу;
- зменшується ризик морального старіння об'єкта лізингу, тому що лізингоодержувач бере його не у власність, а в лізинг;
- підприємству простіше одержати майно в лізинг, ніж кредит на його придбання, тому що об'єкт лізингу є заставою і право власності на нього належить лізингодавцю;
- лізинг створює лізингоодержувачу більше можливостей для маневрування під час виплати лізингових платежів, оскільки останні здійснюються, як правило, після одержання виторгу від реалізації продукції, виробленої на взятому в лізинг обладнанні;
- лізингові платежі входять до складу валових витрат, що зменшує оподатковуваний прибуток лізингоодержувача;
- лізингове майно не зараховують на баланс підприємства, що підвищує його ліквідність;

- надається право придбання лізингоодержувачем майна за залишковою вартістю після закінчення строку договору;
- лізингоодержувач, укладаючи договір лізингу, може розраховувати на одержання від лізингодавця додаткових послуг, зокрема інформаційних, консультативних та юридичних.

### 8.2.2. Факторингові та форфейтингові операції

**Факторинг** — це перевідступлення факторингової компанії несплачених боргових вимог, векселів, що виникають між контрагентами в процесі реалізації товарів чи послуг на умовах комерційного кредиту.

Згідно з "Конвенцією про міжнародний факторинг", яку в 1988 р. прийняв Міжнародний інститут уніфікації приватного права, *операцію вважають факторингом* у тому разі, якщо вона задовольняє щонайменше дві з чотирьох його ознак:

- наявність кредитування у формі попередньої оплати боргових вимог;
- ведення бухгалтерського обліку постачальника, передусім щодо реалізації;
- інкасування дебіторської заборгованості постачальника або інкасування вимог поставки товарів і надання послуг;
- страхування постачальника від кредитного ризику.

Перевідступлення боргових вимог постачальника фактора покладено в основу кількох видів факторингу.

#### 1. Залежно від ринкового сектора:

- *внутрішній факторинг* (постачальник, покупець і фактор перебувають у тій самій країні);
- *міжнародний факторинг* (учасники факторингу перебувають у різних країнах).

#### 2. Залежно від ступеня інформування покупця щодо участі фактора в торговій угоді:

- *відкритий факторинг* (боржника, тобто покупця, завчасно повідомляють про участь у торговій угоді факторингової компанії);
- *закритий факторинг*, або *конфіденційний* (боржника не повідомляють про участь в угоді факторингової компанії).

#### 3. Залежно від умов оплати фактором перевідступлених боргових вимог постачальника:

- *факторинг з оплатою вимог із настанням визначеної дати* (фактор перераховує своєму клієнтові-постачальнику суму перевідступлених боргових вимог (за мінусом витрат) станом на певну дату або через певний час);
- *факторинг з умовою кредитування у формі попередньої оплати* (відповідно до факторингової угоди клієнт, який продав банку дебіторську заборгованість, одержує від нього кошти в розмірі 80—90% загальної суми боргу. Решту 10-20% банк утримує у вигляді компенсації ризику до моменту

сплати покупцем боргу).

**4. Залежно від прав фактора на зворотню вимогу попередньо сплаченої суми:**

- факторинг із правом регресу (фактор має право зворотної вимоги до постачальника повернути сплачену суму);
- факторинг без права регресу (фактор у разі надання факторингової послуги не має права зворотної вимоги до постачальника).

Фактором можуть бути як спеціалізовані факторингові компанії, так і банки. В Україні комерційні банки надають своїм клієнтам факторингові послуги за умови укладення між банком і клієнтом спеціального договору, в якому передбачено вид факторингу, умови надання послуг, права й обов'язки фактора та клієнта-постачальника (рис.8.2).

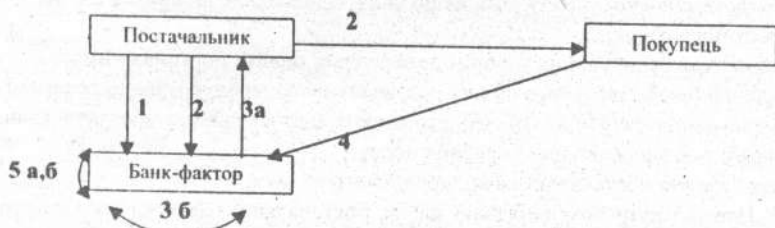


Рис.8.2. Схема розрахунків за умов надання банком факторингових послуг

#### Техніка здійснення розрахунків при наданні банком факторингових послуг

1. Постачальник укладає договір із банком-фактором на факторингове обслуговування.
2. Постачальник відвантажує товар і надсилає платіжні документи від імені фактора покупцеві. Водночас постачальник надсилає документи факторові та перевідступає йому боргові вимоги до покупця.
3. Фактор:
  - а) гарантує платіж клієнтові-постачальнику у визначений договором строк (якщо це факторинг з оплатою вимог із настанням визначеної дати) *або*
  - б) перераховує на рахунок клієнта-постачальника кошти у розмірі встановленого договором процента від переуступлених банку боргових вимог до покупця (якщо це факторинг з умовою кредитування у формі попередньої оплати).
4. Покупець зобов'язаний перерахувати на користь фактора боргову суму та

пеню за відстрочення платежу.

5. Фактор зараховує на рахунок постачальника кошти, що надійшли як плата за поставлений товар:

а) за мінусом комісійної винагороди (якщо це був факторинг з оплатою вимог із настанням визначеної дати);

б) за мінусом:

- попередньо виплаченої суми (вартості) переуступлених боргових вимог;
- комісійної винагороди;
- плати за кредитні ресурси (якщо це був факторинг з умовою кредитування у формі попередньої оплати).

Структура плати за факторингові послуги така:

а) *плата за управління* (тобто *комісійна винагорода* за власне факторингове обслуговування: ведення обліку, страхування на випадок виникнення сумнівних боргів. Розмір цієї плати визначають у процентах від річного обороту постачальника);

б) *плата за кредитні ресурси* (нараховують у встановленому договором проценті на суму коштів, наданих постачальникові достроково у формі попередньої оплати переуступлених боргових вимог, її ставка звичайно перевищує на 2...4% поточну банківську ставку, яку застосовують у разі короткострокового кредитування клієнтів з таким самим оборотом і кредитоспроможністю, що обумовлено необхідністю компенсувати додаткові витрати й ризик факторингової компанії чи банку, який відіграє роль фактора).

Факторингові операції вигідні як постачальнику, так і фактору. Використання факторингу *постачальником* дає йому змогу, зокрема:

- прискорити одержання грошових коштів за відвантажені товари (роботи, послуги);
- зменшити ризик появи сумнівних боргів;
- поліпшити процес інкасування боргів;
- оперативно одержати від фактора кредит;
- зменшити витрати, пов'язані з обліком та інкасацією боргів.

Недоліком факторингу для постачальника є вища вартість цієї операції порівняно зі звичайним кредитом.

Здійснення факторингових операцій дає змогу фактору, зокрема, поліпшити обслуговування клієнтів і залучити нових, збільшити і диверсифікувати джерела доходів. Основним недоліком факторингу для фактора є високий ризик цієї операції. Для мінімізації ризику фактор здійснює лімітування кредитної заборгованості постачальника, встановлює ліміти відвантаження товару в конкретному платникові, страхує окремі угоди тощо.

Якщо йдеться про кредитування експортера шляхом купівлі в нього векселів чи інших боргових вимог до імпортера без права регресу, говорять про надання форфейтингу. Інакше кажучи, **форфейтинг** — це міжнародний від-

критий факторинг з умовою кредитування у вигляді обліку векселів або попередньої оплати боргових вимог до покупця без права регресу.

**Форфейтинг** — це придбання у кредитора боргу, вираженого в оборотному документі, на безповоротній основі. Це означає, що покупець боргу (форфейтер) бере на себе зобов'язання відмовитися — форфейтингу — від свого права регресної вимоги до кредитора у разі неможливості одержання грошових коштів від боржника. Фактично форфейтер (комерційний банк або спеціалізована компанія) бере на себе такі ризики, як ризик неплатежу, ризик переказування коштів, валютний, процентний ризик і т. ін.

Основними документами, які застосовують при форфейтингу, є векселі. Однак об'єктом форфейтингу можуть бути інші види цінних паперів (але вони обов'язково повинні містити абстрактне зобов'язання) або рахунки дебіторів і розстрочки платежів, що є наслідком використання акредитивної форми розрахунків. Пріоритетне використання векселів пов'язане з простою їх оформлення, а також із давнім використанням як інструментів фінансування міжнародної торгівлі.

Ініціатором форфейтингової операції є, як правило, експортер чи його банк. Це пов'язано з тим, що для дисконтування подають або переказні векселі, виписані експортером, або прості векселі, одержувачем коштів за якими він є.

Удаючись до форфейтингу, експортер може додатково мобілізувати кошти та скоротити дебіторську заборгованість. Звернення експортера до форфейтера відбувається, зокрема, в таких випадках:

- власне фінансове становище експортера не дає йому змоги надовго вилучати власні кошти зі свого обороту;
- імпортер, тобто зовнішньоторговельний контрагент експортера, недостатньо кредитоспроможний;
- експортеру не вдається одержати першокласну гарантію.

Здійснюючи придбання боргових вимог, форфейтер може зберігати їх у себе, в цьому разі витрачені ним грошові кошти можна вважати інвестиціями. Якщо форфейтер не бажає тримати свої кошти в такій формі, він може продати ці інвестиції іншій особі, яка також стає форфейтером. Унаслідок такого наступного перепродажу боргів виникає вторинний форфейтинговий ринок.

Форфейтингу властиві такі характерні ознаки:

- взаємозв'язок із зовнішньоторговельними операціями;
- договори форфейтингу укладають переважно у вільно конвертованих валютах;
- основними документами, що застосовують при здійсненні форфейтингових операцій, є векселі — прості та переказні;
- експортера кредитувають шляхом купівлі векселів або інших боргових

вимог на дисконтній основі;

- кредитування здійснюють на середньостроковій основі, як правило, на строк від шести місяців до п'яти років, а в деяких випадках - до семи років;
- дисконтування відбувається на основі фіксованої процентної ставки;
- здебільшого форфейтинг пов'язаний з реалізацією машин, обладнання та інших товарів інвестиційного призначення.

Форфейтингові операції здійснюють таким способом. Експортер, банк експортера або імпортер виступають ініціаторами договору. Експортер, який хоче скористатися форфейтингом, знаходить зарубіжного покупця (імпортера), який, у свою чергу, хоче одержати середньостроковий кредит для фінансування угоди з експортером. При цьому імпортер може виявити бажання оплатити частку вартості товарів відразу, а залишок регулярно оплачувати протягом узгодженого строку (наприклад, п'яти років). Імпортер повинен оформити серію простих векселів або акцептувати серію переказних векселів. Якщо імпортер має добру кредитоспроможність, то експортер може не вимагати, щоб переказні векселі були гарантовані. Однак у більшості випадків, особливо коли імпортер не є першокласним позичальником, від нього вимагають знайти банк, який гарантував би або авалував зазначені векселі.

Експортер, у свою чергу, мусить знайти форфейтера. Як правило, експортер може звернутись до кількох форфейтерів, намагаючись виявити найвигідніші пропозиції. Для форфейтера важливо знати:

загальну суму операції; строк; валюту; назву експортера та імпортера, країну, яку вони представляють; чим оформлена заборгованість (прості чи переказні векселі); форму забезпечення (аваль, гарантія); суму та строк погашення; процентну ставку; предмет і ціну товару; строк і кількість поставок; місце платежу.

Після того, як форфейтер одержить відповіді на зазначені вище питання, він здійснює кредитний аналіз. Форфейтер може відмовитись від укладення угоди з експортером або дати згоду на її укладення. Якщо експортер уклав угоду про форфейтинг до підписання контракту з покупцем, він матиме можливість зробити точний розрахунок ціни товару з урахуванням реальних витрат щодо залучення коштів.

Експортер відвантажує товари, одержує векселі, які потім продає форфейтеру зі скидкою та на безповоротній основі.

Загальна схема організації форфейтингу має такий вигляд (рис. 8.3).

### Техніка здійснення форфейтингової операції

1. Експортер та імпортер домовляються про поставку товарів і порядок їх оплати.
2. Експортер шукає форфейтера.
3. Імпортер оформляє серію векселів і знаходить банк, який гарантує або



авалює зазначені векселі.

4. У банк експортера наравляють гарантовані або авальовані векселі.
5. Поставляють товари.
6. Одержують дозвіл на передачу векселів експортеру.
7. Надають векселі експортеру.
8. Експортер продає векселі форфейтеру.
9. Від проданих векселів надходять кошти.

Удаючись до форфейтингу, *експортер має такі переваги:*

- можна одержати грошові кошти відразу після відвантаження продукції або надання послуг, що поліпшує ліквідність експортера;

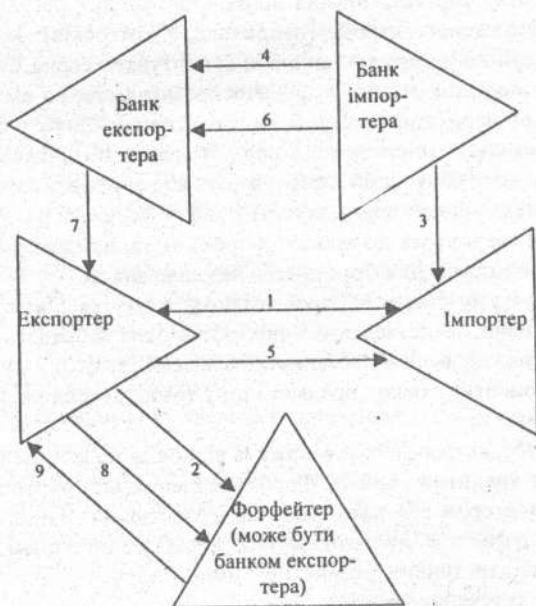


Рис. 8.3. Зміст форфейтингової операції

- при купівлі векселів застосовують фіксовану облікову ставку, тобто дисконт є визначеною сумою і протягом усього строку кредитування не змінюється, незважаючи на зміну ставок на ринку капіталів;
- відсутні ризики, оскільки експортер продає боргові вимоги форфейтеру на безповоротній основі, тобто без права регресу;
- відсутні витрати часу та коштів на управління боргом або на організацію

його погашення;

- документація є простою, а її оформлення - оперативною;
- експортне страхування стає зайвим.

До недоліків форфейтингу, з погляду експортера, можна віднести:

- його високу вартість;
- вірогідність того, що експортер може не знайти гаранта або аваліста, який би задовольняв форфейтера;
- необхідність підготувати документи таким способом, щоб на експортера не було регресу у разі банкрутства гаранта або аваліста, а також необхідність знати законодавство країни імпортера.

Здійснення форфейтингових операцій дає форфейтеру такі переваги:

- простота та оперативність в оформленні документації;
- вища маржа, ніж при кредитуванні;
- можливість реалізації куплених активів на вторинному ринку.

До недоліків форфейтингу для форфейтера належать:

- відсутність права регресу у разі несплати боргу;
- необхідність знання законодавства країни імпортера;
- необхідність нести ризики до погашення векселів;
- відповідальність за перевірку кредитоспроможності гаранта або аваліста.

### 8.3. Банківські гарантії та поручництва

*Гарантійні послуги* банку передбачають надання клієнтам гарантій та поручництв і супроводжують його основні активні операції:

- кредитні, коли банк надає гарантії та поручництва своїм клієнтам у разі, якщо вони одержують кредити в інших банках;
- розрахунково-касові, коли банк є акцептантом, авалістом за векселями свого клієнта.

*Гарантії та поручництва* — це спосіб забезпечення виконання зобов'язань, що застосовуються між будь-якими суб'єктами правовідносин.

За договором поруки поручитель зобов'язується перед кредитором іншої особи відповідати за виконання нею свого зобов'язання в повному обсязі або в певній частині. Порукою може бути забезпечена лише дійсна вимога. Договір поруки має бути укладений у письмовій формі, недодержання цієї вимоги тягне за собою недійсність договору поруки.

У разі невиконання зобов'язання боржник і поручитель відповідають перед кредитором як солідарні боржники. Це означає, що кредитор може вимагати виконання договору як від боржника, так і від поручителя, якщо інше не передбачено договором поруки. Поручитель відповідає в тому самому обсязі, що й боржник. Тобто він відповідає за основний борг, сплату процентів і неустойки, а також за відшкодування заподіяних збитків, якщо інші умови

не передбачені договором поруки.

За боржника можуть одночасно поручитися кілька осіб — поручителів. У цьому разі такі поручителі між собою є солідарними боржниками перед кредитором.

Поручитель, який виконав зобов'язання за боржника, набуває всіх прав кредитора за цим зобов'язанням. Це означає передусім, що поручитель як новий кредитор у зобов'язанні зберігає право вимоги до боржника (регресні вимоги). Якщо кілька поручителів виконали зобов'язання перед кредитором, то кожен з них має право зворотної вимоги до боржника в розмірі виплаченої цим поручителем суми.

На практиці гарантію часто ототожнюють із порукою. Це пов'язано з тим, що норми чинного Цивільного кодексу України не дають визначення поняття гарантії, в них йдеться лише про те, що правила статей про поруку поширюються на гарантії, що видаються одними організаціями для забезпечення погашення заборгованості інших, якщо інше не встановлено законодавством.

*Відмінності гарантії від поруки* полягають у такому:

1. На відміну від поруки гарантія може бути односторонньою цивільно-правовою угодою, заснованою на волевиявленні однієї особи — гаранта.
2. Гарант несе субсидіарну (додаткову) відповідальність, тобто він повністю виконує зобов'язання, але лише за умови відсутності в основного боржника коштів, необхідних для належного виконання зобов'язання. Поручитель, якщо іншого не встановлено договором поруки, у разі невиконання зобов'язання боржником відповідає разом з ним перед кредитором солідарно.
3. Оформлення гарантії договором не є обов'язковим, тоді як для поруки закон цього вимагає. Якби гарантія ґрунтувалася лише на договорі і при цьому закон поширював на неї правила поруки, то в ній, як у самостійному виді забезпечення зобов'язань, не було б потреби. Тому, характеризуючи гарантію, законодавець акцентує увагу на тому, що її видають, а не укладають у договірному порядку.
4. Якщо поручитель відповідає в тих самих межах, що й боржник, то гарант у договорі може обмежити свою відповідальність частиною зобов'язань боржника. Тобто передбачене гарантією зобов'язання обмежується сплатою суми, на яку видано гарантію.

Отже, під гарантією слід розуміти зобов'язання гаранта, що видається на прохання іншої особи (принципала), за яким гарант зобов'язується сплатити кредиторів принципала відповідно до умов гарантійного зобов'язання певну грошову суму. Виплачуючи кредиторів принципала відповідну грошову суму, зазначену у гарантії, гарант має право зажадати від принципала в порядку регресу відшкодування сплачених за гарантією сум, якщо інше не передбачено договором гаранта з принципалом.

У ролі гаранта та поручителя може бути банк. У цьому разі говорять про банківську гарантію або поруку. Видаючи гарантію (поруку), банки повинні переконалися у кредитоспроможності клієнта, оскільки видача гарантій (поруки) по суті має кредитний характер. Фактично банки беруть на себе зобов'язання при несплаті клієнтом у строк належних платежів здійснити їх за рахунок власних ресурсів. Якщо кредитоспроможність клієнта банку невідома або викликає сумнів, то банківська гарантія видається під відповідне забезпечення, тобто супроводжується відповідною заставою майна. Зауважимо, що розмір гарантій, що їх надає комерційний банк, регулює відповідним способом Національний банк України.

Банківські гарантії (поруки) можуть бути спрямовані на виконання клієнтом своїх зобов'язань за торговельними та фінансовими угодами: тендерна гарантія; гарантія виконання контракту; гарантія надання кредиту і виставлення акредитиву; гарантія платежу; акцептування й авалювання векселів тощо. Зазначені гарантії (поручництва) можуть надаватися як у вигляді спеціального документа (гарантійного листа, укладення договору поруки), так і шляхом напису на векселі (акцепт, аваль).

*Акцептування векселя* полягає в тому, що банк акцептує виставлений на нього клієнтом вексель за умови, що клієнт надасть банку грошове покриття до настання строку платежу за векселем. У зовнішньоекономічних операціях акцептний кредит набуває вигляду акцептно-рамбурсного кредиту. Він базується на поєднанні акцепту та відшкодування (рамбурсування) імпортером коштів банку-акцептанта. Як правило, акцептний кредит надається банком експортера банку імпортера для забезпечення платежів імпортера за зовнішньоекономічним контрактом. При акцептно-рамбурсному кредитуванні використовують акредитиви та переказні векселі. Клієнт-покупець компенсує здійснені платежі та витрати своєму банкові, а також сплачує проценти.

При *авалюванні* банк бере на себе відповідальність за виконання зобов'язання будь-якою зобов'язаною за векселем особою — акцептантом, векседавцем, індосантом.

Аваль нерідко називають «вексельним поручництвом», оскільки аваль і поручництво мають багато спільного. Оплачуючи вексель, аваліст набуває права регресної вимоги проти особи, за яку він надав аваль, а також проти усіх зобов'язаних за векселем осіб. Аваліст набуває права вимоги, аналогічного праву регресної вимоги у звичайному поручництві. Кількість авалей на векселі, як і кількість поручителів за договором, не обмежується. Водночас існують суттєві відмінності авалювання від поручництва: поручництво може забезпечувати лише дійсну вимогу, а аваль не втрачає своєї сили внаслідок недійсності зобов'язання, за яке він був наданий. Договір поруки може передбачати окремі умови, при дотриманні яких настає відповідальність поручителя, тоді як зобов'язання аваліста є аналогічним зобов'язанню векседавця (пла-

тника), тобто безумовним.

Дія гарантії або поруки закінчується із закінченням забезпеченого ними зобов'язання, зокрема у разі виконання зобов'язання позичальником. Гарантія чи порука припиняється також, якщо кредитор протягом трьох місяців із дня настання строку зобов'язання не подав позову до гаранта (поручителя). Якщо строк виконання зобов'язання не зазначений або визначений моментом вимоги, то за відсутності іншої угоди відповідальність гаранта (поручителя) припиняється після закінчення одного року з дня укладення договору гарантії (поруки).

## 8.4. Посередницькі послуги

### 8.4.1. Агентські послуги

*Агентські послуги* — це послуги, в разі надання яких клієнт, не втрачаючи прав власника, уповноважує банк на проведення певних операцій від його (клієнта) імені. Це можуть бути послуги, пов'язані зі збереженням майна, інвестиціями та комерційними операціями, оплатою рахунків, сплатою податків, операціями купівлі-продажу, оформленням і відновленням страхових полісів і т. ін.

Агентські послуги супроводжують усі види банківських операцій, як і консультативно-інформаційні, що стосуються фінансового аналізу та бухгалтерського обліку, оцінки платоспроможності як самого клієнта, так і його партнерів, організації емісії цінних паперів та їхнього обігу на вторинному ринку, вибору напрямку інвестування коштів, вибору форм розрахунків і можливих видів лізингу, факторингу і т. п.

На практиці надання таких послуг оформляють двома видами цивільно-правових договорів: *договором доручення* та *договором комісії*. За своєю суттю ці договори є договорами на продаж послуг. Законодавець під продажем послуг розуміє будь-які операції цивільно-правового характеру з надання послуг, надання права на користування або розпорядження товарами, у тому числі нематеріальними активами, а також з надання будь-яких інших, ніж товари, об'єктів власності за компенсацію, а також операції з безоплатного надання послуг.

*За договором доручення* одна сторона (повірений) зобов'язується виконати від імені та за рахунок другої сторони (довірителя) певні юридичні дії — підписання документів, укладення угод. Але, виконуючи юридичні дії, повірена особа виконує і фактичні дії — пошук контрагентів, наведення довідок, огляд майна тощо. Повірений є представником свого довірителя перед третіми особами. Вказівки довірителя на вчинення повіреним конкретних юридичних дій містяться у договорі або у виданій на його підставі довіреності. Повірений зобов'язаний терміново передати довірителеві все одержане у

зв'язку з виконанням доручення (цінні папери, майно, грошові кошти, документи). Довіритель, оскільки повірений діє за його рахунок, повинен забезпечити повіреного коштами, необхідними для виконання доручення, а також відшкодувати йому фактичні витрати при виконанні ним доручення.

За договором комісії одна сторона (комісіонер) зобов'язується за дорученням другої сторони (комітента) за винагороду укласти одну або кілька угод від свого імені за рахунок комітента. За цим договором укладають угоди не безпосередньо особою, заінтересованою в їх кінцевому результаті, а за її дорученням і за її рахунок іншою особою. За угодами, які укладає комісіонер з третіми особами, набуває права і стає зобов'язаним не комітент, а комісіонер, бо він укладає угоди хоч і за рахунок комітента, але від свого імені.

Повіреним і довірителем, а також комісіонером і комітентом можуть бути громадяни і юридичні особи, зокрема банки.

Договір доручення має багато спільного з договором комісії. Схожість полягає в тому, що в них є третя особа, а також у тому, що на підставі цих договорів одна сторона (повірений чи комісіонер) укладає угоди в інтересах другої сторони (довірителя чи комітента).

Але між ними існують істотні відмінності:

1. За договором комісії комісіонер укладає угоди від свого імені, а за договором доручення повірений діє від імені довірителя. У комісіонера виникають права і обов'язки щодо третьої особи, а повірений жодних прав та обов'язків за укладеними договорами не набуває.
2. Договір доручення може бути сплатним і безоплатним. Договір комісії є сплатним, причому ознака платності настільки характерна, що право на винагороду виникає у комітента незалежно від того, чи було воно спеціально передбачене договором.

Комерційні банки надають різноманітні види посередницьких послуг. Найпоширенішими серед них є посередництво в одержанні клієнтом кредиту, в операціях з майном, зокрема цінними паперами, валютою. Перший вид посередницьких послуг надається банком тоді, коли він сам з тієї чи іншої причини не може задовольнити кредитну заявку клієнта. У цьому разі обслуговуючий банк може бути посередником у пошуку клієнтові іншого банку-кредитора або на його прохання одержати міжбанківський кредит і за його рахунок надати кредит клієнту. Якщо клієнтові потрібен великий кредит, то банк може вдатися до консорціумного або паралельного кредитування клієнта.

Помітно збільшилося надання посередницьких послуг в операціях із цінними паперами. При первинному розміщенні цінних паперів комерційні банки можуть за дорученням, від імені і за рахунок емітента виконувати обов'язки щодо організації передплати на цінні папери або їх реалізації іншим способом. При цьому можливі два варіанти. При першому комерційний банк

надає послуги з первинного розміщення цінних паперів без зобов'язань щодо викупу нерозміщеної частини емісії. Головний обов'язок банку в цьому випадку — докласти максимальних зусиль для розміщення цінних паперів, проте фінансової відповідальності за кінцевий результат банк не несе.

Другий варіант передбачає, що комерційний банк зобов'язується у разі неповного розміщення цінних паперів викупити в емітента їх нереалізовану частину, тобто бере на себе ризики розміщення цінних паперів.

Комерційні банки можуть займатися і брокерською діяльністю, тобто здійснювати цивільно-правові угоди щодо цінних паперів, які передбачають оплату цінних паперів проти їх поставки новому власнику на підставі договорів доручення чи комісії за рахунок своїх клієнтів.

Посередництво комерційних банків у валютних операціях передбачає, зокрема, купівлю-продаж іноземної валюти або платіжних документів у ній, конверсію однієї іноземної валюти в іншу, конверсію упродовж визначеного строку національної валюти в іноземну, і навпаки; переказ за дорученням громадян іноземної валюти за кордон і виплату громадянам одержаних на їх ім'я з-за кордону переказів; інкасування іноземної валюти та платіжних документів у ній тощо.

#### 8.4.2. Консультативні й інформаційні послуги

Комерційні банки надають своїм клієнтам *консультаційні послуги*. Вони консультують клієнтів з питань бухгалтерського обліку, звітності, оподаткування, аналізу фінансово-господарської діяльності, зовнішньоекономічної діяльності та інших видів економіко-правового забезпечення підприємницької діяльності фізичних та юридичних осіб. Значну кількість видів консультаційних послуг, яку надають комерційні банки, становлять послуги, пов'язані з виконанням ними активних і пасивних операцій та наданням інших послуг: залученням ресурсів, кредитуванням, фінансуванням капітальних вкладень, розрахунково-касовим обслуговуванням, зовнішньоекономічною діяльністю, операціями із цінними паперами тощо.

Консультаційні послуги можуть надаватись усно або письмово, а плата за їх надання у деяких випадках включається в плату за основний вид операції (послуги), який супроводжується консультуванням.

Наданням консультаційних послуг можуть займатися як менеджери підрозділів банку, так і працівники спеціально створених підрозділів. В окремих випадках консультантами можуть бути сторонні спеціалісти і організації, які залучаються банками для надання консультацій своїм клієнтам. Консультаційні послуги передбачають наявність у працівників, що їх надають, певних знань у галузі економіки, банківської справи, інших видів економіко-правового забезпечення підприємницької діяльності, а також досвіду практичної роботи у відповідних галузях знань.

**Інформаційні послуги.** Банки, завдяки своїм місцю та ролі в економіці, наявності сучасних засобів телекомунікацій і електронно-обчислювальної техніки завжди мають значну кількість різноманітної інформації, тобто документованих або публічно оголошених відомостей про події та явища, що відбуваються у суспільстві, державі, економіці. Це дає змогу комерційним банкам надавати інформаційні послуги, тобто займатися діяльністю, пов'язаною з доведенням інформаційної продукції до споживачів з метою задоволення їхніх інформаційних потреб.

Основними видами інформаційної діяльності є:

1. Одержання інформації, тобто набуття, придбання, накопичення відповідно до чинного законодавства документованої або публічно оголошеної інформації громадянами, юридичними особами або державою.
2. Використання інформації — це задоволення інформаційних потреб юридичних і фізичних осіб.
3. Поширення інформації — це розповсюдження, оприлюднення, реалізація у встановленому законом порядку інформації.
4. Зберігання інформації — це забезпечення належного стану інформації та її матеріальних носіїв.

Інформаційні послуги та інформаційна продукція, тобто матеріалізований результат інформаційної діяльності, можуть бути об'єктом товарних відносин. Ціни та ціноутворення на інформаційну продукцію й інформаційні послуги встановлюються договорами.

За режимом доступу інформацію поділяють на такі види:

- *відкрита інформація*, доступ до якої забезпечується через публікацію її в офіційних друкованих виданнях, поширення засобами масової комунікації, безпосереднє надання заінтересованим клієнтам;
- *інформація з обмеженим доступом*, яку, у свою чергу, за своїм правовим режимом поділяють на конфіденційну і таємну. Конфіденційна інформація — це відомості, які перебувають у володінні, користуванні або розпорядженні окремих фізичних або юридичних осіб і поширюються за їх бажанням відповідно до передбачених ними умов. Володіння інформацією ділового, комерційного, банківського та іншого характеру, одержаною на власні кошти юридичної або фізичної особи, або такою, яка є предметом їх банківського, комерційного, ділового та іншого інтересу і не порушує передбаченої законом таємниці, дає змогу юридичній або фізичній особі самостійно визначати режим доступу до інформації, включаючи належність її до категорії конфіденційної. Виняток становить інформація комерційного та банківського характеру, правовий режим якої встановлений чинним законодавством. Так, Закон України «Про банки та банківську діяльність» передбачає, що банки гарантують таємницю за операціями, рахунками та вкладками своїх клієнтів і кореспондентів. Усі службовці банків зобов'язані



зберігати таємницю за операціями, рахунками та вкладками банку його клієнтів і кореспондентів.

До таємної інформації належить інформація, що містить відомості, які становлять державну та іншу таємницю, передбачену законом.

До найпоширеніших видів інформаційних послуг, що надають комерційні банки, можна віднести:

- інформування про чинне законодавство зарубіжних країн у галузі банківської справи, фінансів, валютного регулювання, оподаткування тощо;
- надання копій грошово-розрахункових документів;
- допомога у розшуку перерахованих сум;
- надання інформації про прийняття Національним банком України та іншими органами рішень, які впливають на господарську діяльність клієнта;
- доведення інформації про курси іноземних валют, котирування цінних паперів та їх дохідність тощо;
- сприяння в підборі партнерів (покупців або постачальників), засновників, учасників обмінних операцій тощо.

#### 8.4.3. Довірчі (трастові) послуги

*Трастові послуги* — це операції банків та інших фінансових інститутів з управління майном і виконання інших послуг за дорученням клієнтів і в їхніх інтересах на правах довіреної особи. Отже, в зазначених правовідносинах беруть участь три сторони:

- довіритель майна (засновник) — юридична або фізична особа, яка заснувала траст та/або передала довірительному власнику повноваження власника належного їм майна відповідно до укладеного між ними договору;
- довірительний власник (траст) — сторона, яка здійснює управління майном. Ним можуть бути спеціалізовані трастові компанії (довірчі товариства) або трастові відділи банків;
- бенефіціар — особа, на користь і в інтересах якої надають довірчі послуги. Ним може бути сам довіритель майна або третя особа.

Залежно від характеру розпорядження майном трастові послуги поділяють на такі:

- активні, коли майно, що перебуває у розпорядженні трастової компанії чи банку, може видозмінюватися, зокрема шляхом його продажу, надання в позику або заставу без додаткової згоди довірителя;
- пасивні, коли майно не може бути використане довіреними особами без відповідної згоди довірителя.

За характером дій, які може здійснювати довірчий власник, розрізняють довірчі послуги, пов'язані з управлінням майна довірителя і не пов'язані з таким. Правовою основою трастових послуг, не пов'язаних з управлінням

майна, є те, що комерційний банк або трастова компанія у цьому разі є повіреною особою, яка бере на себе здійснення юридичних дій за рахунок і від імені клієнта.

Залежно від категорії довірителя майна розрізняють трастові послуги:

- 1) для фізичних осіб;
- 2) для юридичних осіб.

Інколи в окремих виді виділяють трастові послуги, що надають, наприклад, пенсійним, благодійним, інвестиційним фондам. Останні здійснюють нагромадження коштів своїх акціонерів чи засновників, які бажають одержати високі доходи по них за рахунок вкладення об'єднаних грошових коштів у надійні та високоприбуткові активи.

Законодавство України не передбачає довірче управління як один із видів зобов'язань. За правовою природою довірче управління подібне і перебуває ближче до таких видів зобов'язань, як доручення та комісія (див. підп. 8.3). Тому відносини, адекватні довірчій власності, можуть бути надто різними залежно від того, хто, з якою метою і кому передає своє майно на правах довірчої власності.

Трастові послуги на користь фізичних осіб включають такі послуги:

1. *Розпорядження спадщиною, або заповідальний траст*, тобто розпорядження майном клієнта після його смерті. Може здійснюватися відповідно до залишеного померлим письмового заповіту, в якому зазначено виконавця заповіту, або за рішенням суду, коли заповіт не було складено. В обох випадках розпорядником спадщиною може бути трастова компанія чи траст-відділ комерційного банку. Розпорядження майном включає: одержання рішення суду; збір та інвентаризація майна; забезпечення схоронності спадщини; сплату адміністративних витрат і податків; здійснення розрахунків із кредиторами; реалізацію майна, яке не підлягає тривалому зберіганню; контроль за здійсненням комерційних операцій; розподіл майна між спадкоємцями тощо.

2. *Управління майном згідно з договором, або прижиттєвий траст*. Сутність його полягає в тому, що довіритель передає банку в управління майно, який зберігає його, інвестує, розпоряджається доходом, одержаним від майна, у визначеному договором порядку. У визначених договором випадках довіритель зберігає право втручатися в процес управління майном. Право управління майном може переходити до банку не лише за заповітом, а й шляхом укладення прижиттєвих угод. Це пов'язано з тим, що довіритель майна не хоче передавати його спадкоємцям відразу, не в змозі чи не бажає самостійно займатися своїм бізнесом тощо.

Управління майном передбачає прийняття рішень щодо його розміщення, оформлення страхування та внесення страхових платежів, депозитні операції з готівкою, облікові операції, виплату доходів бенефіціару, аналіз ефективності використання майна тощо.

3. *Опікунство та забезпечення зберігання майна.* Передбачає набір операцій, аналогічних управлінню майном. Зазначений вид трастових послуг поширюється переважно на неповнолітніх, які вважаються недієздатними для управління та володіння майном. Якщо неповнолітній дістав у спадщину майно, то в цьому разі призначають опікуна, який розпоряджається ним в інтересах спадкоємця.

Опікунство та забезпечення зберігання майна існує в двох формах: опікунства індивіда (неповнолітнього, недієздатного) та опікунства майна — у випадку, якщо власник майна фізично нездатний самостійно здійснювати управління ним.

4. *Агентські послуги.* Характеризуються тим, що одна особа (агент) виконує як юридичні, так і фактичні дії за дорученням і за рахунок іншої особи (принципала). Агент, а ним може бути траст-відділ банку, діє, як правило, від імені принципала, і відповідно укладені ним або за його сприяння договори створюють права і обов'язки безпосередньо для принципала. Агентські послуги включають, зокрема: збереження активів, наприклад цінних паперів; одержання доходів за ними та повідомлення клієнта; купівлю-продаж цінних паперів і доставку їх до клієнта; обмін цінних паперів; погашення облігацій; сплату податків; оформлення страхових полісів; оплату рахунків; укладання від імені клієнта договорів; одержання кредитів; купівлю-продаж іноземної валюти і дорогоцінних металів.

Трастові послуги, що надаються юридичним особам, включають:

- обслуговування облігаційної позики, що супроводжується передачею довіреній особі права розпорядження майном, яке служить забезпеченням позики;
- агентські послуги;
- створення фондів погашення заборгованості, з яких, відповідно до умов договору, може здійснюватись погашення боргів, сплата процентів, викуп облігацій; виплата дивідендів акціонерам тощо;
- тимчасове управління справами компанії у випадку її реорганізації чи ліквідації;
- послуги депозитарію (зберігання акцій, за якими акціонери передали право голосу уповноваженим представникам);
- розпорядження активами, включаючи управління нерухомістю як всередині країни, так і за кордоном;
- обслуговування працівників компанії. У цьому разі траст-відділи надають послуги в інтересах працівників, здійснюючи управління фондами компаній, призначеними для виплати пенсій, різних винагород і допомог;
- інвестування коштів клієнта у визначені ним види активів;
- управління коштами благодійних фондів.

Однією з довірчих послуг, яку надають комерційні банки фізичним та

юридичним особам, є *послуги щодо зберігання цінностей*. Основною рисою надання таких послуг є те, що комерційні банки мають відповідні спеціальні приміщення чи спеціальне обладнання, які виключають випадкову втрату або пошкодження цінностей, прийнятих на зберігання. Відносини між особою, яка передає цінності на зберігання, та комерційним банком регулюються договором, який може бути укладений на визначений строк, без зазначення строку або до витребування. Після закінчення строку зберігання, передбаченого договором, і невитребуванням клієнтом цінностей комерційний банк продовжує їх зберігати до того моменту, поки вони не будуть взяті іншою стороною. В такому разі банк має право вимагати відшкодування йому додаткових витрат зі зберігання цінностей.

Послуги щодо зберігання цінностей надаються комерційними банками у трьох формах: зберігання цінностей клієнтів у сховищі; надання клієнтам сейфів у приміщенні банку; надання нічних сейфів клієнтам.

За надання довірчих послуг банк стягує плату, розмір якої встановлюється в договорі між банком і клієнтом.

### 8.5. Фінансовий інжиніринг

*Фінансовий інжиніринг* — це цілеспрямоване розроблення та реалізація нових фінансових інструментів і нових фінансових технологій, а також творчий пошук нових підходів до вирішення фінансових проблем за допомогою уже відомих фінансових інструментів і технологій. Можна сказати, що фінансовий інжиніринг допомагає банкам та іншим фінансовим посередникам оперативніше та ефективніше реагувати на зміни, що відбуваються у світі, в законодавстві та економіці конкретної країни, всередині конкретного суб'єкта господарювання.

Зауважимо, що фінансовий інжиніринг не слід ототожнювати з фінансовим аналізом, який є лише першим суттєвим етапом фінансового інжинірингу. Суть фінансового аналізу полягає в розчленуванні чи розкладі цілого на складові частини з метою їх вивчення, з'ясування відношення між ними, виявленні наявності проблеми та її першопричин. Фінансовий інжиніринг, використовуючи результати фінансового аналізу, відповідний власний інструментарій та операційні схеми, а також власне розуміння проблеми, займається розробленням, конструюванням і реалізацією нових фінансових інструментів і технологій з метою розв'язання відповідних фінансових проблем.

В окремих випадках шляхи вирішення цих проблем мають одноразовий характер, вони непридатні для повторного використання. Водночас може бути, що готове рішення фінансової проблеми має досить широке застосування, тобто може використовуватися значною кількістю суб'єктів господарювання. Отже, кожний фінансовий інструмент чи схема повинні задовольняти

конкретні потреби клієнта, у більшості випадків схеми фінансового інжинірингу не можуть бути універсальними і уніфікованими.

З погляду практики фінансовий інжиніринг охоплює різні сфери економіки та напрями діяльності. Зокрема, відчутна роль фінансового інжинірингу в торгівлі цінними паперами та похідними цінними паперами, особливо при здійсненні арбітражу у часі. Як правило, основою для існування похідних цінних паперів є невизначеність у майбутньому. Тому механізм випуску і обігу похідних цінних паперів пов'язаний з правом на придбання чи продаж протягом строку, визначеного договором (контрактом), цінних паперів, інших фінансових і товарних ресурсів.

У галузі корпоративних фінансів часто виникає потреба у фінансовому інжинірингу для створення нових інструментів або технологій захисту капіталів при здійсненні значних за обсягом комерційних операцій.

До проблем фінансового інжинірингу відносяться питання, що виникають при злитті або поглинанні підприємств. Прикладом такого фінансового інжинірингу можна назвати появу «проміжного» фінансування. При «проміжному» фінансуванні інвестиційний банк надає кредит групі викупу на строк, доки не буде організовано фінансування на стабільнішій основі. Надаючи такий кредит, інвестиційний банк одержує не лише проценти, а й комісійні доходи за надання консультаційних та інших послуг. Водночас банк заінтересований у найскорішому поверненні кредиту, оскільки такий кредит є досить ризиковим.

Фінансовий інжиніринг відіграє значну роль у управлінні короткостроковими та довгостроковими інвестиціями. Зокрема були розроблені та впроваджені в практику такі інструменти, як взаємні фонди грошового ринку, взаємні фонди та ринок *REPO*. Взаємні фонди грошового ринку продають свої паї дрібним інвесторам, а потім об'єднують кошти для наступного інвестування — так само, як і традиційні взаємні фонди. Різниця полягає в тому, що взаємні фонди грошового ринку інвестують кошти виключно в малоризикові короткострокові інструменти грошового ринку. Дохід від цих інструментів потім розподіляється між пайовиками за відрахуванням невеликих комісійних. У більшості випадків вартість паю була постійною, дивіденди сплачувалися часто, як правило, щоденно і переглядалися щомісяця. Потім взаємні фонди грошового ринку одержали можливість випускати чеки, що ще більше підвищило їхню привабливість.

*REPO* — це операції з продажу та купівлі цінних паперів з різними датами розрахунку. Зворотне *REPO*, або угода про купівлю цінних паперів із зворотним продажем, є дзеркальним відображенням *REPO*, тобто *REPO* та зворотне *REPO* — це фактично короткострокові кредити, забезпечені базисними цінними паперами, наприклад державними цінними паперами. Їх використовують для одержання короткострокового фінансування, інвестуванн

короткострокових залишків готівки або одержання цінних паперів для використання при «коротких» продажах.

Значна роль фінансового інжинірингу пов'язана з обслуговуванням населення. Тут можна назвати, зокрема, «нау»-рахунки, індивідуальні пенсійні рахунки.

Відчутну роль відіграє фінансовий інжиніринг у фінансуванні зовнішньої торгівлі, залученні грошових ресурсів для інвестицій; покритті бюджетного дефіциту, зниженні бази оподаткування у клієнта, включаючи самі банки; сек'юритизації активів; управлінні ризиками тощо.

Застосування фінансового інжинірингу передбачає наявність у банків висококваліфікованих спеціалістів, які повинні мати відповідний рівень знань у галузях економічної та фінансової теорії, бухгалтерської та банківської справи, юриспруденції, математики, статистики і оподаткуванні, володіти мистецтвом моделювання. Крім того, необхідно знати комп'ютерну та телекомунікаційну техніку, бути поінформованим про наявні, розроблені фінансові інструменти та схеми, розуміти, яким способом можна використати їх при вирішенні поставлених фінансових проблем.

Розроблення нових інструментів або схем фінансового інжинірингу починають, як правило, з пошуку нових концептуальних ідей. Можливі два шляхи. При першому ідею нових інструментів і схем фінансового інжинірингу можуть висувати працівники банку. При другому — аналізують та узагальнюють ситуацію в економіці, на ринку грошей, дії конкурентів, досліджують потреби клієнтів і зміни в законодавстві тощо.

Одержані в результаті пошуку дані, ідеї, проекти схем та інструменти банку необхідно оцінити, зокрема, з погляду:

- відповідності стратегії і тактиці банку;
- впливу ідеї на потенційну конкурентоспроможність банку та його клієнта;
- відповідності ідеї потребам, які існують у клієнтів банку, та можливостям самого банку;
- впливу, який може справити реалізація схеми фінансового інжинірингу, на активи та пасиви банку, його ліквідність і платоспроможність;
- економічної ефективності схеми фінансового інжинірингу як для банку, так і для інших учасників цієї схеми;
- перспективності використання схеми фінансового інжинірингу у майбутньому для інших клієнтів;
- впливу реалізації схеми фінансового інжинірингу на роботу окремих підрозділів банку;
- доцільності взяття банком на себе відповідних видів ризику, способів їх зменшення.

Розвиток фінансового інжинірингу зумовлений низкою факторів, які умовно можна поділити на дві групи: екзогенні, що діють ззовні відносно

фірми, та ендогенні, що є внутрішніми відносно неї і які вона частково може контролювати.

До *екзогенних факторів* відносять зокрема: мінливість ціни; загальну глобалізацію ринків; податкові асиметрії; досягнення науки і технології; досягнення економічної та фінансової теорії; зміни в регулюючому законодавстві; посилення конкуренції; зниження операційних витрат тощо.

*Ендогенні фактори* включають в себе: потреби в ліквідності, неохильність акціонерів і менеджерів до ризику, розбіжності в інтересах власників і менеджерів, розрив між високим рівнем професіоналізму керуючих інвестиціями та поверхневим рівнем підготовки старшого персоналу.

## 9. Аналіз діяльності комерційних банків та оцінка їхнього фінансового стану

### 9.1. Фінансові звіти банку та оцінка його діяльності

Звітність як складова методу бухгалтерського обліку є його завершальним етапом. Фінансова звітність являє собою систему взаємозв'язаних узагальнених показників, що відображають фінансовий стан та результати діяльності банку за звітний період. Їх складають шляхом підрахування, групування та спеціального оброблення даних поточного бухгалтерського обліку.

Складання фінансової звітності, як і ведення фінансового обліку, регулюється міжнародними стандартами та чинним законодавством України. Фінансова звітність ґрунтується на даних аналітичного та синтетичного обліку.

Важливою вимогою до фінансової та статистичної звітності є достовірність і реальність інформації, що забезпечується документуванням банківських операцій, проведенням періодичних інвентаризацій, за допомогою яких контролюють та уточнюють наявність і вартість активів і пасивів банку, цінностей та операцій, що обліковуються на позабалансових рахунках.

Обов'язковою вимогою до фінансової та статистичної звітності є її порівняність, зіставлення показників звітного періоду з аналогічними показниками минулих періодів. Лише на цій основі можна зробити відповідні висновки про зміни у фінансовому стані банку, спрогнозувати тенденції розвитку банківських операцій.

До складу *фінансової звітності* включають бухгалтерський баланс, звіт про прибутки та збитки.

До *статистичної звітності* відноситься звітність про кредитні та депозитні операції в національній та іноземній валюті, процентні ставки, операції з цінними паперами та інші банківські операції.

*Банківський баланс* — це бухгалтерський баланс, який відбиває стан активів, пасивів і власного капіталу у грошовій формі на певну дату. Актив і

пасив балансу поділяють за окремими статтями балансу. Кожна стаття характеризує окремий вид господарських засобів або джерел їх формування. Статті балансу групують за економічним змістом і розміщують згори вниз в міру зниження ліквідності (активні рахунки) і збільшення строків зобов'язань (пасивні рахунки).

Комерційні банки складають щоденні та місячні баланси. Щоденне складання балансу є особливістю бухгалтерського обліку в банках. Воно забезпечує щоденний і повний облік банківських операцій та контроль за наявністю грошових коштів і цінностей, які розміщені в банку.

Баланс містить лише залишки (сальдо) рахунків бухгалтерського обліку на певну дату, тому в банківській практиці його називають сальдовим. Крім сальдових та оборотно-сальдових балансів (місячний баланс з інформацією про обороти та вихідні залишки за балансовими та позабалансовими рахунками), комерційні банки складають місячний балансовий звіт. Він характеризує фінансовий стан банку, відбиває його активи, зобов'язання та власний капітал у грошовому виразі на певну дату. Всі суми в балансовому звіті розподіляють за ознаками резидентності та виду валюти.

Активи балансового звіту банку включають такі основні статті:

1. Валюта, монета і банківські метали.
2. Дорожні та інші чеки.
3. Кошти на кореспондентських рахунках у НБУ та в інших банках.
4. Депозити і кредити в банках.
5. Цінні папери в портфелі банку на продаж та інвестиції.
6. Кредити та фінансовий лізинг, надані клієнтам.
7. Інвестиції в асоційовані та дочірні компанії.
8. Нематеріальні активи.
9. Матеріальні активи.
10. Інші активи.

Зобов'язання в балансовому звіті представлені такими статтями:

1. Кореспондентські рахунки НБУ та інших банків.
2. Депозити та кредити, одержані від інших банків.
3. Кредити, одержані від НБУ.
4. Строкові депозити клієнтів і кошти до запитання.
5. Власні цінні папери.
6. Інші зобов'язання.

До власного капіталу банку належить статутний капітал, нерозподілений прибуток і резерв поточного та минулих років, інші фонди та резерви банку.

Фінансові результати діяльності комерційного банку відбивають у кварталній звітності про прибутки та збитки. Інформацію про доходи та витрати наводять у двох колонках: перша деталізує доходи або витрати за звіт-



ний квартал поточного року наростаючим підсумком, а друга — за відповідний період минулого року.

Звіт про прибутки та збитки ґрунтується на концепції грошових потоків за доходами та витратами, які групуються за їхнім економічним характером. Дохідні статті форми розміщені у її лівій частині, а витратні — у правій. При цьому кожній групі доходів по горизонталі відповідає аналогічна група витрат. Це дає змогу оцінювати собівартість формування різних груп ресурсів і безпосередній чистий прибуток (збиток) від операцій. Доходи і витрати відбиваються в обліку в тому періоді, в якому були зроблені чи здійснені, незалежно від фактичного одержання чи сплати грошових коштів. Якщо очікується, що економічні вигоди будуть виникати протягом кількох звітних періодів і зв'язок з доходом може бути визначений попереду, витрати відображаються у звіті про прибутки та збитки на основі систематичних процедур часткового розподілу. У таких випадках витрати розглядають як зношення або амортизацію.

У загальному вигляді звіт про прибутки та збитки комерційного банку можна подати так:

Доходи	Витрати
Процентні доходи	Процентні витрати
Комісійні доходи	Комісійні витрати
Результат від торговельних операцій	
Інші банківські операційні доходи	Інші банківські операційні витрати
Інші небанківські операційні доходи	Інші небанківські операційні витрати
Зменшення резервів за заборгованістю	Відрахування в резерви
Непередбачені доходи	Непередбачені витрати
	Прибуток (збиток) до сплати податку
	Податок на прибуток
	Чистий прибуток (збиток)

Як уже зазначалося, статті доходів і витрат ураховують та оцінюють у момент продажу активу або в міру надання послуг. Усі доходи та витрати установи, що відносяться до звітного періоду, мають відобразитися у цьому самому періоді незалежно від того, коли були одержані або сплачені кошти. Витрати та доходи, пов'язані з цими витратами, мають відбиватися у бухгалтерському обліку в один і той самий звітний період.

Згідно із Законом України «Про внесення змін і доповнень до Закону України «Про оподаткування прибутку підприємств» сукупність усіх доходів має назву «валові доходи», а сукупність витрат — «валових витрат».

Виходячи з цього при визначенні прибутку, що оподатковується, валовий дохід комерційного банку за звітний період зменшується на суму валових витрат і суму амортизаційних відрахувань.

**Важлива особливість:** розрахунок оподатковуваного прибутку безпосередньо не пов'язаний з формуванням балансового прибутку комерційного банку як платника податку. З цього приводу комерційні банки здійснюють два види обліку: фінансовий та податковий.

Податковий облік ведуть з метою накопичення даних про валові доходи та валові витрати комерційного банку і використовують для складання податкової звітності (декларації про прибуток банківської установи та додатків до неї), а фінансовий облік — для складання звіту про прибутки та збитки, тобто для визначення фінансового результату.

Порядок ведення податкового обліку визначається банком самостійно відповідно до зазначеного закону, порядок ведення фінансового обліку визначається Національним банком України.

Для того, щоб зрозуміти різницю між розрахунком прибутку комерційного банку за фінансовим обліком і податковим обліком, розглянемо такий приклад.

№ п/п	Найменування операції	Фінансовий облік	Податковий облік	Сума
1	2	3	4	5
1	Нараховані проценти за кредитами за звітний місяць			200
2	Нараховані проценти за депозитами за звітний місяць			5
3	Отримані проценти за кредитами за звітний місяць			200
4	Реалізовані цінні папери (ошадні сертифікати), емітовані банком			300
5	Нараховані проценти за ошадними сертифікатами, емітованими банком			1
6	Сплачена вартість торговельного патенту			20

1	2	3	4	5
7	Вдійснення попередньої оплати послуг, які надаватимуться в майбутньому			20
8	Сума перевищення балансової вартості матеріалів на складі на кінець звітнього періоду над балансовою вартістю на початок періоду			1
9	Прибуток	332,5	352,5	

*Результат податкового обліку звітнього місяця.*

Прибуток до оподаткування:  $200(1) + 300(4) + 1(8) - 5(2) - 1(5) - 20(7) = 475$ .

Сума зменшення податкового зобов'язання — 20(6).

Отже, податок на прибуток згідно з податковим обліком комерційного банку становить  $(475 * 30/100) - 20 = 122,5$ . Чистий прибуток — 352,5.

Зробимо розрахунок фінансового результату згідно з фінансовим обліком.

Прибуток:

$$200(3) - 5(2) + 300(4) + 1(8) - 1(5) - 20(6) = 475.$$

Податок на прибуток —  $475 * 30/100 = 142,5$ .

Чистий прибуток —  $475 - 142,5 = 332,5$ .

Отже, на 20 грн. банком було переплачено податку на прибуток у зв'язку з тим, що за звітний період банком було одержано доходів менше, ніж нараховано, і були здійснені витрати, що не ввійшли до валових витрат, а склали його дебіторську заборгованість.

Банківські доходи та витрати обліковуються на рахунках 6-го і 7-го класів, а прибуток — на рахунках 5-го класу. Розподіл прибутку, одержаного за рік, відбувається на зборах акціонерів банку, але, як правило, правління банку для фінансування поточної діяльності банку протягом звітнього року використовує одержаний прибуток, а на зборах тільки затверджують фактичний розподіл прибутку. Такий порядок можливий тоді, коли комерційний банк здатний спрямувати кошти на формування резервного фонду і резервів для покриття можливих втрат від активних операцій. Вимоги НБУ щодо обов'язкового формування банками необхідних розмірів резервів для покриття можливих втрат від активних операцій змушують останніх приділяти їм постійну увагу та коригувати розмір прибутку в разі невідповідності фактично створених резервів їх розрахунковим сумам.

## 9.2. Прибутковість банку

Для підвищення фінансової стійкості банку важливе значення має зростання його доходів, а як наслідок — і прибутковості банку, що є одним із основних джерел поповнення власного капіталу банку.

У світовій практиці спостерігається постійне зростання як банківських активів, так і рівня дохідності за ними. І хоча збільшується частка доходів, одержаних у вигляді комісійної винагороди від надання банківських послуг, проценти, одержані від кредитних операцій банку, забезпечують основну частку банківських доходів. Така тенденція спостерігається і в Україні. При цьому внаслідок слабого розвитку ринку банківських послуг основну масу банківських доходів одержують у вигляді процентів за користування кредитними коштами, що були надані банком платоспроможним клієнтам.

Структура банківських доходів має такий вигляд:

*Доходи від проведення активних операцій:*

- доходи від кредитування;
- доходи від інвестиційних операцій.

*Доходи від комісійних операцій:*

- доходи від розрахунково-касового обслуговування;
- доходи від трастових операцій;
- доходи від факторингових операцій;
- доходи від лізингових операцій;
- інші доходи від комісійних операцій.

*Інші доходи*

Доходи від кредитування складаються із процентів по банківських позиках, а також з облікових процентів, що одержують при обліку векселів. Близько 70 % доходів банки одержують саме від надання позик.

Важливе значення для зростання дохідності банків має інвестиційний портфель цінних паперів банку. Обсяги доходу із цього джерела залежать від розміру й структури інвестиційного портфеля, а також дохідності різних видів цінних паперів.

Основну масу доходу від комісійних операцій банки одержують у вигляді комісійної винагороди за розрахунково-касове обслуговування своїх клієнтів. Інші види комісійних доходів становлять незначну частку в загальному обсязі доходів з причини нерозвинутості ринку таких послуг, як трастові, факторингові, лізингові та інші.

До інших видів доходу від комісійних операцій належать:

- комісія за надання гарантій та порук;
- плата за акцептні операції банку;
- плата за фінансування капітальних вкладень та інші інвестиційні послуги;

- комісійні за здійснення валютних операцій;
- комісійна винагорода за консалтинговими послугами.

Оскільки прибуток банку — це різниця між валовими доходами та валовими витратами банку, розглянемо структуру його витрат.

**Структура витрат банку.** Витрати банку включають:

***Операційні витрати:***

- сплачені проценти за залученими банком коштами;
- сплачена комісія;
- витрати на операції із цінними паперами;
- витрати на валютні операції;
- витрати на розрахунково-касове обслуговування;
- витрати на страхування майна, цінностей, ризику;
- інші операційні витрати.

***Неопераційні витрати:***

- витрати на утримання персоналу;
- витрати по експлуатації основних фондів банку;
- інші витрати.

Найбільшу частку в загальній сумі витрат банку займають *витрати на виплату процентів за залученими банком ресурсами* (виплати за депозитами, за рахунками до запитання, за депозитними сертифікатами тощо). Ці виплати набагато перевищують виплати за іншими статтями і становлять більш як половину операційних витрат.

*Комісійні виплати* — це виплати, які здійснює банк у процесі проведення своїх активних операцій і надання послуг клієнтам, а також витрати з ведення кореспондентських рахунків.

*Витрати на валютні операції* — це витрати на розрахункове обслуговування зовнішньоекономічної діяльності.

*Неопераційні витрати* включають: заробітну плату працівників банку, витрати на утримання приміщень та устаткування й інше.

До складу *інших витрат* належать витрати, які не передбачені іншими статтями. Це судові витрати, сплачені банком штрафи тощо.

Банківські менеджери повинні здійснювати щомісячний аналіз рівня доходів і витрат банку як у цілому, так і за статтями з метою мінімізування витрат банку й одержання прибутку.

Банки заінтересовані в збільшенні чистого доходу, і для цього в їхньому розпорядженні є такі можливості:

- підвищення рівня дохідності від використання кожної складової активів;

- здійснення перерозподілу активів на користь тих, що дають найбільший дохід;
- зменшення процентних і непроцентних витрат.

У світовій практиці існує багато показників, що характеризують прибутковість банківських установ. Найважливішими показниками прибутковості банку, що використовують в Україні, є такі:

- ROA — прибутковість банківських активів;
- ROE — прибутковість акціонерного капіталу банку;
- SPRED — процентна маржа.

**ROA** — це показник, що характеризує співвідношення чистого прибутку банку після сплати податків до активів банку і показує, скільки чистого прибутку дає одиниця активів банку. Цей показник можна виразити такою формулою:

$$ROA = \frac{ЧП}{A},$$

де ЧП — чистий прибуток банку;

A — активи банку.

**ROE** — показник ефективності роботи менеджерів банку, він свідчить про те, як вони справляються із завданням одержання чистого прибутку з активів банківської установи.

**ROE** — показник, що характеризує відношення чистого прибутку банку після сплати податків до акціонерного капіталу банку і виражається формулою

$$ROE = \frac{ЧП}{K_A},$$

де ЧП — чистий прибуток банку;

$K_A$  — акціонерний капітал банку.

**ROE** — показник, що вимірює дохідність акціонерного капіталу банку. Його значення особливо цікавить акціонерів банку, оскільки воно приблизно дорівнює розміру чистого прибутку, який одержуватимуть акціонери від інвестування свого капіталу.

**SPRED** — показник, що свідчить про те, наскільки успішно банк виконує функцію посередника між вкладниками та позичальниками і наскільки гостра конкуренція на грошовому ринку, учасником якого є установи банків. Посилення конкуренції приводить до скорочення різниці між доходами за активами та витратами за пасивами. Цей показник визначається формулою

$$SPRED = \frac{\text{Процентні доходи}}{\text{Дохідні активи}} - \frac{\text{Процентні витрати}}{\text{Пасиви, за якими сплачуються проценти}}$$

Для аналізу прибутковості банків використовують також такі показники, як чистий прибуток на одну акцію (ЧПА) та чиста процентна маржа (ЧПМ).

$$ЧПа = \frac{\text{Чистий прибуток після сплати податків}}{\text{Кількість акцій, що перебуває в обігу}}$$

$$ЧПМ = \frac{\text{Процентні доходи} - \text{Процентні витрати}}{\text{Активи банку}}$$

Визначення прибутковості банківської установи неможливе без аналізу процентної маржі, тому розглянемо останній коефіцієнт докладніше. *Аналіз процентної маржі* відбувається за такими напрямками:

1. Порівняння фактичної процентної маржі з базовою (розрахунковою). Це дає змогу своєчасно визначити тенденцію зниження або збільшення процентного доходу.
2. Аналіз змін у складових процентної маржі.
3. Визначення параметрів, у межах яких зміни значення процентної маржі не потребують від керівництва банку прийняття конкретних заходів.

На розмір процентної маржі впливають такі чинники, як склад та обсяг залучених коштів, розмір кредитних та інших вкладень. Крім того, розмір процентної маржі залежить від співвідношення кредитних вкладень і джерел їх утворення за строками платежів, а також за ступенем терміновості перегляду процентних ставок. В економічних умовах України комерційні банки проводять політику плаваючих процентних ставок як за кредитами, так і за депозитами, і це сприймається як апіорі. Це означає, що протягом дії, наприклад депозитної угоди банк може змінювати процентну ставку вкладнику в односторонньому порядку за умови попередження останнього. Однак така практика має бути тимчасовою, оскільки розмір процентної ставки є суттєвою та важливою умовою договору і зміна його має узгоджуватися з власником коштів — вкладником. Тому в практиці іноземних банків використовують два види процентних ставок: фіксовані і плаваючі.

*Фіксовані процентні ставки* за депозитами, як правило, нижчі ринкових, але гарантують вкладнику фіксований дохід. А, наприклад, за комерційними середньостроковими кредитами, як правило, встановлюють *плаваючу процентну ставку*, яка складається із двох частин. Перша частина — ставка пропозиції кредитних ресурсів на відомих міжбанківських ринках, наприклад, процентна ставка на Лондонському міжбанківському грошовому ринку (LIBOR). Друга складова — це фіксована протягом дії кредитної угоди процентна ставка, яка залежить від категорії позичальника та встановлюється за домовленістю з останнім. У кредитних угодах, де передбачене використання плаваючих ставок, зі зміною ставки LIBOR змінюється відповідно і плата за користування кредитними коштами.

З погляду оцінки прибутковості банку *аналіз його процентних ставок* відіграє значну роль. Головним у цьому аналізі є розподіл активів і пасивів на такі групи:

- 1) активи та пасиви, за якими відбувається повний перегляд процентних ставок при змінах ринкових умов;
- 2) активи та пасиви, процентні ставки за якими можуть переглядатися протягом трьох місяців;
- 3) активи та пасиви, процентні ставки за якими можуть змінюватися понад три місяці;
- 4) активи та пасиви з повністю фіксованими ставками.

Перші дві групи активів і пасивів чутливі до зміни процентних ставок, останні дві — нечутливі. За стабільної фінансової ситуації в країні банки прагнуть витримувати баланс між вартістю активів і пасивів з фіксованими та плаваючими процентними ставками. Але така рівновага відбувається досить рідко. Як правило, при зростанні процентних ставок банки заінтересовані у перевищенні обсягів чутливих до змін процентних ставок активів над пасивами відповідного гатунку. У цьому разі виникає розрив, або дисбаланс, між групами активів та пасивів, який характеризує показник GAP. Якщо обсяг активів із чутливими процентними ставками більший від обсягу пасивів із чутливими процентними ставками, значення GAP позитивне, коли навпаки — від'ємне.

Визначення оптимального значення GAP, постійний аналіз змін у структурі активів і пасивів і процентних ставок, що їх характеризують, є важливим напрямом банківської діяльності. За умов фінансової нестабільності ризик зміни процентних ставок ускладнює роботу банківських менеджерів і суттєво впливає на можливість одержувати комерційним банком запланований обсяг прибутку.

### 9.3. Ліквідність і платоспроможність банку, оцінка рейтингу

Ліквідність і платоспроможність комерційного банку є одним з найважливіших показників, що характеризують фінансову стійкість банківської установи. Вони свідчать про достатність власних коштів того чи іншого банку для забезпечення захисту інтересів його вкладників та інших кредиторів, а також характеризують здатність банківської установи забезпечувати своєчасне виконання своїх грошових зобов'язань.

*Ліквідність* — це здатність банку забезпечити своєчасне виконання своїх грошових зобов'язань. Вона визначається збалансованістю між строками та сумами погашення активів і строками та сумами виконання зобов'язань банку, а також строками та сумами інших джерел і напрямів використання коштів типу видачі кредитів і понесених витрат.



**Платоспроможність** — здатність юридичної чи фізичної особи своєчасно та повністю виконати свої платіжні зобов'язання.

Одним із найважливіших завдань управління банком є забезпечення належного рівня ліквідності. Банк вважається ліквідним, якщо він має можливість залучати грошові кошти за прийнятною ціною тоді, коли вони потрібні. Це означає, що банк повинен у будь-який час мати змогу задовольнити вимоги своїх клієнтів про зняття грошових коштів з їхніх рахунків.

Дотримання банком належного рівня ліквідності залежить від кількох основних чинників:

- наявності у банку необхідної суми ліквідних коштів;
- можливості залучення ліквідних коштів шляхом їх позичення чи продажу активів.

Поняття ліквідності банку ширше, ніж поняття платоспроможності. Воно включає здатність банку не лише виконувати боргові та позабалансові зобов'язання, а й забезпечувати грошовими коштами своїх клієнтів. Іншими словами, ліквідність банку обов'язково передбачає платоспроможність, але, крім неї, ще й можливості вести окремі категорії активних операцій.

Недостатній рівень ліквідності майже завжди є першою ознакою наявності в установах банку фінансових труднощів. У цій ситуації він, як правило, втрачає депозити, що зменшує його готівкові кошти та змушує реалізовувати найліквідніші активи.

Для більшості банків потреба в ліквідних коштах виникає з таких причин:

- зняття коштів з депозитів;
- заявки на одержання нових кредитів від платоспроможних клієнтів;
- операційні витрати та сплата податків у процесі продажу банківських послуг;
- виплата дивідендів акціонерам.

Джерелами для покриття потреби в ліквідних коштах є такі :

- залучення депозитів;
- дохід від продажу недепозитних банківських послуг;
- погашення раніше наданих кредитів;
- продаж активів банку;
- залучення коштів на грошовому ринку.

Погіршення ліквідності банку виражається насамперед у втраті ним здатності надавати кредити своїм клієнтам, а також здійснювати деякі інші активні операції.

Банк, який не може здійснювати та розвивати свої активні операції, не є ліквідним у широкому розумінні, але водночас такий банк може залишатись платоспроможним, тобто може своєчасно здійснювати погашення своєї за-

боргованості перед вкладниками та кредиторами, в тому числі і забезпечувати платежі (розрахунки за поточними операціями клієнтів за їхній рахунок).

Баланс банку вважають ліквідним, якщо його стан дає змогу за рахунок швидкої реалізації активів покривати строкові зобов'язання за пасивом. Банківські менеджери повинні дотримуватися *правила: яким є пасив за строками, таким необхідно формувати й актив*. Лише тоді забезпечується рівновага в балансі між сумою і строком вивільнення коштів за активом у грошовій формі та сумою і строком платежу за зобов'язаннями банку. Однак слід зауважити, що такий підхід до ліквідності банку веде до зменшення його прибутковості, оскільки в цьому разі банку потрібно залучати довгострокові пасиви та відповідно збільшувати статті процентних витрат за ними. З іншої точки зору за відсутності рівноваги за строками між активами та пасивами банк може підвищити прибутковість банківської установи за рахунок зменшення витрат за пасивами (залучення дешевих короткострокових пасивів). Але в цьому разі банк певною мірою ризикує: при зміні економічної ситуації на ринку банківських капіталів він може бути не в змозі придбати ці короткострокові пасиви, що, у свою чергу, призведе до зменшення або втрати ліквідності банку.

Очевидно, що фінансове управління банківською ліквідністю — складна та багатогранна проблема, яка не має однозначного вирішення і вимагає щоденного аналізу не лише банківських активів і пасивів, а й стану економіки в цілому та перспектив її розвитку.

Величина вкладень банку в прибуткові активи визначається обсягом власних і залучених коштів банку. Однак уся ця сума не може бути використана для здійснення активних операцій. Управління банківською ліквідністю саме й полягає у встановленні обсягів і напрямів розподілу вільних ресурсів і величини та джерел покриття дефіциту ресурсів, тому задоволення попиту на ліквідні кошти має бути для банків пріоритетним.

Існує кілька підходів до управління ліквідністю банків:

- управління ліквідністю через управління активами (забезпечення ліквідності за рахунок активів);
- управління пасивами (використання позичених ліквідних коштів для задоволення попиту на грошові кошти);
- управління активами та пасивами (збалансоване управління ліквідністю).

*Стратегія управління ліквідністю через управління активами*, як правило, використовується невеликими банками. Вони вважають цей метод менш ризикованим (але й менш прибутковим), ніж метод, заснований на залученні ліквідних коштів.

При застосуванні *стратегії управління пасивами* банк певною мірою ризикує, бо, по-перше, процентні ставки на грошовому ринку мають тенден-

цію до змін, а по-друге, немає стопроцентної гарантії, що банк буде в змозі у разі потреби в ліквідних коштах придбати їх за сприятливою ціною або взагалі.

Відповідно до *методу збалансованого управління активами та пасивами* частина запланованого попиту на ліквідні кошти накопичується у вигляді високоліквідних цінних паперів і депозитів в інших банках, тоді як інші потреби в ліквідних коштах забезпечуються за рахунок попередніх угод, домовленостей про відкриття кредитних ліній з іншими банками-кореспондентами. Поточні потреби в ліквідних коштах покриваються за рахунок залучення короткострокових позик на грошовому ринку.

З метою надання комерційним банкам України допомоги щодо забезпечення ними своєї надійності та своєчасного виконання зобов'язань перед їх вкладниками і акціонерами Національним банком України встановлено низку нормативних показників діяльності банку, яких вони мають дотримуватися:

- мінімальний розмір статутного фонду та граничне співвідношення розміру власних коштів і суми його активів - *нормативи капіталу банку*;
- показники ліквідності банку - *нормативи ліквідності*;
- максимальний розмір ризику на одного позичальника - *нормативи ризику*.

До групи показників, що характеризують капітал банку, входить норматив платоспроможності.

*Норматив платоспроможності банку* (НЗ) — співвідношення капіталу банку і сумарних активів, зважених щодо відповідних коефіцієнтів за ступенем ризику.

Співвідношення капіталу банку (К) та активів (А<sub>р</sub>) визначає достатність капіталу банку для здійснення активних операцій з урахуванням ризиків, що характерні для різноманітних видів банківської діяльності.

Норматив платоспроможності (НЗ) обчислюється формулою

$$НЗ = \frac{К}{А_r} \times 100\%.$$

При визначенні платоспроможності банку його активи підсумовують з урахуванням коефіцієнтів їх ризиків. **Нормативне значення НЗ не може бути нижчим 8%.**

Активи комерційного банку поділяють на п'ять груп за ступенем ризику вкладень і можливості втрати частини вартості. Нормативи ліквідності:

- миттєва ліквідність;
- загальна ліквідність;
- співвідношення високоліквідних активів і робочих активів банку.

**Норматив миттєвої ліквідності (Н5)** розраховується як відношення суми коштів на кореспондентському рахунку (Ккр) і в касі (Ка) до поточних рахунків (Пр):

$$H5 = \frac{K_{кр} + K_a}{Pr} \times 100\%.$$

Нормативне значення Н5 має бути не меншим 20%.

**Норматив загальної ліквідності (Н6)** розраховується як відношення загальних активів (А) до загальних зобов'язань банку (З):

$$H6 = \frac{A}{З} \times 100\%.$$

Нормативне значення Н6 має бути не меншим 100%.

**Норматив відношення високоліквідних активів до робочих активів банку (Н7)** характеризує частку високоліквідних активів (Ва) в робочих активах (Ра) і розраховується за формулою

$$H7 = \frac{B_a}{P_a} \times 100\%.$$

Нормативне значення Н7 має бути не меншим 20%.

Кожен комерційний банк має «Паспорт нагляду», який дає інформацію про загальний розмір та обсяги діяльності, власність, управління, поточні умови та фінансовий стан установи.

Основою інформації, що аналізується в паспорті банку, є його *рейтингова оцінка* за системою CAMEL. Ця система включає визначення таких понять:

- **якість капіталу** — оцінка розміру капіталу банку щодо його достатності для захисту інтересів вкладників і підтримання платоспроможності;
- **якість активів** — можливість забезпечення повернення активів;
- **якість управління (менеджменту)** — оцінка методів управління банком з погляду ефективності його діяльності, методів контролю за дотриманням нормативних актів і чинного законодавства;
- **дохідність** — достатність доходів банку для його подальшого розвитку;
- **ліквідність** — можливість банку щодо виконання ним як звичайних, так і непередбачуваних зобов'язань.

*Сукупний рейтинг банку визначають таким способом.* За кожним із зазначених вище пунктів нараховують бали від 1 (сильний) до 5 (незадовільний), бали підсумовують і ділять на п'ять для визначення сукупної рейтингової оцінки. Сукупний рейтинг дає загальну характеристику банківської установи, згідно з якою вона може мати рейтинг: сильний, задовільний, посередній, граничний, незадовільний.

Банки, які за сукупним рейтингом визначені як «сильні» (1) та «задовільні» (2), мають надійний фінансовий стан, що не викликає сумнівів у орга-

нів нагляду. Банки з рейтингом «посередній» (3) мають слабкий фінансовий стан із тенденцією до його погіршення, у їхній діяльності мають місце порушення законів і нормативних актів. Банки з рейтингом (4) та (5) мають ознаки потенційного банкрута, їх фінансовий стан є загрозливим для вкладників і клієнтів.

Складання рейтингової оцінки для кожного комерційного банку має *два етапи* визначення попереднього та кінцевого рейтингів. На першому етапі рейтинг визначають за допомогою банківської звітності. Якщо рейтингова оцінка банку становить (3), (4), (5) і при цьому банк не перебуває в режимі фінансового оздоровлення, ліквідації, банкрутства або припинення діяльності, він підлягає терміновому інспектуванню з боку органів банківського нагляду НБУ.

На другому етапі - стадії радикального втручання в діяльність проблемних банків вживають таких заходів:

- установлення режиму фінансового оздоровлення;
- припинення діяльності (відкликання ліцензії на здійснення банківських операцій);
- ліквідація (банкрутство).

При переведенні банку в режим фінансового оздоровлення НБУ застосовує до нього заходи, спрямовані на зниження рівня витрат (на заробітну плату, поточний і капітальний ремонт, рекламу), часткову або повну заборону на проведення активних операцій, погашення простроченої дебіторської заборгованості, ліквідацію збиткових філій, формування необхідних розмірів резервних фондів, збільшення розміру статутного фонду.

## СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ТА РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Закон України "Про підприємництво" від 26.02.91, № 785/ XII-ВР.
2. Закон України "Про банк і банківську діяльність" від 20.03.91, № 872-ХІІ.
3. Закон України "Про підприємництво в Україні" від 27.03.91, № 887-ХІІ.,
4. Закон України "Про зовнішньоекономічну діяльність" від 16.04.91, № 959-ХІІ.
5. Закон України "Про цінні папери і фондову біржу" від 18.06.91, № 1202/ХІІ.
6. Закон України "Про інвестиційну діяльність" від 18.09.91, № 1560-ХІІ.
7. Закон України "Про господарські товариства" від 19.09.91, № 1576-ХІІ.
8. Закон України "Про банкрутство" від 14.05.92, № 2343-ХІІ.

9. Закон України "Про заставу" від 02.10.92, № 2654-ХН.
10. Закон України "Про лізинг" від 16.12.97, № 723/97-ХІІ.
11. Закон України "Про національну депозитарну систему та особливості електронного обігу цінних паперів в Україні" від 10.12.97, № 710/97-ХІІ.
12. Банківські операції: Підручник / А.М. Мороз, М.І. Савлук, М.Ф. Пуховкіна та ін.; За ред. д-ра екон. наук, проф. А.М. Мороза.- К.: КНЕУ, 2000. - 384с.
13. Основы банковского дела: Справ. пособие/ Под ред. А.Н. Морозова.- К.: Либра МП, 1994. - 330с.
14. Банковское дело: Справ. пособие/ Под ред. Ю.А. Бабицовой.- М.: Экономика, 1994. - 397с.
15. Банки и банковские операции: Учебник для вузов / Под. ред. проф. Е. Ф. Жукова.— М.: Банки и биржи, ЮНИТИ, 1997. - 471с.
16. Банківська енциклопедія / За ред. д-ра екон. наук, проф. А. М. Мороза.— К.: Ельтон, 1993. - 328с.
17. Остапишин Т.П. Основы банківської справи: Курс лекцій. - К.: МАУП, 1999. - 112с.
18. Глен А. Велш, Деніел Г. Шорт. Основы фінансового обліку/ Пер. з англ.- К.: Основа, 1997. - 943с.
19. Карлин Т.Р. Анализ финансовых отчетов (на основе GAAP): Учебник.- М.: ИНФРА-М, 1998. - 448с.
20. Міжнародні валютно-кредитні відносини: Підручник/ За ред. А.С. Філіпенка.- К.: Либідь, 1997. - 208с.
21. Хэррис Дж. Мэнвилл. Международные финансы/ Пер. с англ. - М.: "Филинь", 1996.- 296с.
22. Перар Ж.. Управление международными денежными потоками.- М.: Финансы и статистика, 1998. - 208с.
23. Деньги, кредит, банки. Справ. пособие/ Под ред. Г.И. Кравцовой.- Минск: Мерскаванне, 1994. - 270с.
24. Доллан Э. Дж., Кэмпбел Д. Колин, Кэмпбел Дж. Розмари. Деньги, банки и денежно-кредитная политика.- СПб., 1994. - 496с.
25. Внукова Н.М. Факторинг у ринковій економіці.- Харків: АТ "Бізнес Інформ", 1997. - 160с.
26. Внукова Н.М. Управління ризиком лізингових операцій: Науково-методичні рекомендації.- Харків: АТ "Бізнес Інформ", 1997. - 48с.
27. Финансы: Оксфордский толковый словарь.- М.: Изд. "Весь Мир", 1997. - 496с.
28. Про порядок рефінансування Національним банком України комерційних банків під забезпечення державних цінних паперів: Тимчасове положення НБУ. Затв. постановою Правління НБУ від 28.09.95, № 246.
29. Тимчасовий порядок формування комерційними банками фонду страху-

вання вкладів фізичних осіб за рахунок придбання ними державних цінних паперів та передачі на зберігання Національному банку України. Затв. постановою Правління НБУ від 01.07.96, № 125.

30. *Про впровадження* пластикових карток міжнародних платіжних систем у розрахунках за товари, надані послуги та при видачі готівки: Положення НБУ. Затв. постановою Правління НБУ від 24.02.97, № 37.
31. *Рекомендації* щодо оцінки фінансового стану та визначення класу позичальника. Затв. постановою Правління НБУ від 29.09.97, № 323.
27. *Інструкція* про порядок регулювання та аналіз діяльності комерційних банків. Затв. постановою Правління НБУ від 14.04.98, № 141.
32. *Про міжбанківські* розрахунки в Україні: Положення НБУ. Затв. постановою Правління НБУ від 08.10.98, № 414.

## ЗМІСТ

<b>6. Фондові операції та інвестиційна діяльність банків.....</b>	<b>3</b>
6.1. Місце банків на ринку цінних паперів та цілі банківських інвестицій.....	3
6.2. Інвестиційні цінні папери.....	7
6.3. Інвестиційні операції банків з цінними паперами, управління ризиками.....	13
6.4. Заставні операції банків з цінними паперами.....	20
6.5. Фінансове посередництво, управління та обслуговування обігу цінних паперів.....	24
6.6. Інвестування шляхом кредитування.....	27
<b>7. Банківське обслуговування зовнішньоекономічної діяльності підприємств.....</b>	<b>33</b>
7.1. Відкриття та ведення валютних рахунків для резидентів та нерезидентів.....	33
7.2. Операції з міжнародних торговельних розрахунків.....	38
7.2.1. Банківський переказ.....	39
7.2.2. Розрахунки інкасо.....	39
7.2.3. Розрахунки акредитивами.....	42
7.2.4. Вибір оптимальних форм та умов розрахунків по експорту й імпорту.....	46
7.3. Операції з торгівлі валютою на міжбанківському ринку.....	50
7.4. Операції із залучення та розміщення іноземних кредитів.....	54
7.5. Операції у валюті з дорожніми чеками та кредитними картками.....	57
<b>8. Послуги комерційних банків.....</b>	<b>60</b>
8.1. Поняття та види банківських послуг.....	60
8.2. Послуги кредитного характеру.....	61
8.2.1. Лізингові операції.....	61
8.2.2. Факторингові та форфейтингові операції.....	69
8.3. Банківські гарантії та поручництва.....	75
8.4. Посередницькі послуги.....	78
8.4.1. Агентські послуги.....	78
8.4.2. Консультативні й інформаційні послуги.....	80
8.4.3. Довірчі (трастові) послуги.....	82
8.5. Фінансовий інжиніринг.....	85
<b>9. Аналіз діяльності комерційних банків та оцінка їхнього фінансового стану.....</b>	<b>88</b>
9.1. Фінансові звіти банку та оцінка його діяльності.....	88
9.2. Прибутковість банку.....	93
9.3. Ліквідність і платоспроможність банку, оцінка рейтингу.....	97
<b>Список використаної та рекомендованої літератури.....</b>	<b>102</b>



Ігор Юрійович Матюшенко  
Валерій Павлович Божко

## Банківські операції Частина 2

Редактор Т.Г.Кардаш

Зв. план, 2000

Підписано до друку 05.12.2000

Формат 60x84 1/16. Папір офс. №2. Офс. друк. Умовн. друк. арк. 5,8.

Облік. - вид. арк. 6,62. Т. 200 прим. Замовлення 219. Ціна вільна

Національний аерокосмічний університет ім. М.С.Жуковського  
"Харківський авіаційний інститут"  
61070, Харків – 70, вул.Чкалова, 17

Ротапринт друкарні "ХАІ"  
61070, Харків – 70, вул.Чкалова, 17